

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUR'ÂN'DA VESVESE KAVRAMININ TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Meral SALMAN

**Enstitü Anabilim Dalı :Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı :Tefsir**

Tez Danışmanı: Dr.Öğr. Üyesi Harun ABACI

MAYIS – 2019

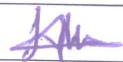

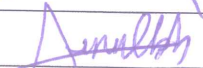
T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN'DA VESVESE KAVRAMININ TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Meral SALMAN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez 29/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Harun ABACI	Başarılı	
Doç. Dr. Gökhan ATMACA	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Avnullah Enes ATEŞ	Başarılı	

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı : Meral SALMAN

Öğrenci Numarası : 1560.Y08023

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Programı : YÜKSEK LİSANS DOKTORA

Tezin Başlığı : Kur'an'da Vesvese Kavramının Tahlili

Benzerlik Oranı : % 9

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

28/05/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbtezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Harun ABACI

Tarih:28/05/2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışma, nefis ve şeytanın vesvesesini Kur'ân-ı Kerim bağlamında ele almaktadır. Tezde vesvese kavramının çerçevesi Kur'ân bağlamında ortaya konulmaya çalışılmış; yakın anlam ifade eden Kur'ânî kavramlardan farkına değinilerek vesvese kavramının çerçevesi netleştirilmiştir. Konunun önemine binâen vesveseyle ilintili varlık ve kavramlara değinilmiş; Kur'ân'da ortaya konulan çözüm önerileri irdelenmiştir.

Tez çalışmasının şekillenmesinde ve tamamlanmasında maddî ve manevî anlamda desteklerini esirgemeyen hocalarımla ve yakınlarımla büyük katkısı söz konusudur. Bu bağlamda başlangıçta tez konusunun resmileştirilip ilk planını oluşturma hususunda Doç Dr. İhsan KAHVECİ hocam olmak üzere; planın içinin doldurularak tamamlanmasında hiçbir zaman yardımını ve desteğini eksik etmeyen, tezin her aşamasında sabır ve teşvikleriyle her zaman yol gösteren danışman hocam, Dr. Öğr. Üyesi Harun ABACI'ya; savunma sınavı esnasında yapıcı eleştirileriyle tezin eksiklerini tamamlamamda rehberlik yapan hocalarımla Doç Dr. Gökhan ATMACA ve Dr. Öğr. Üyesi Avnullah Enes ATEŞ'e teşekkürü bir borç bilirim. Bunun yanında ihtiyaç duyduğum her türlü eser ve kaynaktan istifade etme hususunda sunduğu imkânlarla tezi tamamlamama büyük katkısı olan İSAM ve çalışanlarına ayrıca çalışmam boyunca desteğini her zaman yanımda hissettiğim aileme teşekkür ederim.

Meral SALMAN

29/05/2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. Vesvesenin Lügat ve Terim Anlamı	5
1.2. Vesveseyle İlintili Varlıklar	6
1.2.1. İblis	6
1.2.2. Şeytan.....	7
1.2.3. Cin.....	9
1.2.4. İnsan	10
1.3. Vesveseyle İlgili Bazı Kavramlar	11
1.3.1. Vesvâs	12
1.3.2. Hannâs.....	13
1.3.3. Nefs	15
1.4. Modern Psikiyatride Vesvese Anlamı İfade Eden Kavramlar (Obsesif-Kompulsif Bozukluk).....	19
1.4.1.Bazı Obsesyon ve Kompulsiyon Türleri	20
1.4.1.1.Bulaşma ve Temizlikle İlgili Obsesyonlar	20
1.4.1.2.Şüphe Obsesyonları	21
1.4.1.3.Düzenle İlgili Obsesyonlar	21
1.4.1.4.Sayma Obsesyonları	22
1.4.1.5. Şiddet ya da Zarar Verme Obsesyonları.....	22
1.4.1.6. Toplumda Ayıp Sayılan Cinsel İçerikli Obsesyonlar	22
1.4.1.7. Dini veya Metafizik Konulardaki Obsesyonlar	23
1.4.2. Psikiyatride Takıntı Olarak Kabul Edilen Davranışların Genel Özellikleri ..	24
1.4.3. Obsesif- Kompulsif Bozuklukları Tedavi Yöntemleri.....	25
1.5. Vesvesenin Menşei.....	26
1.6. Vesvese Nasıl Meydana Gelir?	28

BÖLÜM 2: VESVESENİN KUR'ÂN'DAKİ ANLAM ÇERÇEVESİ	31
2.1. Vesvese Kelimesinin Geçtiği Âyetlere Genel Bir Bakış.....	31
2.1.1. İblis'in Hz. Âdem ve Eşine Vesvese Vermesi	31
2.1.2. Nefsin Vesvesesi	33
2.1.3. Vesvâs'ın Vesvesesi.....	33
2.2. Kur'ân'da Vesvese Anlamındaki İfadeler.....	35
2.2.1. Şeytanın Saptırması	35
2.2.2. Şeytanın Kışkırtması	36
2.2.3. Şeytanın Dokunması	40
2.2.4. Şeytanın Azgınlığa Çekmesi	42
2.2.5. Şeytanın Vaadetmesi.....	43
2.2.6. Şeytanın Fısıldaması	45
2.2.7. Şeytanın Hâkimiyeti Altına Alması	47
2.2.8. Şeytanın Dürtüklemesi.....	48
2.2.9. Şeytanın Ayartması	49
2.2.10. Şeytanın Emretmesi	52
2.2.11. Şeytanın Tuzağı	54
2.2.12. Şeytanın Kaydırması	56
2.2.13. Şeytanın Vahyetmesi	58
2.2.14. Şeytanın Çağrısıyla Ayartması	59
2.2.15. Nefsin ve Şeytanın Güzel Gösterip Bir İşe Sürüklemesi	61
2.2.16. Şeytanın Arzulara Vesvese Atması.....	63
2.2.17. Şeytanın Tahrik Etmesi.....	65
2.2.18. Şeytanın Korkutması.....	66
2.2.19. Şeytanın Unutturması.....	68
2.2.20. Şeytanın Pisliği	69
2.2.21. Şeytanın Süslemesi	70
2.2.22. Şeytanın Azdırması	74
2.2.23. Şeytanın Gelip Sokulması.....	75
2.2.24. Şeytanın Hilesi	76
2.2.25. Şeytanın Aldatması	78
2.3. Kur'ân-ı Kerim'de Vesveseyle Yakın Anlamlı Kavramlar	79

2.3.1. Rayb	79
2.3.2. Şekk.....	81
2.3.3. Mirye	82
2.3.4. Zeyğ	84
2.3.5. Zan	86
2.3.6. Ru‘b.....	88
2.3.7. Îcâs	90
2.3.8. Hems	91
BÖLÜM 3: KUR’ÂN BAĞLAMINDA VESVESEYE KARŞI ÇARELER.....	93
3.1. İman ve İslâm	93
3.1.1. İman	93
3.1.2. İslâm.....	95
3.2. Allah’ı Zikretmek.....	98
3.3. İstiâze	101
3.4. Tevbe- İstiğfar.....	103
3.5. İhlâs.....	107
3.6. Takvâ.....	109
3.7. Tevekkül.....	112
3.8. Hikmet.....	114
3.9. Orta Yolu Tutma (Aşırılıklardan Kaçınma).....	116
3.10. Şeytanın İnsana Düşmanlığını ve İnsan Üzerinde Otoritesinin Olmadığını Bilmek.....	118
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA	124
ÖZGEÇMİŞ.....	131

KISALTMALAR

as	: aleyhisselam
b.	: bin
bs.	: baskı, basım
c	: cilt
çev.	: çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: editör
Fak.	: Fakültesi
h.	: hicri
haz.	: hazırlayan
Hz.	: hazreti
İSAV	: İslâmî Araştırmalar Vakfı
Matb.	: Matbaası, Matbaacılık
nşr.	: neşreden
ra.	: radiyallahü anh
s.	: sayfa
sas	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss.	: sayfa sayısı
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
trc.	: tercüme eden
trs.	: tarihsiz
tsn.	: tasnif
Ü.	: Üniversitesi
v.dğr	: ve diğerleri
vs	: vesaire
yay.	: yayınları, yayıncılık, yayınevi
yay.haz	: yayına hazırlayan, yayına hazırlayanlar
yy.	: yayın yeri yok

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	*	Doktora	
Tezin Başlığı: Kur'ân'da Vesvese Kavramının Tahlili			
Tezin Yazarı: Meral SALMAN		Danışman: Dr.Öğr. Üyesi Harun ABACI	
Kabul Tarihi: 29/05/2019		Sayfa Sayısı: vi+131	
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri		Bilim Dalı: Tefsir	
<p>Bu çalışmada birçok insanın hayatını olumsuz bir şekilde etkileyen nefis ve şeytanın vesvesesi ele alınmıştır. Tezin hazırlanmasında vesvese kavramının Kur'ân-ı Kerim'deki anlam çerçevesi belirlenerek, vesvese ile mücadelede Kur'ânî çözüm yolları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda nitel veri analizi ana yöntem olarak takip edilmiş ve Kur'ân metin analizi üzerinden tefsir metinlerinin mukayesesi metodu izlenmiştir. Vesvese kavramı, vesvese ile ilintili varlıklar ve kavramlar incelenmiş; vesvese anlamı ifade eden ve vesvese ile benzerliği olan Kur'ânî kavramlar tefsir metinleri bağlamında analiz edilmiştir. Çalışmamızda ortaya çıkan sonuca göre nefis ve şeytan vesvese veren temel unsurlardır. Şeytan genel olarak kötülüğün kaynağı olan insan ve cinlerin niteliğini ifade etmektedir. Şeytan, mü'min veya inkârcı tüm insanları saptırmaya çalışmaktadır. İnsanlığın rehberi olan peygamberler dahi şeytanın vesvesesine maruz kalmıştır. Ancak, Allah indirdiği vahyi şeytanın vesvesesinin olumsuz tesirinden korumuştur. Şeytan, insanın doğru yoldan sapması için vesvese vermektedir. Nefis ise aşırı isteklerinin telkiniyle saptırıcı olabilmektedir. Bunun yanında şeytanın vesvesesini insan nefsindeki bazı temayüller, zaaf lar ve korkular şekillendirmektedir. Bu açıdan insan nefisine Kur'ân'da tavsiye edilen bazı olumlu niteliklerin kazandırılması vesvesenin tesirini azaltmaktadır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Nefis, Şeytan, Vesvese.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	*	Ph.D.	
Title of Thesis: Analysis of the Concept of Waswasa in the Qur'an			
Author of Thesis: Meral SALMAN		Supervisor: Asist. Prof. Harun ABACI	
Accepted Date: 29/05/2019		Number of Pages: vi+131	
Department: The BasicIslamic Sciences		Subfield: Tafsir	
<p>In this study, the role of the nafs's and the devil's waswasa, which negatively affects the lives of many people, is discussed. In preparation of the thesis, it was tried to put forward the Qur'anic solution ways in the fight against the waswasa by defining of the concept of waswasa in the Qur'an. In our study, qualitative data analysis was followed as the main method and the method of comparing tafsir texts through Qur'an text analysis was followed. The concept of waswasa, some assets and concepts related in waswasa has been examined; Qur'anic terms which express the meaning of waswasa and similar meaning of waswasa have been analyzed in the context of tafsir's texts. According to the result of our study the nafs and devil are the main elements that give waswasa. Devil in general refers to the qualification of human beings and demons who are the source of evil. Devil strives to deviate all believers or unbelievers. Even the prophets, who are the guide of humanity, have been exposed to the waswasa of devil. However, Allah has protected His verses from the negative influence of Devil's waswasa. The devil gives waswasa to man to deviate from the right path. Nafs can be deflecting with the suggestion of extreme desires. Besides this, the devil's waswasa is shaped by the some tendencies, weaknesses and fears in the human's nafs. In this respect, to gained to the human's nafs some positive qualities that are recommended in the Qur'an reduces the influence of the waswasa.</p>			
Keywords: Qur'an, Nafs, Devil, Waswasa.			

GİRİŞ

Vesvese, Kur'ân'da olumsuz anlamda insana tesiri olan bir kavram olarak temâyüz etmektedir. Kaynağı nefis ve şeytan olan vesvese, şerre yönlendirecek veya hayra ulaşmaya engel olacak bir hususun insanın kalbine fısıldanması şeklinde gerçekleşmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de mü'minler gibi kâfir olarak adlandırılan inkârcı kimselerin de vesveseden muzdarip olabileceğinden bahsedilmektedir. Şeytan ve nefis, iman etmiş kimsenin din hususunda hayrı şer, şerri hayır addetmesi ve hak yoldan şaşması için vesvese verirken; inkâr eden kimsenin küfründe bocalayarak iyice sapmasına neden olmaktadır. Bu açıdan vesvese mü'min veya kâfir her insanı meşgul edebilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette şeytan ve nefsin vesvesesine dikkat çekilmekte ve mü'minlere vesvese ile mücadele yolları gösterilmektedir.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışma, Kur'ân bağlamında vesvese kavramının analizidir. Tezimizde vesvese kavramının ve Kur'ân'da vesvese anlamı ifade eden kavramların tahlilinden yola çıkarak vesvesenin çerçevesini oluşturmaya çalıştık. Vesvese ile ilintili varlıklara ve kavramlara değindik. Böylece vesvese hakkında detaylı bir içeriğe ulaşmayı hedefledik. Vesveseyle benzer anlam ifade eden Kur'ânî kavramların vesveseden farklı yönlerini ortaya koyarak vesvesenin çerçevesini netleştirdik. Vesveseyle mücadele konusunda Kur'ân bağlamında çözüm önerilerini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmanın Önemi

Vesvese, Kur'ân-ı Kerim'in son sûresinde kendisi sebebiyle Allah'a sığınılması emredilen; nefis veya şeytanın telkinleriyle kötülükleri süsleyerek insanı saptırabilmek adına fısıldadıklarına verilen isimdir. İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim hem vesveseyi ve kaynağını tanımamızı sağlamakta hem de onunla mücadele hususunda yapılması gerekenlere dair yol göstermektedir. Bu bağlamda vesvese hakkında âyetlerde ortaya konulan çerçeve, konunun doğru bir şekilde anlaşılması açısından son derece önem arz etmektedir.

Konu ile ilgili ulaşabildiğimiz çalışmaları incelediğimiz zaman bizde, vesvese kavramının Kur'ân bağlamında yeterince ele alınmadığı kanaati oluşmuş, çalışmanın bu eksikliği gidermesi amaçlanmıştır. Genellikle vesvese kavramının sınırlı bir şekilde ele

alındığını gözlemlediğimiz çalışmalar, belli oranda konuya açıklık getirmekle birlikte resmin tamamını görmemize yardımcı olamamaktadır. Bu durum, vesvesenin soyut bir kavram olmasının yanında; konunun, Kur'ân, hadis ve psikolojik anlamda farklı boyutları ihtivâ etmesinden de kaynaklanmaktadır. Tezimizde imkânlar ölçüsünde konunun psikolojik boyutuna yer vermekle beraber büyük ölçüde Kur'ân'da vesvese kavramının tahliline ışık tutmaya gayret ettik. Bu açıdan tezimiz, önceki çalışmaların yeterince girmedığı bir alanda konuyu tahlil etme çabasındadır.

Çalışmanın Amacı

Vesvese, insanlar arasında daha çok kalbe sirâyet eden bozuk düşünceler ile abdest, gusül ve namazı olumsuz etkileyen takıntılı fikir ve davranışlara tekabül etmektedir. Dinî bir tabir olan vesvesenin mahiyeti hakkında bize en güvenilir bilgiyi ise Kur'ân-ı Kerim vermektedir. Vesvesenin Kur'ân'daki çerçevesinin net bir şekilde ortaya konularak tahlil edilmesi konunun doğru anlaşılmasına vesile olacağı gibi yanlış düşünce ve tasavvurların da önüne geçecektir.

Kur'ân'a göre vesvese şeytan ve nefsin insanı saptırabilmek adına yaptığı telkin ve teşviklerin tamamını içine almaktadır. Vesvese gibi bir sorunu tüm yönleriyle ortaya koyan yüce Kitâb'ımız bununla ilgili çözüm önerilerine de yer vermekte ve nefis ve şeytanın vesveseleriyle başa çıkmada mü'minlere yol göstermektedir. İnsanın kendisi için problem olan bir hususu tanıması, tüm yönleriyle idrak etmesi, ona karşı geliştireceği tavır açısından önemlidir.

Bu sebeple araştırmamızda vesvesenin ne olduğundan yola çıkarak, Kur'ân-ı Kerimdeki mahiyetini tüm yönleriyle ortaya koymaya çalıştık. Vesvese veren varlıklar ve vesvese anlamında kullanılan Kur'ânî ifadeleri irdeledik. Kur'ân-ı Kerim'in insan için bir problem olan vesvesenin yalnızca mahiyetini ortaya koymakla kalmayıp, onunla mücadele etmek için başvurulacak çözüm önerilerine de yer verdiğini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda nitel veri analizi ana yöntem olarak takip edilmiştir. Bu yöntem kullanılarak Kur'ân metin analizi üzerinden tefsir metinlerinin mukayesesi metodu

izlenmiştir. Bu bağlamda vesvese kavramı ve vesvese anlamı ihtivâ eden ifadeler ile vesvese ile yakın anlamlı kavramların geçtiği âyetler belli başlı tefsir kaynakları üzerinden tahlil edilmiştir. Kur'ân'ın vesveseye karşı önerdiği mücadele yöntemleri de aynı yöntemle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Konu ile ilgili olarak akademik anlamda yazılmış tez ve makaleler incelenmiştir. Bunların çizdiği çerçeve dikkate alarak araştırmamızın konuya nasıl katkı yapabileceği üzerinde yoğunlaşmıştır.

İlgili Literatür

Konuyla ilgili literatür taramasında Bülent KARADAĞ'ın hazırladığı *Hadislere Göre Vesvese ve Korunma Yolları* isimli yüksek lisans tezini inceledik. Vesvese ile ilgili en kapsamlı akademik çalışma olarak değerlendirebileceğimiz bu tez, vesvesenin lügavî izahından hareket ederek Kur'ân-ı Kerim'de vesvese üzerinde kısaca durmakta ve hadisler bağlamında vesvese kavramını ve vesvese ile mücadele yollarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Genel anlamda tez, günlük yaşantısında vesveseye müptela olan kişiler açısından pratik faydalar içeren çözüm önerileri sunmaktadır. Buna rağmen tez, vesvese kavramı bağlamında değerlendirildiğinde Kur'ân-ı Kerim açısından konuyu yeterince izah edemediği için sınırlılıkları olan bir çalışmadır.

Konuyla ilgili hazırlanan diğer çalışma ise, Osman AMİL tarafından hazırlanan *Dini İçerikli Obsesif-Kompulsif Davranışların Sosyodemografik Açıdan İncelenmesi ve Vesvese İlişkisi* isimli yüksek lisans tezidir. Konunun daha çok psikolojik boyutunun dikkate alındığı çalışma, obsesif-kompulsif bozukluk tanısı konulmuş kadın ve erkeklerden oluşan bir grup üzerinde yapılan araştırma ile desteklenerek takıntılı davranışlarla vesvesenin bağlantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Konunun psikolojik açıdan değerlendirilmesi bazı yönlerden konunun izahını kolaylaştırırken diğer taraftan vesvesenin bir bütün olarak anlaşılması hususunda sınırlılık oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Bu konuda, doktora seviyesinde Mehmet Fatih ALTINOVA tarafından hazırlanmakta olan *Hadislerde Vesveseye Manevî Bakım* isimli bir çalışma da mevcuttur.

Bahsi geçen çalışmalara ek olarak şeytanın insan üzerindeki tesiri üzerinde odaklanılarak yapılan tezlere de rastladık. Yüksek lisans tezi olarak; İlyas ŞANLI tarafından hazırlanan *Kur'ân'a Göre Şeytanın İnsanı Aldatma Yöntemleri* ve Fatih KANCA tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Şeytanın İnsan Fiilleri Üzerindeki Etkisi* isimli çalışmalar bunlardandır. Doktora tezi olarak ise; Elif BULAT tarafından hazırlanan *Din Eğitimi Açısından Kur'ân'da Şeytan Kavramı* ve Mustafa ÇOBAN tarafından hazırlanan *Kur'ân ve Sünnet Rehberliğinde Şeytanla Mücadele Edecek İnsanın Eğitimi* isimli çalışmalar şeytanın insan üzerindeki tesiri bağlamında konuyu ele almaktadır. Bu tezlerin genelinde şeytan, bir kavram olarak incelenmekte vesvese, şeytanın insanı etkileme yöntemlerinden biri olarak izah edilmektedir.

Vesvese insan hayatını yakından ilgilendiren bir olgu olduğu için bu konuda birçok makale kaleme alınmış olup, akademik anlamda dikkatimizi çeken makaleler; Hayati AYDIN tarafından yazılan *Kur'ân Açısından Şeytanın Etkisi Bağlamında Vesvese ve Şüpheler* isimli makale ile Emanullah POLAT tarafından kaleme alınan *Kur'ân'da Vesvese Kavramının Semantik Analizi* isimli makaledir. Hayati AYDIN makalesinde vesvese ile şüpheler kavramlarının analizini yapmakta ve bu kavramların benzer ve farklı yönleri üzerinde durmaktadır. Emanullah POLAT'ın makalesinde ise vesvesenin sözlük ve terim anlamlarının izahı yapıldıktan sonra Kur'ân'da vesvese anlamı ifade eden kavramlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Konu ile bağlantılı bir diğer makale ise Remzi KAYA tarafından kaleme alınan *Kur'ân-ı Kerim'de İnsan-Şeytan İlişkisi* isimli makaledir. Makalede vesvese, şeytanın insanı etkileme yöntemlerinden biri olarak ele alınmakta ve diğer etkileme yöntemleri farklı başlıklar altında incelenmektedir. Bu açıdan bizim tezimiz vesveseyi şeytanın veya nefsin insanı yoldan çıkarmak veya etkilemek adına kullandığı tüm yöntemlerin özü olarak kabul etmesiyle farklı bir açıdan konuyu izah etmeye çalışmaktadır. Yine Hikmet AYDEMİR'in yazdığı *Şeytanî Bir Fiil: Yaratılışı Değiştirmek* isimli makalede genel olarak şeytanın insanı yoldan çıkarmak için verdiği vesvese ve telkinler başlıklar halinde sıralanmakta ve özellikle yaratılışı değiştirme hususunda verdiği vesveseler üzerinde durulmaktadır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Vesvesenin Lügat ve Terim Anlamı

Vesvese (وَسْوَسَةٌ) sözlükte gizli, alçak ses anlamına gelen bir kelimedir.¹ Bu kelime, temel anlamı genişletilmek sûretiyle, avı ürkütmemek için kısık sesle konuşmalarından yola çıkarak, avcının ve köpeklerin fısıldaması ve rüzgârın hafif uğultusu anlamlarında kullanılmıştır.² Vesvese kökünden gelen vesvâs ise mecâzî olarak; kadınların ziyet eşyalarının sesi³ ve rüzgârın başağı sallandığında çıkardığı hışırtılı, gizli ses manasındadır.⁴ Marangoz, tamirci gibi elleriyle iş yapan kimselerin kullandıkları aletlerin tıkırtısı da çıkardıkları hafif ses sebebiyle bu kelime ile ifade edilmektedir.⁵ İslâm'la beraber vesvese kelimesi yeni mecâzî anlamlar kazanmış ve karışıklık meydana getiren gizli söz;⁶ nefsin konuşması;⁷ nefsin veya şeytanın fayda ve hayrı olmayan şeyleri kalbe atması anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁸

Bir kavram olarak ise vesvese, Râgıb el-İsfahânî (ö.V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) tarafından, akla gelen kötü hatıralar⁹ şeklinde tarif edilmektedir. Tehânevî (ö.1158/1745'ten sonra) ise vesveseyi, hakka yakınlaşmaktan uzaklaştıran aklî, şer'î, hissî veya bunun dışındaki bedensel-psikolojik hatıralar¹⁰ şeklinde açıklayarak, İsfahânî'den daha geniş bir kavramsal çerçeve oluşturmakta; aklî hatıralar yanında

¹ Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l Arûs min Cevâhiri'l Kâmus*, thk. İbrâhim Terzi, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1985, XVII, s.12.

² Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1997, XV, s.293; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi Ezherî, *Tehzibü'l-Lüga*, thk. Abdüsselem (Muhammed) Harun, Kahire: ed-Dârü'l- Mısriyye li't-Te'lif ve't-Tercümenin Ofseti, trs. XIII, s.136.

³ Ebû'l-Kasım Cârullah Mahmud b Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l Belâğa*, thk. Mezid Neim, Şevki Mearri, Beyrut: Mektebetü Lübnan,1998, s.903.

⁴ Zebîdî, XVII, s.12; Halil b. Ahmed, III, s.1902.

⁵ Ebû't Tahir Mevdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firûzâbâdî, *Kâmus Tercümesi=el-Okyans'ül- Basit fi Tercüme-i Kâmusi'l Muhit*, trc. Mütercim Asım Efendi, İstanbul: Matbaatü'l Osmaniye, h.1305, II, s.304.

⁶ Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, şerh ve thk. Abdülcelil Abduh Şelebi, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988, V, s.381.

⁷ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l 'Ayn*, thk. Mehdi Mahzumi, İbrahim Samerrai, Beyrut: Müessesetü'l Âlemi li'l- Matbuat, 1988, III, s.1902.

⁸ Firûzâbâdî, II, s. 304; Eyyub b. Musa el-Hüseyni Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, Bulak: Matbaa-i Amedî, 1870, s.683.

⁹ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudî, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992, s.869.

¹⁰ Muhammed b. Â'la b. Ali el-Farûkî el-Hanefî et-Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâfu Istilâhati'l Fünûn ve'l-Ulum*, ed. Refik el-Acem, thk. Ali Dahruc, çev. Corc Zeynati, Abdullah Hâlidî, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996, II, s.1784.

başka hatıraların da haktan uzaklaştırma bağlamında insana yaptığı tesire işaret etmektedir.

1.2. Vesveseyle İlintili Varlıklar

Kur'ân-ı Kerim'de vesvese kelimesi beş âyette geçmektedir.¹¹ Bu âyetlerin üç tanesinde vesvese şeytanın fiili, bir tanesinde nefsin fiili; bir tanesinde de cinler ve insanların fiili olarak zikredilmektedir. Vesveseleriyle insanları etkileme imkânına sahip olan varlıklar, bu başlık altında incelenecektir.

1.2.1. İblis

Kur'ân-ı Kerim'de *İblis* (إبليس) kelimesi, Hz. Âdem'in yaratılışı ve meleklerin ona secdeyle emredilmesi hadisesiyle ilgili âyetlerde zikredilmektedir.¹² *İblis* kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler sözkonusudur. İbn Manzûr (ö.711/1311), kelimenin aslının kesilip kalmak ve susmak anlamındaki eblese (أبلس) fiilinden geldiğini ifade etmektedir. Allah'ın rahmetinden inkıtâyaya uğramak; ümitsizliğe düşerek pişman olmak, eblese fiili ile ifade edilmektedir. Bunun yanında İbn Manzûr'un İbn İshak'tan (ö.151/768) naklettiği diğer bir görüşe göre, *İblis* kelimesinin (بلس) kökünden gelen A'cemî bir isim olduğu da söylenmektedir.¹³ İsfahânî de İbn Manzûr gibi *İblis*'in eblese kelimesinden geldiği görüşündedir. Aşırı derecede ümitsizliğe düşmüş kimse bir beklentisinin olmaması sebebiyle susarak kendi lehine delil ortaya koyamayacak bir hale geldiği için umutsuzluğa düşer; bu kimsenin durumunu ifade etmek için 'eblese fûlan' tabiri kullanılır.¹⁴ Nitekim *İblis* de Allah'ın rahmetinden kovularak umutsuzluğa düşmüştü. Bu sebeple bu kökten gelen bir kelime ile isimlendirildiği söylenmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de İblis kelimesi Hz. Âdem'e (as) secde etme emrine isyan eden ilk ve büyük şeytanın özel ismi olarak kullanılmaktadır. Hz. Âdem'in (as) insanlığın atası olması gibi İblis de şeytanların atası olarak kabul edilmekte;¹⁵ isyan ve kibri sebebiyle¹⁶

¹¹ A'raf,7/20; Tâ-hâ, 20/120; Kâf, 50/16; Nâs,114/4-5.

¹² Bakara, 2/34; A'raf,7/11; Hicr,15/ 31; İsrâ,17,61.

¹³ İbn Manzûr, I, s.482.

¹⁴ İsfahânî, s.143.

¹⁵ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Mâturidî, *Te'vîlât-u Ehli's-Sünne*, thk. Fatıma Yûsuf el-Haymî, I.bs., Beyrut:Müessesetü'r-Risale, 2004, III, s.236; Mehmet Yalar, *Şeytanın Biyografisi*, Bursa: Emin Yay., 2009, s.40.

¹⁶ Sâd, 38/75.

küfre saplandığı¹⁷ ifade edilerek insanoğlunun onu ve onun soyundan gelenleri dost edinmemeleri istenmektedir.¹⁸ Çünkü o, insanın hayatına her taraftan müdahale ederek kendisi gibi yoldan çıkması ve zarara uğraması için uğraşmaktadır.¹⁹

1.2.2. Şeytan

Şeytan (شَيْطَان); şer, azgınlık ve fenalıkta olağanüstü derecede yükselerek kendi benzerlerini geride bırakmış; kötü, inatçı manasında bir cins isimdir.²⁰ Ebû Ubeyde (ö.209/824 [?]); insan, cin ve hayvanlardan olup haktan uzaklaşan her kibirli, küstah isyankâra bu ismin verildiğini söylemektedir.²¹ Arapça'da şer ve kötülükte son derece ileri giderek benzerlerinin içinde temâyüz eden her canlıya *şeytan* denilmektedir. Araplar yılanı da zararı sebebiyle *şeytan* olarak isimlendirmektedir.²² Bu bağlamda *şeytan*, şer ve kötülüğü simgeleyen bir nitelik olarak ortaya çıkmaktadır

Şeytan kelimesinin kökeni hakkında iki görüş vardır. Bunlardan birincisine göre, şeytan kelimesindeki nûn harfî, kelimenin aslındandır. Zeccâc (ö. 311/923), kelimenin ip, iple bağlamak anlamındaki şetane (شَطَنَ) kökünden geldiğini söylemektedir.²³ İple bağlanan şeyler belli bir uzaklıkta olduğu için bu kelime, uzak olmak anlamında da kullanılmaktadır.²⁴ Tehânevî, kelimenin bu kökten geldiği esas alındığı takdirde, kelimenin Allah'tan uzak olmak manası ifade ettiğini söyleyerek²⁵ Zât'tan uzaklığı ölçüt olarak almakta; İbnü'l Cevzî (597/1201) ise hayra uzaklık veya şer hususundaki derin kavranılmaz uzaklığı sebebiyle şeytanın bu kökten gelen bir kelime ile isimlendirildiğini söylemektedir.²⁶

Şeytan kelimesinin kökeniyle ilgili ikinci görüşe göre ise nûn harfî zâiddir. Bu görüşte olan Zebîdi (1205/1791), şeytanın öfkeyle yanıp tutuştu anlamındaki (شَاطَ) kökünden

¹⁷ Bakara, 2/34.

¹⁸ Kehf,18/50.

¹⁹ Harun Işık, "Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân'a Göre Şeytan," *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13,13 (2018/13), s.67.

²⁰ İbn Manzûr, VII, s.120-121.

²¹ Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsenna et-Temimi, *Mecâzû'l Kur'ân*, thk. Mehmed Fuat Sezgin, 2.bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981, I, s.22-23.

²² Zeynü'd Din Muhammed b. Ebi Berk b. Abdi'l Kadir er-Râzî, *Muhtârû's Sihah*, thk. Ahmed İbrahim Zühve, Beyrut: Darü'l Kitabi'l Arabî, 2014, s.17.

²³ Zeccâc, I, s.115.

²⁴ Halil b. Ahmed, II, s.917; İbn Manzûr, VII, s.121; Zemahşerî, *Esâsü'l Belâğa*, s.420; İsfahânî, s.454.

²⁵ Tehânevî, I, s.1051.

²⁶ Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. el-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücuah ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, 1.bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984, s.375-376.

türediğini söylemiştir. Bu kelime öfkenin yakması anlamındadır.²⁷ Şeytan da ateşten yaratılmış bir mahlûktur. O kendisindeki öfke kuvvetinin aşırılığı ve hiddeti sebebiyle başka varlıklardan ayırt edilmektedir.²⁸ Zebîdi bu kelimenin mecâzen helak olmak, yok olmak anlamına geldiğini ifade etmektedir.²⁹ Şeytanın kendisini yok oluşturan günah ve isyanla helak olması sebebiyle bu şekilde isimlendirildiği de söylenmiştir.³⁰

Şeytan genel anlamda şer ve kötülüğün kaynağı olan insan ve cin türünden varlıkların niteliği olarak kabul edilmekte; Reşid Rızâ (ö.1323//1905) ve Muhammed Abduh (ö.1354/1935) ise melek ve şeytan kavramlarını mecâzî olarak ele alarak bunların insanın ruhuna veya nefesine verilen iki zıt fikir veya kuvvet olduğundan bahsetmektedir. Mahiyeti tam olarak bilinmeyen bu iki zıt kuvvet, iyi veya kötü düşünceler vasıtasıyla ruhu etkilemeye çalışmakta ve insanı müspet ya da menfî anlamda yönlendiren birer güç veya fiili meydana getiren sebepler olarak değerlendirilmektedir. Şer gücü simgeleyen İblis, insanın Hakka yönelerek kemâle ulaşmasına engel teşkil eden ve imtihan dünyasında onun kendisiyle çelişmesine neden olan negatif bir etki işlevi yerine getirmektedir.³¹ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, gözle göremediğimiz melek, şeytan gibi varlıkları akli olarak izah etmek için onların dış dünyada değil insanın içinde mevcut olan kuvvetler seviyesine indirgemıştır. Bu durum onların şeytan gibi gözle görülemeyen varlıkların ontolojik varlığını kabul etmediklerini göstermektedir. Günümüzde bazı araştırmacıların da benimsediği bu anlayışa göre Kur'ân-ı Kerim'de nefsin iyi ya da kötülüğe meyiletme kabiliyetini melek-şeytan gibi kavramlar karşılamaktadır.³² İnsanın şeytan tarafından vesvese ile kötülüğe teşvik edilmesi sadece nefsin kötülüğe meyilli kuvvetlerinin harekete geçmesi anlamındadır.

²⁷ Zebîdi, XIX, s.430.

²⁸ İsfahânî, s.404.

²⁹ Zebîdi, XIX, s.430.

³⁰ İbn Manzûr, VII, s.122; İbnü'l Cevzî, s.375-376.

³¹ Muhammed Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh; *Menar Tefsiri (Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim: Tefsiru'l-Menar)*; çev. Mehmet Erdoğan, Ali Rızâ Temel, Harun Ünal, Niyazi Beki, Nusret Bolelli; yay. haz. Fikret Başar, Hamza Türkmen, İstanbul: Ekin Yay., 2011, I, s.374-375.

³² Şaban Ali Düzgün, "Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin ve Şeytan Algımız," *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, X: 2, 2012, s.26.

1.2.3. Cin

Cin sözcüğü (جِنَّ) kelimesinden türemiştir. Cenne; bir nesneyi gizlemek, örtmek ya da saklamak anlamına gelir.³³ Zeccâc, En'âm Sûresinde geçen فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ "...üzerini gece kaplayınca"³⁴ ifadesinin hava karardığında gecenin, karanlığıyla bir şeyi kaplaması anlamında kullanıldığını söylemiştir.³⁵

Terim olarak ise cin kelimesi, bir şeyin beş duyardan gizli ve saklı olması anlamındadır.³⁶ İsfahânî ve Firûzâbâdî (ö.817/1415), cin kelimesinin iki anlam vechinin olduğunu söylemektedir. Birincisine göre; cin kelimesinin belirleyici özelliği, beş duyardan gizli, saklı ya da örtülü olan ruhânî varlıkları ifade etmesidir. Bunların tümünde insan sözcüğünün mukabili olarak kullanılmakta ve cin sözcüğünün kapsamına melekler de şeytanlar da girmektedir. Buna göre her melek cindir; fakat her cin melek değildir. İkincisine göre ise; cinler, ruhânî varlıkların bir bölümü olarak değerlendirilmektedir. Ruhânî varlıklar ise genel anlamda iki grupta incelenmektedir; hayırlı olanları yani melekler ve hem hayırlıları hem de şerlileri kapsayan cinler.³⁷ Buna göre cin kelimesi insan gibi bir türün ismi olarak kabul edilmektedir.

Muhammed Abduh ve Reşid Rızâ'ya göre cinlerin şeytanî vasıfta olanları mikroplara benzemektedir. Bunlar, hastalık yapma kabiliyetine sahip olsa da vücut direnci güçlü olan kimselere zarar verememektedir. Mikroplar insana musallat olduklarında etkili hijyen malzemeleri kullanarak ve birtakım temizlik kaidelerine riâyet etmekle zararlarından emin olunmaktadır. Hatta vücudun mikroplarla mücadele etmesi insanın direncinin artmasına da vesile olmaktadır. Mikroplarla mücadelede gerekli tedbirleri alan kimse nasıl hastalıklara karşı güçleniyorsa şeytanî cinlerin tesirine karşı gerekli tedbirleri alan kimsenin de manevî bünyesi kuvvetlenmektedir.³⁸

³³ İbn Manzûr, II, s.385.

³⁴ En'âm,7/76.

³⁵ Zeccâc, II, s.266.

³⁶ İsfahânî, s.203.

³⁷ Firûzâbâdî, III, s.610-611; İsfahânî, s.204.

³⁸ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, VIII, s.101.

1.2.4. İnsan

İnsan kelimesi enese (أَنَسَ) kelimesinden türemiştir.³⁹ İbn Manzûr, bu kelimenin evcil olup alışık olmak, ülfet etmek anlamlarında kullanıldığını ve vahşi, yabani ifadelerinin zıttı olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰ Zebîdi ise *insan* kelimesinin beşer türüne verilen isim olduğunu söyler. Onun, İbn Arefe'den naklettiğine göre *insan*, cinin mukabili olup gözle görülüp fark edildiği için bu şekilde isimlendirilmiştir.⁴¹ Ezherî de (ö.370/980) *insanın*, înâs'tan (إِنْسَان) türeyen ve görmek anlamı ifade eden bir kelime olduğunu söylemektedir.⁴² Gizlenme ihtiyacı hissetmeyen evcil varlıklar, diğer varlıklara yakınlık göstermekte ve göz de bunları rahatlıkla görebilmektedir. Dolayısıyla alışık olmak ve gözle görülüp farkedilmek anlamları birbiriyle bağlantılıdır.

İsfahânî ve İbnü'l Cevzî ise insan kelimesinin cinin zıttı olduğu gibi itici ve sevimsiz olmanın karşıt anlamlısı olduğunu söyleyerek insan türünün bu kökten gelen bir kelimeyle isimlendirilmesi hakkında şu görüşleri aktarmaktadır. İnsanlar, hayatlarını idame ettirebilmek için dayanışma içinde olmaya, birbirleriyle ünsiyet kurmaya ve ilişkide bulunmaya mecburdurlar. Bir başka görüşe göre ise ülfet ettiği şeye ayrıca ünsiyet kurması sebebiyle bu anlamı ifade eden insan kelimesiyle isimlendirilmiştir.⁴³ İbn Manzûr'un İbn Abbas'tan (ra.) (ö.68/687) aktardığı bir rivâyette, insan kelimesinin unutmak anlamındaki nesî (نَسِيَ) kökünden geldiği ve ahdini unutmaması sebebiyle bu şekilde isimlendirildiğinden bahsedilmektedir.⁴⁴

Cenâb-ı Allah, insanı halife olarak,⁴⁵ en güzel sûrette yaratmış,⁴⁶ ona iyilikle kötülükten sakınma duygusunu ilham etmiş⁴⁷ ve insanoğluna doğru ve yanlış arasında tercihte bulunabilme kabiliyeti vermiştir.⁴⁸ Kur'ân-ı Kerim'de insan ve cin şeytanlarından⁴⁹ bahsedilmekte ve insan da vesveseci olarak nitelendirilmektedir.⁵⁰ Fahreddin Râzî

³⁹ Halil b. Ahmed, I, s.113; İbn Manzûr, I, s.233.

⁴⁰ İbn Manzûr, I, s.233.

⁴¹ Zebîdi, XV, s.408.

⁴² Ezherî, XIII, s.89.

⁴³ İsfahânî, s.94; İbnü'l Cevzî, I, s.176-177.

⁴⁴ İbn Manzûr, I, s.232.

⁴⁵ Bakara, 2/30.

⁴⁶ Tîn, 95/4.

⁴⁷ Şems, 91/8.

⁴⁸ Nahl,16/9.

⁴⁹ En'âm, 7/112.

⁵⁰ Nâs, 114/4-6.

(ö.606/1210), insan ve cin şeytanları hakkında âlimlerin iki farklı görüşlerinin olduğundan bahsetmektedir. Bunlardan, İbn Abbas'tan (ra.) nakledilen birinci görüşe göre insan ve cin şeytanları, insan ve cin türünün azgın ve sapkınlarını ifade etmektedir. İnsan, imanı sayesinde cin şeytanlarının tesirinden kurtulduğunda cin şeytanları, insanların azgınlarını mü'minlere musallat olması için kışkırtmaktadır. İkinci görüşe göre ise, İblis, kendi soyundan olan saptırıcıların bir kısmını insanları yoldan çıkarmak için görevlendirmektedir ki bunlara insan şeytanları adı verilir; bir kısmını da cinleri yoldan çıkarması için görevlendirmektedir, bunlara da cin şeytanları denilmektedir. Bu bağlamda insan ve cin şeytanlarının hepsi İblis'in soyundandır. Fahreddin Râzî, ilk görüşü daha mâkul bulmaktadır.⁵¹ İnsan türünün azgınları olan insan şeytanları tıpkı şeytan gibi her iyi ve güzel şeyin düşmanı olarak kötülüğün yayılması için uğraşmaktadır.⁵² Bu bağlamda şeytan, şer ve kötülük için çabalayıp gayret sarf eden insanların niteliğini ifade etmektedir.

İnsanların şeytanlık vasfı fiil, hareket ve davranışlarıyla belli olmaktadır. Yani insanın şeytanlığı yapıp ettikleriyle kendini göstermektedir.⁵³ Sâbûnî, insan şeytanlarının cin şeytanlarından daha zararlı olduğu görüşündedir. Çünkü cin şeytanları, Allah anıldığı zaman geri çekilmekte ve sinip gizlenmektedir. Dolayısıyla vesveselerinin etkisi de ortadan kalkmaktadır. Fakat insan şeytanları kötülüğe teşvik hususundaki gayretlerinden istedikleri sonucu elde edene kadar vazgeçmemektedir.⁵⁴

1.3. Vesveseyle İlgili Bazı Kavramlar

Kur'ân-ı Kerim'de vesveseyle ilgili bazı kavramlardan bahsedilmektedir. Bunlar; vesvâs, hannâs ve nefis'tir. Bu başlık altında bu kavramlar işlenecektir.

⁵¹Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-Kebir = Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990, XIII, s.154.

⁵² Ali Osman Ateş, *Kur'ân ve Hadislere Göre Şeytan*, İstanbul: Beyan Yay,1995, s.121.

⁵³ Mehmet Paksu, *Vesvese Sebepleri ve Kurtuluş Yolları*, 52.bs., İstanbul:Nesil Yay.,2015, s.115.

⁵⁴ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't- Tefâsir (Tefsirlerin Özü)*, trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşr., 1992, VII, s.490.

1.3.1. Vesvâs

Vesvâs (وَسْوَاس), hem mastar hem de isim anlamı ifade eden bir kelimedir. İsim olarak kullanıldığında vesveseci anlamını ifade etmektedir.⁵⁵ Vesvese manasında kullanıldığı zaman ise gizli ses anlamına gelmekte;⁵⁶ nefis veya şeytanın kalbe faydası olmayan hatıraları fısıldamak sûretiyle sıkıntı ve karmaşa meydana getirmesi anlamında kullanılmaktadır.⁵⁷ Vesveseci yani *vesvâs* mübalağa için yaptığı işle isimlendirilmiştir.⁵⁸ Kur'ân-ı Kerimde *vesvâs*'ın şerrinden⁵⁹ bahsedilmektedir.

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

“(De ki;) Cinlerden olsun, insanlardan olsun, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden (Allah’a sığınırım)”⁶⁰ âyetlerinde *vesvâs*ın insanlardan da cinlerden de olabileceği ifade edilmektedir.⁶¹ Yani hem görünür âlemde hem de metafizik âlemde kötülüğü teşvik eden şeytanî varlıklar mevcuttur. İnsanların kötülüğü ve kötülüğe çağrısı fiilleri vasıtasıyla görünürken cinlerin vesvesesi ve şer hususundaki telkini kendileri görünmeden insan kalbine fısıldamaları sûretiyle meydana gelmektedir. Bu anlamda *vesvâs*, azgın ve isyankâr yapılı olup çevresindeki insanları yoldan çıkarmaya çalışan insan ve cinlerin niteliğini ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra Ezherî, *vesvâs*ın; vesvese veren şeytan kadar nefsin de niteliği olduğunu söylemektedir.⁶² Yazır da (ö.1361/1942) *vesvâs*ı, vesvese vermeyi âdet haline getirmiş olup âdeta kendisi vesvese kesilmiş, vesvese kaynağı olarak kabul etmektedir. O, “insanın içinden geçenleri (nefsinin ona ne fısıldadığını) biliriz”⁶³ ve “Şeytan (fısıldayarak) O’nun kafasını karıştırdı”⁶⁴ âyetlerine istinâden nefsin de şeytanın da

⁵⁵ Zeccâc, V, s.381.

⁵⁶ Zebîdi, XVII, s.12.

⁵⁷ Firûzâbâdî, II, s.304.

⁵⁸ Muhammed Ferid b. Mustafa Vecdî Ferid Vecdî, *el-Mushafu'l-Müfesser*, Kahire: Dârü’ş-Şa’b, 1968, s.827.

⁵⁹ Nâs, 114/4.

⁶⁰ Nâs, 114/ 4-6.

⁶¹ Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyunü'l-Ekavi'l fi Vücuhi't-Te'vil*,1.bs, Beyrut: Dârü'l-Fikr,1983,IV, s.823; Fahreddin Râzî, XXXII, s.198.

⁶² Ezherî, XIII, s.136.

⁶³ Kâf, 50/16.

⁶⁴ Tâ-hâ, 20/120.

vesvâs vasfını taşıdığını söylemektedir.⁶⁵ Çünkü nefis de şeytan da kötü şeyleri yaptırabilmek için insanı teşvik etmekte ve sürekli vesvese vermektedir. Genel Sünnî anlayıştan farklı olarak bazı Mu'tezilî âlimler şeytanın insana vesvese vermesini mümkün görmemektedir.⁶⁶

1.3.2. Hannâs

Halil b. Ahmed'e (ö.175/791) göre *hannâs* (حَنَّاس), gizlenmek,⁶⁷ Zebîdi'ye göre ise geri kalmak, gecikmek ve tutulmak anlamındaki *hanûs* (حَنُوس) kelimesinden türemiştir.⁶⁸ Zeccâc da *hannâs* kelimesinin tutulmak ve gecikmek anlamı ihtivâ ettiğini söylemekle beraber mübalağa ifade ettiğinden bahsetmektedir.⁶⁹ Gizlenip saklanan kimse, ilerleyemeyeceği; dolayısıyla geri kalıp gecikeceği için *hannâs* kelimesinin anlamı, geri kalmak manasını da ihtivâ etmektedir. Vesvâs, yüce Allah anıldığında büzülüp sinmekte ve vesvese veremez bir hale gelmektedir. Allah'ın adı anıldığında tutulup kalması ve insana vesvese vermeyi bırakarak dönüp gitmesi sebebiyle şeytan da *hannâs* vasfını taşımaktadır.⁷⁰

Aynı kelimenin bir başka şekli olan *hunnas* kelimesi Kur'ân-ı Kerimde 'gündüz büzülen, sinen, saklanan ya da pusan (yıldızlar)'⁷¹ anlamında kullanılmıştır.⁷² Suyûtî (ö.911/1505) İbn Merduye'den (ö.410/1020) gelen bir rivâyete dayanarak; yıldızların, gizlenip yörüngelerinde dönmeleri ve gündüz gözden kaybolmaları sebebiyle bu şekilde nitelendirildiğini söylemektedir.⁷³ Kelimenin dönmek anlamını içine alacak şekilde genişlemesi; bu kökten gelen *hans* kelimesinin mecâzen dönmek anlamı ifade etmesi sebebiyledir.⁷⁴ Bu durumda *hannâs*, dönüp gelen vesvese verdikten sonra gidip tekrar gelen şeklinde de izah edilebilir. Çünkü insan, Allah'ı zikredince vesvâs sinip geri

⁶⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul: Hikmet Neşriyat, trs, X, s.187.

⁶⁶ Ali el-Kârî, *Şerh-u Kitâbi'l Fıkhi'l Ekber*, Dârü'l Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 1984, s.200.

⁶⁷ Halil b. Ahmed, I, s.533.

⁶⁸ Zebîdi, XVI, s.32.

⁶⁹ Zeccâc, V, s.381.

⁷⁰ Ezherî, VII, s.173; Abdi'l Kadir er-Râzî, *Muhtârü's Sihah*, s.101; İsfahânî, s.300; Ferid Vecdî, s.827.

⁷¹ Tekvîr, 81/15.

⁷² Halil b. Ahmed, I, s.533; İsfahânî, s.518.

⁷³ Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Durrü'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983. VIII, s.431.

⁷⁴ Zebîdi, XVI, s.39.

dönmekte, zikirten gaflete düşünce tekrar gelerek vesvese vermektedir.⁷⁵ Şeytan da insana vesvese vermekte, insan Cenâb-ı Allah'ı zikrettiği zaman gizlenip çekinmekte, insan zikri bıraktığında ise tekrar dönerek vesvese vermeye devam etmektedir.

Nâs Sûresinde vesvâs (vesveseci) hannâs sıfatıyla vasıflandırılmıştır. Bu sûrenin Felâk Sûresiyle birlikte nâzil olduğu rivâyet edilmekte ve daha çok Mekkî olduğundan bahsedilmektedir. Nüzul sebebi olarak çeşitli rivâyetler zikredilmektedir. Bunlardan bazıları ise şöyledir: Felâk ve Nâs Sûreleri, genel anlamda insanlara sığınma biçimini öğretmek için indirilmiştir. Bunun yanında Cahiliye Devrinde insanlar, şer ve kötülüklerden Allah'tan başka cinlere de sığınmaktaydı. Bu sûreler sığınmanın doğru şekli nasıl olur, bunu göstermek için indirilmiştir.⁷⁶ Bu rivâyetler esas alındığı takdirde hannâs insan ve cin vesvesecilerin niteliğine işaret etmektedir. Bahsi geçen sûrelerin Medenî olduğunu esas alan ve Yahudilerin Hz. Peygamber'e (sas) sihir yapmaya çalışması, sonrasında sihrin iptal edilebilmesi adına bu sûrelerin indirildiğinden bahseden rivâyete göre özellikle insan vesvesecilerinin niteliğine işaret edilmektedir.⁷⁷ Sâid b Müseyyeb'ten (ö.94/713) nakledilen bir diğer rivâyete göre ise müşrikler, Hz. Peygamber'e (sas) nazar değsin ve bununla zarara uğrasın diye bazı iltifat ifadeleri kullanmışlar; bu şekilde insanların gönüllerinde kıskançlık gibi olumsuz duyguları harekete geçirmeye gayret etmişlerdir. Cenâb-ı Allah bu sûrelerle nazara karşı korunma yöntemini öğreterek insan şeytanı konumundaki vesvesecilerin kötülüklerine karşı Allah'a sığınmayı çare olarak sunmuştur.⁷⁸ Buna göre ise hannâs, müşrik vesvesecilerin niteliğini ifade etmektedir. Müşrik vesveseciler, bir ortaya çıkıp bir çekilerek sinsi bir şekilde Peygamberimiz'e nazar değmesi için insanlara telkinde bulunmaktadır.

Şeytan gibi nefiste de hannâs vasfı mevcuttur. Nefsinin insana verdiği vesveseler; insanın kalbinden geçirdikleri, aklına getirdiği hayaller nefsin vesvesesi kapsamında

⁷⁵ Mâturidî, V, s.549.

⁷⁶ Kâsımî, Muhammed Cemalüddin b. Muhammed Said b. Kâsım el-Hallâk, *Mehâsinü't-Te'vil*, thk. Muhammed Bâsil Uyun es-Sûd, Dârü'l Kütübi'l İlmîyye, Beyrut, 5.bs., h.1418, IX, s.331; Mâturidî, V, s.543.

⁷⁷ Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nisâbü'rî, *el-Keşf ve'l Beyan fi-Tefsiri'l Kur'an*, Dârü'l Kütübi'l İlmîyye, Beyrut, 2004, VI, s.601; Fahreddin Râzî, XXXII, s.182;

⁷⁸ Fahreddin Râzî, XXXII, s. 180-181.

değerlendirilebilir.⁷⁹ Nefsin aşırı istekleri (hevâ), insanı dinen meşru olan sınırları çiğnemeye yönlendirmekte; iman ve meleğin ilhamıyla sinip çekilmektedir. Şu durumda şeytan da nefis de sinsi bir şekilde vesvese vermekte ve onu hak yoldan alıkoyarak insanın iyi ve güzel amel işlemesine engel olmaktadır. Buna karşın tüm vesveseciler Allah anıldığında gerileyip sinmekte fakat fırsatını bulduğunda dönerek tekrar vesveseleriyle musallat olmaya, insanı çeşitli hayal ve kuruntulara sevk etmeye devam etmektedir. Bu sebeple hannâsın, sinsi şeklinde Türkçe'ye tercüme edilmesi uygundur.⁸⁰ Bu durum göstermektedir ki hannâs bir vasıf olup Allah zikredilince sinip çekilen, Allah'ın zikri terk edilince ise dönüp tekrar vesvese veren tüm vesvesecileri nitelemektedir. İnsî veya cinnî şeytanlar ile nefis vesvese vermek için fırsat gözetmesiyle bu niteliğe sahiptir.

1.3.3. Nefs

Halil b. Ahmed (ö.175/791) *nefsin* (نَفْس), insan bedeninin kendisiyle hayat bulduğu ruh yani insan varlığının gözle görülemeyen fakat canlılığı sağlayan unsuru ile her şeyin bizzat kendisi olduğunu ifade eden iki temel anlamı olduğunu söylemektedir.⁸¹ İbn Manzûr ve Zebîdi de, *nefs* kelimesinin ruh anlamına geldiğini söyleyerek Arapların bu kelimeye ait canın çıkması anlamındaki 'nefsin çıkması' ile bir şeyin bütünü ve hakîkati anlamındaki 'falancanın nefsi' şeklindeki iki kullanım şekline bahseder.⁸² Bahsi geçen her iki anlam da insan varlığının kendisine, özü ve hakîkatine işaret etmesi bakımından birbiriyle örtüşmektedir.

Nefs kelimesi, hakîki anlamla ilişkili başka mecâzî anlamlar da ihtivâ etmektedir. Bu anlamlara işaret eden Zeccâc insanın iki nefsinin olduğundan bahsetmekte ve bunları 'nefsü't temyiz' ve 'nefsü'l hayat' olarak isimlendirmektedir. Ona göre akletme yeteneğine sahip olan 'nefsü't temyiz' uyku esnasında Allah tarafından kabzedilmekte nefes alma kabiliyetine sahip olan 'nefsü'l hayat' ise işlevini devam ettirmektedir. Yani, nefis mecâzen hem iyi-kötü ayrımını yapabilme melekesi yani akıl hem de nefes

⁷⁹ Seyyid Alaaddin Ali b. Yahya es-Semerkindî, *Tefsiru's Semerkandî*, thk: Şeyh Ali Muhammed Muavvâd, Şeyh Adil Ahmed Abdi'l Mevcud, Darü'l Kütübü'l Âlemi, Beyrut, 1993, III, s.271.

⁸⁰ Yazır, X, s.189.

⁸¹ Halil b. Ahmed, III, s.1822.

⁸² İbn Manzûr, XIV, s. 233; Zebîdi, XVI, s.559.

alabilme kabiliyetine sahip olmak yani canlı olmak şeklinde izah edilmektedir.⁸³ İsfahânî ve Damegânî de (ö.478/1085) *nefsin* kalp yani düşünme, nefes ve can anlamlarına işaret etmektedir.⁸⁴

İbn Manzûr, nefsin belli başlı mecâzî anlamlarından biri olarak kanı zikreder. Ona göre kan, akıp hebâ olduğunda can çıkacağı için nefis olarak isimlendirilmiştir.⁸⁵ Zebîdi, kanın yanı sıra nefsin mecâzen beden ve göz anlamlarında kullanıldığını söylemektedir. Ruhun maddî merkezi olması ve beden zarara uğradığında varlığın tehlikeye düşmesi sebebiyle insanın bedeni nefis olarak isimlendirilmiştir. Bunun yanında insan nefsinin nazar yoluyla başkasına tesir etmesi, göz değmesinin nefis olarak adlandırılmasına neden olmuştur.⁸⁶ Belli başlı kaynaklarda nefsin, pınar,⁸⁷ değerli hoş şey, genişlik,⁸⁸ gibi mecâzî anlamlarından da bahsedilmektedir.

Bu kelime, Cürçânî (ö.816/1413) tarafından; hayat, his ve iradeli hareket kuvvetini taşıyan, latif, buğusal bir cevher⁸⁹ şeklinde tanımlanmıştır. İbnü'l Cevzî ise nefsi, göz ışığının ulaşamadığı, lâtif ve ruhâni bir cevher olarak ifade eder. O, nefsin nur ve ziyadan yaratıldığı görüşündedir.⁹⁰ Bu tarifler nefsin soyut varlığına ve hayatın esası olduğuna işaret etmektedir.

Gazzâlî (ö.505/111), nefsi insanın bâtinî yapısı olarak kabul etmektedir. Ona göre insan varlığının beden denilen, gözle görülebilen bir zahirî yapısı olduğu gibi; ruh, kalp ve nefis denilen bir de bâtinî vardır. Beden denilen zahirî yapı gözle görülebilir; nefis, ruh ve kalp denilen bâtinî yapı ise görme uzvu ile görülmez. İnsanın hakîkati de bu bâtinîdir.⁹¹ Gazzâlî, nefsi insanın maddî varlığından soyutlamakta ve can anlamına

⁸³ Zeccâc, IV, s.356.

⁸⁴ İsfahânî, s.818; Ebû Abdullah Huseyn b. Muhammed ed- Damegânî, *el-Vücûh ve'n Nezâir li- Elfâzi'l Kitabi'llâhi'l Azîz*, thk. Muhammed Hasan Ebû'l Azm ez-Züfîti, Kahire: Vizaretü'l-Evkaf, 1995, I, s.267-269.

⁸⁵ İbn Manzûr, XIV, s.234.

⁸⁶ Üsâme Maraşlı, *es-Sihah fi'l-Luga ve'l-Ulum*, i'dad; Nedim Maraşlı, Beyrut: Dârü'l- Hadareti'l-Arabî, 1974, II, s.594; Zebîdi, XVI, s.560.

⁸⁷ Maraşlı, II, s.594.

⁸⁸ Zemahşerî, *Esâsü'l Belâğ*, s.847

⁸⁹ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş- Şerif ec-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk. İbrahim el-Ebyârî, yy: Dârü'd-Diyan, trs, s.312.

⁹⁰ İbnü'l Cevzî, s.594-595

⁹¹ Huccetü'l İslâm Zenü'd Din Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *Tercüme-i Kimyâ-yı Saâdet*, İstanbul: Takvimhane-i Amire, h.1260, s.5-6.

geldiğini düşünmektedir. Bu bağlamda nefis, insanın bizzat kendisini, varlığının özünü ifade etmektedir.

Nefis, yaratılıştan bazı güçleri bünyesinde barındırmakta, bunun yanında dış tesirlerden de etkilenmektedir. Yaratılıştan gelen aklî, şehevî ve gadabî güçler vasıtasıyla yaşamını devam ettirebilen nefis, bu güçlerin yanı sıra duyu organları yoluyla da birçok uyarıcıya maruz kalmaktadır. Sahip olunan güçler ve dış dünyadan gelen uyarıcıların etkileşimi, insan düşüncesini meydana getirmektedir. Bu açıdan nefis, sahip olduğu güçlerle dış dünyanın tesirlerinin harmanlandığı bir manevî merkez konumuna gelmekte ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırarak bilinçli davranışlar sergileyebilmektedir.⁹²

Nefisteki mevcut güçler ifrat ve tefriti kendi bünyesinde barındıran bir özellik göstermektedir. Aklî güçlerin ifrata kaçması, insanda kibir, kurnazlık gibi vasıfları ortaya çıkarmakta; aksi ise insanı ahmaklığa sürüklemektedir. Gadap gücünün ifrata kaçması öfke ve saldırganlık gibi olumsuz durumlara neden olmakta; tefrite düşülmesi durumunda ise korkaklık ve hakkını arayamama sebebiyle insan varlığı korunamaz hale gelmektedir. Şehevî güçlerin ifrata kaçması ahlâkî zafiyetlere sebebiyet vermekte; tefrit durumunda ise insan, en zaruri ihtiyaçlarını karşılayamaz bir duruma gelmektedir.⁹³ Nefsin sahip olduğu güçlerde bazen ifrata kaçıp bazen tefrite düşmesi insanda dengesizlik meydana getirmekte; dış dünyadan gelen tesirlerle birlikte insanın bocalayıp çelişkiye düşmesine sebep olmaktadır. İnsan da hayatı boyunca yaşadığı dengesizlik durumuyla mücadele etmektedir.⁹⁴ Kur'ân-ı Kerim'de "*Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta (hırslı ve sabırsız) yaratılmıştır,*"⁹⁵ buyrulmaktadır. İnsanın hırslı ve sabırsız yapısı da nefisle ilgili hususlarda yaşanan dengesizliği desteklemektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de nefsin çeşitli vasıflarından emmâre,⁹⁶ mülhime,⁹⁷ mülheme,⁹⁸ levvâme,⁹⁹ mutmainne,¹⁰⁰ zekiye,¹⁰¹ râdiye¹⁰² ve mardiyeye¹⁰³ tabirlerinden bahsedilmektedir.

⁹² Hayati, Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*,1.bs., İstanbul:Değerler Eğitimi Merkezi Yay.,2009, s.45-46.

⁹³ Gazzâlî, *Tercüme-i Kimyâ-yı Saâdet*, s.11-12.

⁹⁴ Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, s.47.

⁹⁵ Meâric, 70/19.

⁹⁶ Yûsuf, 12/53.

Bunların belli başlı üç tanesi Gazzâlî tarafından şu şekilde izah edilmektedir:

1)*Nefs-i Mutmainne*: Nefsin çelişki durumundan kurtularak güven ve huzura kavuşması ancak nefsin kuvvetleri hususunda dengeyi sağlamasıyla mümkündür. Nefsin bu niteliği, huzur ve güvene kavuşan anlamındaki ‘mutmainne’dir.

2)*Nefs-i Levvâme*: Nefsin, kendi bünyesinde bulunan aşırılıklarla mücadelesi sürmekle birlikte henüz huzur ve itmi’nâna kavuşmadığını ifade eden niteliği ‘levvâme’dir.

3)*Nefs-i Emmâre*: Aşırı istek ve arzulara tâbi olan, insana kötülöklere uymayı emreden ve şeytanların telkinlerine kolayca boyun eğen nitelik te ‘emmâre’ olarak isimlendirilmektedir. Bu da akıl kuvveti, gadap kuvveti ve çeşitli arzuların aşırılıklarına göre davranan nefsin durumunu ifade etmektedir.¹⁰⁴

Nefs, tesirinde kaldığı içsel kuvvetler ve dış etkenler vasıtasıyla hem telkin alabilmekte hem de insanı yönlendirebilecek telkinler verebilmektedir.¹⁰⁵ Bu açıdan nefis, vesvesenin hem öznesi hem de nesnesi durumundadır. Kur’ân’da “*İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri (nefsinin ona ne fısıldadığını) biliriz*”¹⁰⁶ âyetinde nefsin vesvesesinden bahsedilmektedir. Nefsin vesvesesi, içsel kuvvetlerin ve nefsin belleğindeki hatıraların insanı etkileyerek aşırılıklara sevk etmesi şeklinde değerlendirilebilir. Nefs, şeytanın vesvesesinin de vasıtasıdır. İnsanı saptırmak adına şeytan, insan varlığında nefsi bir merkez gibi kullanmaktadır. Çünkü onun insanı etkileyebileceği ipuçları insanın özünü oluşturan nefste mevcuttur. Şeytan, insana nefsinin arzu, temâyül ve zaaflarıyla paralel telkinlerde bulunmakta;¹⁰⁷ bir başka ifadeyle şeytan, nefsin açıklarından istifade etmektedir.

⁹⁷ Kâf, 50/16.

⁹⁸ Şems, 91/8.

⁹⁹ Kıyâme, 75/2.

¹⁰⁰ Fecr, 89/27-28.

¹⁰¹ Şems, 91/9.

¹⁰² Fecr, 89/28; Beyyine, 98/8.

¹⁰³ Fecr, 89/28; Beyyine, 98/8.

¹⁰⁴ Huccetü'l İslâm Zeynü'd Din Ebû Hamid Muhammed el- Gazzâlî, *İhya u Ulûmu'd Din*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983, III, s.46-47.

¹⁰⁵ Emanullah Polat, “Kur’ân’da Vesvese Kavramının Semantik Analizi,” *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18 Sayı: 60 (Yaz 2014), s.364.

¹⁰⁶ Kâf, 50/16.

¹⁰⁷ Remzi Kaya, “Kur’ân-ı Kerim’de İnsan Şeytan İlişkisi,” *Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, XII, sayı 12, 2013, s 16; Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, s.51.

1.4. Modern Psikiyatride Vesvese Anlamı İfade Eden Kavramlar (Obsesif-Kompulsif Bozukluk)

Hayatta birçok insan, düşünmek istemediği halde zihnini meşgul eden çeşitli düşüncelerle meşgul olabilir; temizlik, her şeyin düzenli olması, temkinli olmak adına evdeki elektrikli eşyaların, musluğun kontrol edilmesi gibi. Çoğunlukla bunlar insanda aşırı bir rahatsızlık ve zaman kaybına da sebep olmaz. Fakat kişide sıkıntı oluşturabilecek derecede saplantılı düşünceler varsa ve bunların etkisinden kurtulabilmek için insan vaktinin çoğunu tekrarlayan nitelikte bazı davranışlar yaparak harcıyorsa artık bu bir rahatsızlık haline gelmiş demektir.¹⁰⁸ Zamanla bu tür düşünce ve davranışlar, kişinin kendi ruhsal bütünlüğünü bozduğu gibi çevreyle ilişkilerini de olumsuz bir şekilde etkiler. Psikiyatride bu tür düşünce ve davranışlara *obsesif-kompulsif bozukluk* denilir. İnsanın istemediği halde kendisini yapmaktan ve tekrar etmekten alıkoyamadığı ve hoş olmayan konular hakkındaki düşünceler obsesyon (takıntı); bu istenmeyen ve bir türlü uzaklaştırılamayan sıkıntı verici düşüncelerin etkisini azaltmak için yapılan davranışlara da kompulsiyon (zorlantı veya nötrleştirme) adı verilir.¹⁰⁹ Bu düşünce ve davranışlar insanlar arasında takıntı veya saplantı olarak bilinmektedir.

Takıntılı düşünceler kişinin yabancı olduğu türdendir ve onun için bir anlam ifade etmez,¹¹⁰ kişi saçma bulduğu halde tekrar eden bu düşünceleri zihninden atamaz.¹¹¹ Obsesyonlar düşünce düzeyinde insanı esaret altına alır. Kaygı, endişe ve panik içinde ne yaptığını bilemeyen kişi bu düşüncelerin etkisinden kurtulabilmek adına zorlantı denilen bazı davranışlar gerçekleştirmek durumunda kalır.¹¹²

Takıntı ve zorlantılar birbiriyle yakından ilişkilidir. Bunların en önemli özelliklerinden biri döngüsel bir şekilde devam etmeleridir. Bir takıntı ortaya çıktığında kişi bunu tehlike olarak algılayarsa, bunun sıkıntısından kurtulmak ister. Bu sıkıntıyı hafifleten şey

¹⁰⁸ Christine Purdon ve David A. Clark, *Takıntılarla Başa Çıkma (Obsesif Kompulsif Bozukluğunuzu Kontrol Altına Almanın Yolları)*, çev.Aylin Gündoğdu, Pınar İşçen, 9.bs., İstanbul: Psikonet Yay., 2016, s.27

¹⁰⁹ Ümit Horozcu, *Din Psikolojisi Ders Kitabı*, İstanbul: Rağbet Yay., 2015, s.264; Sefa Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, İstanbul: Türdav BasınYayımları, 2001, s.32.

¹¹⁰ Engin Geçtan, *Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar*, 1.bs., Ankara: Maya Matb. ve Yay.,1981, s.323.

¹¹¹ Neda Armaner, *Psikopatoloji'de Dinî Belirtiler*, Ankara: Demirbaş Yay.,1973, s.113.

¹¹² Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 1.bs., İstanbul: Altın Kitaplar Matb,1982, s.268.

ise zorlantı denilen davranışlardır.¹¹³ Zorlantılar, takıntının ortaya çıkmasına sebep olan içsel huzursuzluğu gidermeye veya en aza indirmeye yarar.¹¹⁴

Zorlantı davranışları gerçekleştirildiğinde takıntılı kimse, bu düşüncelerin verdiği sıkıntı ve gerilimden geçici olarak kurtulmuş olur. Aslında zorlantılar her tekrar edilmesinde takıntıları pekiştirmektedir. Bu bağlamda nötrleştirme eylemleri ve zorlantılar, insana takıntıyı hatırlatıcı bir özelliğe de sahiptir.¹¹⁵

Vesvese ve takıntılar genel özellikleri bakımından birbirine benzemektedir. Vesvese de takıntılar gibi kişiyi rahatsız eden, huzursuzluk veren, mantık çerçevesinde düşünüldüğünde saçma bulunan fakat insanın bir türlü engel olamadığı düşünce ve davranışları içermektedir.¹¹⁶ İnsan, kendisine musallat olan vesveseleri istese de zihninden atamamaktadır. Bu vesveselerden kurtulabilmek adına dinî boyutu olan temizliklerde yapılan abartılar, belli dua ve davranışları tekrarlama şeklinde gerçekleşen rahatlatıcı ritüeller ise zorlantıların takıntılar ile bağlantısını anımsatmaktadır.

Takıntı ve zorlantıların ortaya çıkmasında insanların çocukluk döneminde aldığı katı tuvalet eğitimi kadar kötü şartlanmanın da etkisi olduğu düşünülmektedir.¹¹⁷ Dinî bir terim olan vesvese ise hayırsız şeylere meyledilmesi için nefsin veya şeytanî niteliğe sahip varlıkların telkinde bulunmasıyla ortaya çıkmaktadır.

1.4.1. Bazı Obsesyon ve Kompulsiyon Türleri

Obsesyon, insan hayatının farklı yönlerini etkileyecek şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bunlardan bazıları şu başlıklar altında incelenebilir:

1.4.1.1. Bulaşma ve Temizlikle İlgili Obsesyonlar

Temizlikle ilgili takıntıları olan kimseler, varlık ve nesnelerin kirli veya mikroplu olduğunu düşünür; bunlara dokunduğunda kendisine bulaşacağından ve kirleneceğinden endişe eder. Takıntılı düşüncelerinden kurtulamadıkları için bunların verdiği sıkıntıyı

¹¹³ Purdon ve Clarck, s.73.

¹¹⁴ Özcan Köknel, *Korkular Takıntılar Saplantılar*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1990, s.172.

¹¹⁵ Purdon ve Clarck, s.58.

¹¹⁶ Sefa Saygılı, *Strese Son*, 53.bs., İstanbul: Türdav Basın Yayım, 2015, s.41.

¹¹⁷ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s.269.

azaltabilmek adına ellerini, vücutlarını ya da ev eşyalarını defalarca yıkayarak temizlerler. Yaptıkları bu temizlik için gereğinden fazla zaman harcarlar.¹¹⁸

Takıntının bu şekli abdest ve gusülde karşılaşılan vesveselerle benzer özellikler göstermektedir. Tam anlamıyla temizlenemediği düşüncesiyle kişi abdest uzuvlarını gereğinden fazla yıkayabilmekte, gusül abdesti esnasında saatlerce banyoda kalabilmektedir.

1.4.1.2. Şüphe Obsesyonları

Şüphe ile ilgili takıntıları olan bazı insanlar bir şeyi yapıp yapmadıklarından emin olamazlar, sürekli kuşku ve tereddüt içindedirler. Bu sıkıntılı düşüncelerden kurtulabilmek için defalarca yaptıkları şeyi kontrol etmek şeklinde bir kompulsiyon geliştirirler.¹¹⁹

Dinî alanda, namaz öncesinde abdestli olup olmadığı, namaz esnasında ise niyet edip etmediğiyle ilgili yaşanan şüphe hali, abdest esnasında uzuvların gereğince temizlenip temizlenemediği ile ilgili endişeler bu kapsamda değerlendirilebilir. Takıntının bu şekli kendisini ellerini veya abdest uzuvlarını gereğinden fazla yıkamak şeklinde gösterebilmektedir.¹²⁰ Bazen de kişi ibadete başlamak için defalarca niyet ederek yaşadığı vesvese halini telafi etmeye çalışmaktadır.

1.4.1.3. Düzenle İlgili Obsesyonlar

Tertip, düzenle alâkalı takıntıları olan kimseler her şeyin yerli yerinde olmasını ister; hiçbir şeyin sisteminin, düzeninin değiştirilmemesi gerektiğini düşünür. Bunun için, kendi düzenleriyle ilgili sistemi kimsenin bozmasından hoşlanmaz, eşyaları koydukları yerde görmek isterler.¹²¹

Dinî alanda Allah'a karşı kulluk görevlerini olması gerektiği gibi yerine getirme ile ilgili endişeler, takıntılı kimsenin her şeyde aradığı mutlak düzen anlayışıyla ilintilendirilebilir. Böyle kimseler ya hep ya hiç mantığıyla kulluk vazifelerinden bir

¹¹⁸ Horozcu, s.265; Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s.34.

¹¹⁹ Köknel, *Korkular Takıntılar Saplantılar*, s.174.

¹²⁰ Armaner, s.114.

¹²¹ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve korunma Yolları*, s.34.

kısmını yerine getiremediklerinde düzenle ilgili kaygıları sebebiyle tüm sorumluluklarını terk edebilmektedir.

1.4.1.4. Sayma Obsesyonları

Bazı takıntılar, karşılaşılan ya da görülen nesnelere sayma şeklinde ortaya çıkar. Kişi yoldaki taşları, evleri, evlerin katlarını ya da araba plakalarını sayar. Kimi sayıların özel bir anlam taşıdığını ve uğurlu olduğunu düşünür. Önemli bir işe başlamadan uğurlu olduğu düşünülen sayıya kadar sayarak o işe başlamayı tercih eder.¹²² Günlük aktiviteleri belli sayılarda yerine getirmediğinde olumsuz bir durumla karşılaşılacağına inanır.¹²³

Kur'ân âyetleriyle ilgili sayı ve numaralardan uğur ve uğursuzlukla alâkalı birtakım çıkarımlarda bulunmak; sahih rivayetlerde zikredilenlerin haricinde bazı âyet veya duaları belirlenen zaman aralıklarında ve sayılarda tekrar etmekle alâkalı takıntılı yaklaşımlar, sayma obsesyonlarının din sahasında görülen şekillerinden bir kısmıdır.

1.4.1.5. Şiddet ya da Zarar Verme Obsesyonları

Sevdiklerine zarar verebileceğini düşünme, korkunç bir şey yaptığını veya yapabileceğini zannetmeyle ilgili takıntılardır.¹²⁴

İçinden geçen vesveseler sebebiyle küfre düştüğünü zannetme, imanını kaybettiği endişesine kapılma bu durumun dinî alandaki tezahürleri olarak zikredilebilir.

1.4.1.6. Toplumda Ayıp Sayılan Cinsel İçerikli Obsesyonlar

Toplumca çirkin ve ahlâk dışı kabul edilen bir eylemi gerçekleştirdiğini zannetme veya cinsel çirkin bir fiili işleyebileceğinden kuşkulama şeklindeki takıntılardır.¹²⁵

İstenmediği halde insanın zihnini meşgul eden gayr-ı ahlâkî vesveseler sebebiyle hissedilen rahatsızlık ve günahkâr olduğundan şüphelenme bu takıntıyla benzeşmektedir.

¹²² Köknel, *Korkular Takıntılar Saplantılar*, s.174.

¹²³ Horozcu, s.266.

¹²⁴ Geçtan, s.328-329.

¹²⁵ Nejat Akgün, *Obsesyonel Nevroz-Obsesif- Kompulsif Reaksiyon, Obsesif- Kompulsif Nevroz-Obsesif- Kompulsif Bozukluk*,1.bs., Ankara: Nobel Tıp Kitabevi,1989, s.15.

1.4.1.7. Dini veya Metafizik Konulardaki Obsesyonlar

Günah içeren bir fiili gerçekleştirdiğini zannetme; Yaratıcı ve kutsal içerikli dinsel temalar hakkındaki uygunsuz düşüncelere sahip olma; dini vazifeleri yerine getirirken yeterince dikkatli olup olmadığıyla ilgili kuşkular duyma ¹²⁶ şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Dinî alanda görülen vesveselerin bir bölümü de benzer özellikler içermektedir. Özellikle iman esaslarını ilgilendiren konulardaki rahatsızlık veren düşünceler ve ibadetleri yeterince samimi yerine getirememeye endişesiyle ibadetten uzaklaşmaya kadar varan olumsuz tutumlar bu çerçevede değerlendirilebilir.

Dinin kendi bütünlüğü içindeki her uygulama, mükellefiyet, dinî belirti olması açısından normal kabul edilen şeylerdir. Fakat bazen dinî uygulama ve mükellefiyetleri aşan durumlar ortaya çıkabilmektedir. ¹²⁷ Normal şartlar altında dindar kimseler, dinlerinin gereklerini yerine getirmeye çalışırken titizlik gösterebilir. Bu kimselerin Allah'a imanları, ibadetleri ve dinî uygulamaları açısından daha mükemmel olabilmek adına bazı sorgulamalarda bulunması son derece doğaldır. Samimi dindar kimsenin bu tür kuşkuları, akıl ve mantık çerçevesinde değerlendirilebilir. Kişinin dinî hassasiyeti, düzeltilmesi gereken eksikliklerin fark edilmesine de sebep olabilir. ¹²⁸

Takıntı denilen şey ise normal dindar kişinin hassasiyetinden oldukça farklıdır. Bu düşünceler istemsiz olarak gelir, yoğun ve aşırı bir şekilde insanın zihnini meşgul eder. Kişi inancını sorgular; küfür içerikli düşünceler sebebiyle rahatsız olur, dinden çıkmış olabileceği endişesine kapılır. Bazen de ibadetlerini yerine getirirken bu takıntılar zihne yerleşir; bu yüzden sık sık duaları tekrarlar, tövbe eder. ¹²⁹ İnsan sıkıntılı bir durum içinde ibadetin ruhundan uzaklaşır. Bu tür takıntıların kaynağı din olarak kabul edilmemekle birlikte kişinin mensup olduğu din, yaşadığı dinî tecrübeler, onun ne tür kaygı ve endişe hissedeceği konusunda etkili olabilmektedir. ¹³⁰

¹²⁶ Horozcu, s.267-268; Purdon ve Clarck, s.29; Köknel, *Korkular Takıntılar Saplantılar*, s.174-175.

¹²⁷ Armaner, s.100.

¹²⁸ Purdon ve Clarck, s.118.

¹²⁹ Âdem Dölek, "Hadislerde İman Hususundaki Vesveseler, Tedavi Yolları ve Telkinin Önemi," *Diyanet İlmî Dergi*, 2006, cilt: XLII, sayı: 4, s.130; Saygılı, s.35.

¹³⁰ Purdon ve Clarck, s.116.

1.4.2. Psikiyatride Takıntı Olarak Kabul Edilen Davranışların Genel Özellikleri

1- İnsanın zihnine davetsiz olarak gelir, uygunsuz ve sıkıntı verici özelliktedir. Kişi bunları düşünmek istemese de kendisini alıkoyamaz. Yani takıntılar zorlayıcı niteliktedir.¹³¹

2- Takıntılı düşünceler insanı rahatsız eder, kişi bunların ortaya çıkmasında etkin değildir. İnsanda huzursuzluk meydana getirirler, istenmezler.¹³²

3- Takıntılar, insanın yapısı ve kişiliğiyle uyumlu değildir.¹³³ Elleri temiz olan bir kimsenin ellerinde kir veya mikrop olduğunu düşünmesi, ahlâklı bir insanın, çirkin bir fiil gerçekleştirdiğine dair şüphelenmesi, inançlı bir kimsenin ibadet ve duasını gereklerine uygun bir şekilde gerçekleştiremediğini düşünmesi gibi kişinin karakteri ile davranış şekline aykırıdır.

4- Bu düşünceler kişiye saçma gelir. İnsan, bu düşüncelerden vazgeçmek istediği halde kurtulamaz. Hatta bunların kendisine verdiği sıkıntıyı azaltabilmek için zorlantı denilen eylemleri gerçekleştirir.¹³⁴ Temizlik takıntısı olan biri ellerini sürekli yıkayabilir, ibadet ve duası hususunda şüpheye düşen, gerekmediği halde bunları tekrarlayabilir. Takıntılar aslında onları bastırabilmek adına yapılan girişimlere karşı dirençlidir.

5- Takıntılı kişi sürekli olarak takıntısını denetim altına almaya çalışır. Aslında bu durum onun takıntıya saplandığının da göstergesidir. Yani takıntılar, kontrol edilemez özelliktedirler.¹³⁵

Takıntılar genel özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde vesvese ile birbirine benzemektedir. Vesvese de takıntı gibi zorlayıcı karakterde, istenmeyen, dirençli, kontrol edilemeyen ve sıkıntı verici özelliktedir.

Takıntılarının belirgin bir sebebi yoktur. Obsesif-kompulsif bozukluğun temelini genetik olduğu veya beyinle ilgili bir rahatsızlıktan kaynaklandığına dair kesin bir kanıt

¹³¹ Purdon ve Clarck, s.27.

¹³² Akgün, s.13.

¹³³ Purdon ve Clarck, s.27.

¹³⁴ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve korunma Yolları*, s.38.

¹³⁵ Purdon ve Clarck, s.31.

bulunmamaktadır.¹³⁶ Bununla birlikte insanın kendisinden, ailesinden, yetiştirilme tarzından ve çevreden kaynaklanan bazı nedenler, takıntıların ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.¹³⁷ Bunlar; mükemmeliyetçi kişilik yapısı, aşırı sorumluluk hissine sahip olma, bazı düşüncelere fazla önem verme, olmadık bir durumu tehlike gibi algılama, bir şeyi yapmış olma ile düşüncesinin aynı olduğunu zannetme, düşünceleri tehlike olarak algılama ve düşünceleri kontrol etmek için aşırı çaba gösterme¹³⁸ şeklinde sıralanabilir.

Vesvesenin ortaya çıkmasında yukarıda zikredilen faktörler etkili olmakla birlikte üst sosyokültürel seviyedeki insanlar, suçluluk duygusu fazla gelişmiş kimseler, aşırı koruyucu ailelerin çocukları ve titiz yapıdaki insanlar vesveseden daha fazla etkilemektedir. Bunun yanında vesvese, psikolojik bir rahatsızlık olarak kabul edilmeyip, şeytanî niteliklere sahip varlıkların ya da nefsin insanı yanıltarak hak yoldan saptırma çabası olarak değerlendirilmesiyle obsesif-kompulsif bozukluktan ayrılmaktadır.¹³⁹

1.4.3. Obsesif- Kompulsif Bozuklukları Tedavi Yöntemleri

Obsesif-kompulsif bozukluk, uzun süren tedavi süreciyle iyileşme gösterebilen bir rahatsızlıktır. Tedavisi iki şekilde yapılabilmektedir: İlaçla tedavi ve davranış tedavisi.

a) İlaç Tedavisi: Bu rahatsızlığın tedavisinde bazı ilaçlar yardımcı olabilmektedir. Özellikle serotonin seviyesini yükselten antidepresan türü ilaçların obsesif-kompulsif bozuklukla ilgili belirtileri azalttığı tespit edilmiştir.¹⁴⁰

b) Davranış Tedavisi: En etkili metot, yaşayarak üstüne giderek tedavidir. Kişinin, zorlaşan derecelerdeki ödevlerle bir alıştırma süreci yaşaması sağlanır. Bu şekilde sık sık tekrarladığı hareketlerden alıkonulması amaçlanır.¹⁴¹ Tedaviye takıntı hastasından, belirtileri hafiften karmaşığa doğru sıraya sokması istenerek başlanır. Önce hafif belirtilerin üzerinde çalışılır; belli alıştırmalarla kendisi için saplantı olan konuların üzerine gidilir. Meselâ, kirli şeyler dokunamayan bir kimseye önce hafif kirlilik hissi meydana getiren şeylere dokunması istenir veya el yıkama süresini azaltmak için

¹³⁶ Purdon ve Clarck, s.13.

¹³⁷ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s.35.

¹³⁸ Purdon ve Clarck, s.55-57.

¹³⁹ Saygılı, *Strese Son*, s.46.

¹⁴⁰ Horozcu, s.271.

¹⁴¹ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s.36.

çalışmalar yapılır. Bir anlamda takıntılı kimsenin yaparak yaşayarak öğrenmesi sağlanır. Böylece kirlenme ve dokunmayla ilgili aşırı hassasiyeti giderilmeye çalışılır.¹⁴² Bunun yanında hastaya takıntılı düşüncelerini hafifletebilmek adına yaptığı zorlantı davranışları yapmaması, bunun yerine başka davranışlar geliştirmesi tavsiye edilir.¹⁴³ Bilişsel davranışçı psikoterapi olarak adlandırılan bu tedavi, aşağıdaki amaçları gerçekleştirmeye yöneliktir:

1- Bir takıntının hatalı yorumunu doğru şekli ile değiştirmek,

2-İnsanın aklına gelen olumsuz ve çirkin düşüncelerin, eylem safhasına geçmedikçe zarar veremeyeceğini öğretmek,

3-Takıntılar karşısında geçici rahatlama sağlayan zorlantı ya da nötrleştirme yöntemlerini engellemek veya ortadan kaldırmak.¹⁴⁴

İlaçlı tedaviyle birlikte, davranışçı-bilişsel psikoterapinin birlikte kullanıldığı durumlarda daha iyi sonuçlar elde edilmektedir.¹⁴⁵

Dinî alanda, takıntıyla benzer özelliklere sahip olan vesveseyle ilgili olarak gerek Kur'ân-ı Kerim'de gerekse Peygamberimiz'in (sas) sünnetinde çözüm önerileri sunulmaktadır. Bunlardan Kur'ân bağlamında vesveseye karşı çözüm önerileri konunun işlenişi ile bağlantılı bir şekilde ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

1.5. Vesvesenin Menşei

Vesvesenin mahiyetini kavramak için nasıl ortaya çıktığı konusunda bilgi sahibi olmak gerekir. Vesvesenin ortaya çıkışını hazırlayan nedenler insanlık tarihi kadar eskidir. Hz. Âdem'in yaratılışıyla başlayan İblis'in insanla mücadelesi; Allah'ın emrine karşı gelmesi ve O'nun kullarını azdırma hususundaki kesin kararlılığı vesveseyi ortaya çıkaran etkenlerin altyapısını hazırlamıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Âdem'in yaratılış sürecinden bahseden âyetlerde Cenâb-ı Allah'ın bir halife yaratmaya karar vermesi, ardından meleklerle ona secde etmeyi

¹⁴² Saygılı, *Strese Son*, s.46.

¹⁴³ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s.36.

¹⁴⁴ Purdon ve Clarck, s. 59.

¹⁴⁵ Saygılı, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, s.36.

emretmesi anlatılır. Hz. Âdem yaratılınca tüm melekler secde eder yalnız İblis inat ve kibri sebebiyle verilen emri yerine getirmeyi ve huzur-u İlahîden kovulur. Kendisine lanet edilir.¹⁴⁶

İblis, kibir ve böbürlenmesi sonucunda Hak'tan uzaklaşarak, hata ve kusurunu kabul etmeyen; baştan küfür ve inkârını izhar eden bir yaklaşım içine girmektedir.¹⁴⁷ O, isyanından pişmanlık duymadığı gibi yeryüzünde insanı günahlara sevk etmeyi ve saptırmayı kendisine meşgale edineceğine dair meydan okumaktadır.¹⁴⁸ Böylece Hz. Âdem'in yaratılması süreciyle başlayan İblisin itaatsizliği, kıyamet gününe kadar sürecek bir düşmanlığın da başlangıcı olmuştur.¹⁴⁹ Kur'ân-ı Kerim'de onun insanoğlunu azdırmak için her çareye başvuracağı, dört bir yandan insanı yoldan çıkarmak için çaba sarf edeceğinden bahsedilmektedir.¹⁵⁰ Yani insan hangi tarafa gidecek olsa mutlaka İblis kendisini karşılar; çeşitli vesveselerle insanın kalbine saptırıcı telkinlerde bulunur. İblis'in amacı, insanın küfre sürüklenmesi olmakla beraber; Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınmaya çalışan inançlı kimseleri de en azından izlediği yolda şaşırtmak ve yavaşlatmak ister.¹⁵¹ Kur'ân'da İblis'in nihai hedefi ise Allah'ın kullarını saptırarak onlardan kendisine itaat eden ve izleyen bir pay edinme¹⁵² şeklinde ifade edilmektedir. Taberî (ö.310/923), İblis'in Allah'ın kullarından bir pay edinmesini şu şekilde açıklamaktadır: O, insanoğlunu hak ve hakîkatten saptırarak onları kendi vesveselerine tâbi olmaya çağırır. Vesveseleriyle Allah'a itaat olan emirlere karşı gelmeyi; O'na isyan niteliği taşıyan nehiyleri ise çiğnemeyi telkin eder. İnkâr ve sapıklığı süslü göstererek insanı yürüdüğü iman yolundan kaydırmaya çalışır. Onun çağrısına tâbi olan, güzel gösterdiği haramları işleyen böylece iman yolundan sapanlar ise şeytanın Allah'ın kullarından kendisi için edindiği paydır.¹⁵³

¹⁴⁶ Hicr,15/28-34; Bakara, 2/30-34; A'raf, 7/12-17; Sâ'd, 38/75-77.

¹⁴⁷ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, I, s.370-371.

¹⁴⁸ Hicr,15/ 39; Sâ'd, 38/82.

¹⁴⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Vesveseden Nasıl Kurtulabilirim*, çev. Ömer Temizel, İstanbul: Polen-Karınca Yay., 2007, I, s.11.

¹⁵⁰ A'raf 7/16-17.

¹⁵¹ İbn Kayyım, I, s.11.

¹⁵² Nisâ, 4/118-119.

¹⁵³ Ebû Cafer ibn Cerir b. Yezid et-Taberî, *Tefsir-i Taberî (Cami'u'l Beyan an Te'vili Âyi'l Kur'ân)*, thk, Beşşar Avvâd, İsam Faris el-Horasani, 1.bs., Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1994, II,559-560.

“Şeytan, onlara durmadan vaad eder, boş ümitler verir. Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir.”¹⁵⁴ O, insanın içine daha çok yaşayacağını, kendisine rakip olabilecek herkesi geride bırakacağını fısıldar. Dünyaya bağlılığını perçinlemesi için teşvik eder; hırs ve tama’ yolunda ilerlemesini sağlar. Takip ettiği yolun en iyisi olduğu zannına sevk eder; küfre ve inkâra düşme kaygısını giderir. İnsanlara böylece boş ve bâtil yolları üzerinde devam etmeyi güzel gösterir. Onların içlerine fısıldadıklarıyla istediklerini yaptırır; bâtili hak, hakkı bâtil göstermeye, olmayacak şeyleri olacakmış gibi düşündürmeye çalışır.¹⁵⁵ Asıl amacı ise insanı doğru yoldan uzaklaştırmaktır.

İblis’in Hz. Âdem ve eşine verdiği vesveseyle başlayan insanoğlu ile mücadelesi onun soyundan gelenler ve dostları tarafından devam ettirilmektedir.

1.6. Vesvese Nasıl Meydana Gelir?

Şeytanın vesveseleri insanın kalbinde hissedilir. Gazzâlî, vesvesenin meydana gelişini izah ederken kalbin işlevi üzerinde durur. Kalbin, ruhun hakikatini ifade ettiğini söyler.¹⁵⁶ Ona göre insan kalbi, duyu organları vasıtasıyla çeşitli tesirlere maruz kalmakta ve bu tesirler insanın kalbinde bir iz bırakmaktadır. Gazzâlî, buna hatıra adını vermektedir. Ona göre hatıralar, düşünce ve zikirden meydana gelmektedir. İnsanın bilinçli davranışları da bu hatıralar tarafından etkilenmekte ve iradî fiiller oluşmaktadır. İnsandaki hatıralardan bir kısmı insanı iyi, güzel davranışlara yönlendirme özelliğine sahiptir Bunlara ilham adı verilir; bir kısmı da kötü ve fena işlere teşvik eder ki bunlara da vesvese denir. Gazzâlî, insanı iyi ve güzel davranışa yönlendiren hatıranın sebebine melek; kötü ve çirkin işlere yönlendiren sebebe de şeytan adını vermektedir. O, meleği, Allah’ın insanı hayra yönlendiren, iyiliği tavsiye eden yarattığı olarak tavsif ederken şeytanı da insana şerri emreden, çirkin ve fena işleri yaptıran yarattığı olarak nitelendirmektedir.¹⁵⁷ Dolayısıyla melek de şeytan da insanda mevcut olan hatıraları kullanarak insanı etkileme yoluna gitmektedir. Bu bağlamda şeytanî varlıkların yaptığı, insanın mevcut kötülük potansiyelini kullanarak, hatıraları vasıtasıyla onda sapma meydana getirmeye çalışmasıdır.

¹⁵⁴ Nisâ, 4/120.

¹⁵⁵ İbn Kayyım, I,s.15.

¹⁵⁶ Gazzâlî, *Tercüme-i Kimyâ-yı Saâdet*, s.18.

¹⁵⁷ Gazzâlî, *İhyâ u Ulûmu’d Din*, III, s.26-27.

Hız. Peygamber (sas); şeytanın, insanın içinde kanın akması gibi aktığını söylemiştir.¹⁵⁸ Mukatil b. Süleyman (ö.150/767) şeytanın insanın içinde akmasını şu şekilde izah etmektedir: Allah tarafından şeytana insana nüfuz etme kabiliyeti verilmiştir, şeytan da vesveseleriyle insanın düşünceleri ve hayal dünyasına telkinde bulunmak sûretiyle ona tesir etmektedir.¹⁵⁹ Nasıl ki kan, kalp denilen organda toplanıp yine onun tarafından vücudun en ücra köşelerine taşınıyorsa; vesvese de düşünme ve hissetmenin merkezi olan kalpte ortaya çıkarak insanın tüm manevî boyutunu etkileyebilmektedir.

Yüce Allah'ın bildirdiğine göre şeytanın bir yaptırım gücü yok yalnız insanı etkileme imkânı vardır. Ona bu fırsatın verilmesi ancak ahirete inanan ile bundan şüphe içinde olanın ayırt edilmesi içindir.¹⁶⁰ Onun herhangi bir yaptırım gücü olsaydı insanın imtihan edilmesinin; hesaba çekilerek cennet veya cehennemi hak etmesinin bir anlamı olmazdı.¹⁶¹ Buna rağmen şeytan tüm imkânını insanoğlunu doğru yoldan çevirmek için kullanmakta; insanı ikna edebilmek için çeşitli vaadlerle amacını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Onun vaadleri ise sadece aldatıcı telkinlerden ibarettir. Nitekim Kur'ân'da şeytanın dilinden bu gerçek şöyle ifade edilmiştir. *“Ashında benim sizi zorlayacak gücüm yoktu; benim yaptığım size çağrıda bulunmaktan ibaretti, siz de benim çağrıma uydunuz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın.”*¹⁶² Âdemoğlunu saptırmaya dair kesin azmi bulunan şeytan bâtıl olanı süsler, haktan saptırmak için uğraşır. Bunu da vesveseleriyle yapar.

Şah Veliyullah Dıhlevî (ö.1176/1762) vesvesenin mahiyeti ile ilgili farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Vesvesenin kişiden kişiye farklı tesirinin olduğundan bahseden Dıhlevî, vesvesenin en büyük tesirinin, insanın küfre düşmesi ve dinden çıkması şeklinde gerçekleştiğini söylemektedir. Ona göre şeytan bunda muvaffak olamazsa, insanın içinde yaşadığı toplum veya ailenin huzur ve düzeninin bozulması için vesvese vermekte, şâyet bu yöntemle de istediği sonuca ulaşamazsa o zaman kalbe gelip giden

¹⁵⁸ Buhârî, Ahkâm, 21, İtikâf, 11-12, Bed'ul- Halk, 11, Edeb, 121; Müslim, Selâm 23,25; Ebû Dâvud, Sünnet 17,18, Edeb 18; Savm 79; İbn Mâce, Sıyam 65; Dârimî, Rikak 66; Ahmed b. Hanbel, III 156, 285,309, VI 337.

¹⁵⁹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, thk. Abdurrahman Mahmud Şehhate, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1979, IV, s.933.

¹⁶⁰ Sebe, 34/21.

¹⁶¹ Remzi Kaya, “Kur'ân-ı Kerim'de İnsan Şeytan İlişkisi,” s.22.

¹⁶² İbrahim,14/22.

birtakım düşüncelerle insanı meşgul etmektedir.¹⁶³ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh da benzer bir açıklama tarzı ile şeytanın insanoğluna vesvesesini, onların içlerinde buldukları birtakım kötü düşünceler şeklinde izah etmektedir. Bu düşünceler, insanlara ruhen, bedenen ve sosyal açıdan zararlı şeyleri güzel göstermektedir.¹⁶⁴ Âlimlerin bu açıklamaları vesvesenin soyut bir kavram olması nedeniyle onlar tarafından farklı şekillerde algılandığını göstermektedir.

¹⁶³ Şah Veliyyullah Dıhlevî, *Hüccetü'l Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, Beyrut: Darü'l İhyâi'l Ulum, 1994, I, s.481.

¹⁶⁴ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, IX, s.169.

BÖLÜM 2: VESVESENİN KUR'ÂN'DAKİ ANLAM ÇERÇEVESİ

2.1. Vesvese Kelimesinin Geçtiği Âyetlere Genel Bir Bakış

Vesvese kelimesi Kur'ân-ı Kerimde beş âyette geçmektedir.¹⁶⁵ Bahsi geçen âyetlerde şeytanların atası olan İblisin vesvesesi, nefsin vesvesesi ve vesvâsın vesvesesinden bahsedilmektedir. Bu başlık altında, zikredilen vesvese türlerinin mahiyeti üzerinde durulacaktır.

2.1.1. İblis'in Hz. Âdem ve Eşine Vesvese Vermesi

A'râf Sûresi 7/20.âyet ile Tâ-hâ Sûresi 20/120.âyette şeytanın Hz. Âdem ve eşine vesvese vermesinden bahsedildiği için iki âyet aynı başlık altında ele alınacaktır.

İblis'in Hz. Âdem'e secde etmeyi reddederek İlâhî huzurdan kovulmasından sonra Cenâb-ı Allah, Hz. Âdem ve eşini cennete yerleştirmiş, orada diledikleri her şeyden yiyebileceklerini ifade ederek, bir ağaca yaklaşmamaları konusunda onları uyarılmıştı.¹⁶⁶ İblis'in çeşitli hilelerle günahları süsleme ve insanları azdırmaya dair azmi,¹⁶⁷ Hz. Âdem ve eşi cennette ikamet ettiklerinde ilk olarak kendisini göstermiş ve ilk tuzağını da onlara kurmuştur.

فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى

“Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı (ona vesvese verdi): Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?”¹⁶⁸

فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْءَاتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَن تَكُونَا مَلَكَينِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ

“Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp (vesvese verip) kafalarını karıştırdı ve Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi.”¹⁶⁹

¹⁶⁵ A'râf, 7/20; Tâ-hâ, 20/120; Kâf,50/16; Nâs,116/4-6.

¹⁶⁶ Bakara 2/35, A'râf 7/19, Tâ-hâ, 20/115.

¹⁶⁷ A'râf,7-16-17.

¹⁶⁸ Tâ-hâ, 20/120.

Hız. Âdem ve eşine, ağacın meyvesinin yenmemesi hakkındaki yasağın, sırf melek olmamaları veya ebediliğe ulaşmamaları için olduğuna dair vesvese verdi. Bu vesveseyi de onlara Allah'ın kendilerinden gizlediği çirkin yerleri açığa çıksın diye yaptı.¹⁷⁰ Bunu yaptırabilmek için bir yandan onları meleklerle imrendirmek diğer yandan sonsuzluk arzusuna meylettirmek istedi.¹⁷¹ Bu ağaçtan yiyen herkesin böyle olacağı, Cenâb-ı Allah'ın da ne melek gibi ne de ebedîlerden olmasınlar diye onları bu saâdetten mahrum ettiği zannını uyandırarak bu yasaklanmış işi yapma hususunda onlara teşvikte bulundu.¹⁷²

Şeytan, asıl amacı Hz. Âdem ve eşini buldukları yerden kaydırarak çirkin yerlerini kendilerine göstermek olduğu halde onları ikna etmek için kendisinin sadece nasihatte bulunduğuna dair yemin etti.¹⁷³ Müfessirler, çirkin yerlerden kastedilenin avret mahalleri olduğunu söylemektedir. Onlar, öncesinde kendilerinin farkına varmadıkları veya birbirlerine ait avret mahallerini göremedikleri halde vesvesenin mucibince davranmaları sebebiyle üzerlerindeki örtü açılarak çirkin yerlerine muttali' olmuşlardı. Şeytan onları utanç verici bir duruma düşürmüş bunu da melek olacakları ve ölümsüzlüğe ulaşacakları hususunda verdiği asılsız vaadlerle gerçekleştirmişti.¹⁷⁴ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, yasak ağaçtan yemenin etkisiyle onların bedenlerinde cinsel anlamda daha önce farkına varmadıkları isteklerin harekete geçtiğini söylemektedir. Bu durum onların utanarak ayıp yerlerini örtme ihtiyacı duymalarına sebep olmuştur.¹⁷⁵ Hz. Âdem, şeytanın kendisine düşman olduğunu bilmekteydi. Buna rağmen bu yasak ağaçtan yeme işini hoş gösterme hususunda şeytanın ısrarlı vesveseleri Hz. Âdem ve eşine tesir etti.¹⁷⁶ Şeytan, onlara vaadlerde bulunmuş, onları saptırmak için sözlerini yeminle teyit etmekten çekinmemişti. Şeytanın insanı boş vaadlerle aldatması Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir. "*Şeytan) onlara durmadan vaad eder, boş ümitler verir. Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir.*"¹⁷⁷

¹⁶⁹ A'raf, 7/20.

¹⁷⁰ Taberî, III, s. 415.

¹⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s.94; Yazır, IV, s.24.

¹⁷² Fahreddin Râzî, XIV, s.45; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani Şevkânî, *Fethü'l-Kadir: el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmi't-Tefsir*, thk. Abdurrahman Umeyra, 2. bs., Mansure: Dârü'l-Vefa, 1997, II, s.274; Ferid Vecdî, s.794.

¹⁷³ A'raf 7/21.

¹⁷⁴ Taberî, III, s. 415; Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s.173; Fahreddin Râzî, XIV, s. 39; Kurtubî, IX, s179.

¹⁷⁵ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, IX, s.173.

¹⁷⁶ Fahreddin Râzî, XIV, s.46.

¹⁷⁷ Nisâ, 4/120.

Tüm uyarılara rağmen şeytanın vesvesesine kanan Hz. Âdem ve eşi sonunda Cenâb-ı Allah'ın kınamasına muhatap olmuşlardı.¹⁷⁸

2.1.2. Nefsin Vesvesesi

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

‘‘İnsanı biz yarattık ve elbette nefsinin fısıldadıklarını biliriz, biz ona şah damarından daha yakınız.’’¹⁷⁹

Taberî, âyette bahsedilen vesvesenin nefsin (içinden) konuştuğu şeyler olduğunu söylemektedir.¹⁸⁰ Zemahşerî (ö.538/114) ve Semerkandî'ye (ö.373/983) göre nefsin içsel konuşması sebebiyle kalbe gelip içe doğan ve insanın aklına gelen hatıralara nefsin vesvesesi denilmektedir.¹⁸¹ İbn Kesir (ö.774/1373) nefsinin âdemoğluna fısıldadığı şeylerin hayır ya da şer cinsinden olabileceğini söyler.¹⁸² Şevkânî'ye (ö. 1250/1834) göre bu fısıltılar, kalbi ve vicdanı gizlice kaplayan bir niteliktedir.¹⁸³ Yazır ise genel olarak vesvesenin insanın içinden geçen şeylere denildiğini söyler. Ona göre nefsin vesvesesi deyimi insanın içinden geçirdiği gizli düşünce, hayal, hatıra, şüphe, kuruntu ve endişelerle ilgilidir. Her şeyi zapt etmekle görevli meleklerin bile hemen farkına varamadıkları derecede gizli olan, insanın gönlüne gelen hatıralar ve nefisle ilgili istek ve arzular, nefsin vesvesesi içinde değerlendirilmektedir.¹⁸⁴ Bu bağlamda Yazır nefsin, hevâsının (aşırı arzu ve isteklerinin) doğrultusunda içinden geçirdiklerini de nefsin vesvesesi bağlamında kabul etmektedir çünkü nefsin aşırı istekleri insanın itidalli davranmasına engel olmakta ve sapmasına vesile olmaktadır. Âyet-i kerimede Cenâb-ı Allah'ın insanın içinden geçen bu en gizli duygu ve düşüncelere dahi muttali‘ olduğu ifade edilmektedir.

2.1.3. Vesvâs'ın Vesvesesi

مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

¹⁷⁸ A'raf, 7/22.

¹⁷⁹ Kâf,50/16.

¹⁸⁰ Taberî, VII, s. 97.

¹⁸¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 383; Semerkandî, *Tefsiru's Semerkandî*, III, s.270.

¹⁸² Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsirü'l- Kur'âni'l-Azim*, thk.Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr., Kahire:Mektebetü'l-Evladi's-Şeyh li't-Türas, 2000, XII, s. 185.

¹⁸³ Şevkânî, V, s.99.

¹⁸⁴ Yazır, VII, s.233.

“(De ki;) Cinlerden olsun, insanlardan olsun, insanların kalplerine vesvese sokan sinsi şeytanın şerrinden (Allah’a sığınırım)”¹⁸⁵

Vesvâs, vesveseci anlamında bir kelime olup¹⁸⁶ vesvese vermeyi kendine meşgale edinmiş şeytanî varlıklar (insan ve cin)¹⁸⁷ ile nefsi kapsamına almaktadır.¹⁸⁸ Taberî, şeytanın vesvâs özelliğine sahip olduğunu söylemekte ve hannâs yani bir vesvese verip bir gizlenen şekilde nitelendirildiğini ifade etmektedir. Vesvâs olan şeytan insanların kalplerine vesvese vermektedir. Ona göre ‘*sudûri’-n-nâs*’ ibaresindeki nâstan kasıt yalnızca insanlar değil, insan ve cinlerden olan kimselerdir ve vesveseci bunların gönüllerine vesvese vermektedir. Cenâb-ı Allah burada cinleri, insanlar olarak isimlendirmektedir. Nitekim başka bir âyette de cinlerden adamlar diye¹⁸⁹ bahsetmiştir.¹⁹⁰ Fahreddin Râzî, bu görüşü akla uygun bulmamaktadır. O, buradaki nâs kelimesinin, unutan manasındaki nâsî kelimesinden (sonundaki ye harfinin düşmesi sûretiyle) geldiğini söylemektedir. Yani burada insan ve cin türünden Allah’ın hakkını unutan kimselerden bahsedilmektedir. Ona göre nâs kelimesinin hem insan hem de cinleri ifade etmesi ancak bu şekilde mümkündür.¹⁹¹ İbn Kesir’in görüşüne göre ise, insanlardan ve cinlerden olan vesveseci, insanların kalplerine birtakım kötü düşünceler atmak sûretiyle vesvese vermektedir. Bu durumda insan ve cinler, vesvâsın türünü açıklamaktadır.¹⁹² Yani, vesvâs insanlardan ve cinlerden kötülüğe çağıranların vasfı konumundadır.

Zemahşerî, ‘*insanlardan ve cinlerden olan*’¹⁹³ anlamındaki âyetten farklı anlamların çıkabileceğini söyler. Birinci manaya göre, vesvâs; insan ve cinlerden vesvese veren kimselerdir. Buna göre vesvâs bir nitelik olup içinde insanlar ve cinler yer almaktadır. Bu anlam, İbn Kesir’in yukarıda zikredilen görüşüyle örtüşmektedir. Âyetten çıkabilecek ikinci bir manaya göre vesvâs, cinleri de insanları da vasıta edinerek vesvese vermektedir. İnsan ve cinlerin içinde bulunan nefis, kendilerine ilham edilen iyilik ve kötülük sebebiyle vesvâs niteliği taşımaktadır. Üçüncü bir manaya göre vesvâs,

¹⁸⁵ Nâs, 114/ 5-6.

¹⁸⁶ Zeccâc, V, s.381.

¹⁸⁷ Nâs, 114/6.

¹⁸⁸ Kâf, 50/16.

¹⁸⁹ Cin, 72/6.

¹⁹⁰ Taberî, VII, s.587-588.

¹⁹¹ Fahreddin Râzî, XXXII, s.199.

¹⁹² İbn Kesir, XIV, s.531.

¹⁹³ Nâs, 114/6.

insanların da cinlerin de gönüllerine vesvese verir, bu sûretle onları saptırır. Dördüncü bir manaya göre ise gizli, açık cin ve insanın şerri anlaşılmalıdır.¹⁹⁴ İnsan ve cinlerin kötü fiilleri vesvâs kavramını ifade etmektedir.

Yapılan bu açıklamaların en makul görüneni vesvâsın, vesvese veren insan ve cinlerin niteliğini ifade etmesi şeklindeki izah şeklidir.

2.2. Kur'ân'da Vesvese Anlamındaki İfadeler

Kur'ân-ı Kerim'de vesvese, kavram olarak beş âyette zikredilmekle birlikte birçok âyette vesvese anlamında kullanılan farklı ifadelerle rastlanılmaktadır. Vesvese kavramının geçtiği âyetlerle mü'minlerin şeytanın ve nefsin aldatıcı fısıltılarına dikkati çekilirken, bu anlama gelen farklı ifadelerle de vesvesenin içeriği hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmıştır.

Vesvese anlamındaki ifadeleri şu başlıklar halinde incelenecektir:

2.2.1. Şeytanın Saptırması

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ
مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

‘‘Ey Âdemoğulları! Şeytan, anne babanızın ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de (vesvese vermek sûretiyle) saptırmadır.’’¹⁹⁵

Halil b. Ahmed ve İbn Manzûr âyet-i kerimede saptırmak anlamında kullanılan *fitne* (فِتْنَةٌ) kelimesinin aslının, posasından ayrılıp ortaya çıksın diye altını ateşe sokmak olduğunu söylemektedir.¹⁹⁶ İbn Manzûr'a göre *fitne* dalalet ve günah anlamı da ifade etmektedir. Bu kökten gelen fâtin, haktan dalalete düşüren demektir ki o da şeytanın bir niteliğidir. Çünkü o, Allah'ın kullarını saptırmaktadır.¹⁹⁷ Cürçânî ve Tehânevî bu kelimeyi insanın hayır ya da şer halinin kendisiyle ortaya çıktığı şey¹⁹⁸ yani imtihan olarak tanımlamıştır. Altın ya da gümüşün eritilerek özü ile posasının birbirinden

¹⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, s.302-303.

¹⁹⁵ A'raf, 7/27.

¹⁹⁶ Halil b. Ahmed, III, s.1371; İbn Manzûr, X, s.178.

¹⁹⁷ İbn Manzûr, X, s.180.

¹⁹⁸ Cürçânî, s. 212; Tehânevî, II, s.1264.

ayrılması gibi insanoğlunun sınındığı imtihanlar da insanın içindeki iyilik veya kötülüğün ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu şekilde fitne kelimesi Kur'ân-ı Kerimde sıkıntı, meşakkat ve imtihan anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁹ Şeytanın vesvesesi sebebiyle Hz. Âdem (as) ve eşi bir imtihana tâbi tutulmuş ve bu vesveseye uymaları sebebiyle üzerlerindeki elbiselerden mahrum bir şekilde sıkıntılı bir duruma düşmüşlerdi. Sonuçta şeytan vesveseleriyle insanlığın atasını, Allah'ın emrine karşı gelmeye sevk ederek cennetten çıkarılmasına neden olmuştu.²⁰⁰ Şeytanın insanı fitneye düşürmesi aslında vesveseleriyle buna sebep olması anlamı taşımaktadır. İnsanın içindeki kötülüğe meyil, şeytan tarafından vesveseler vasıtasıyla harekete geçirilmektedir. Yoksa şeytan, insanı bizzat fitneye düşürebilme kabiliyetine sahip değildir. O vesveseleriyle sadece teşvikte bulunmakta, insan da iyi ya da kötü tercihleri doğrultusunda imtihan edilmektedir. Dolayısıyla fitne, şeytanın vesvesesinin bir sonucudur. Şeytanın vesvesesinin insan üzerinde zorlayıcı bir etkisi yoktur. O, kendileri için imtihan vesilesi olacak bir hususta vesveseleriyle insanları sıkıntıya sokar ve bu husustaki ısrarı sebebiyle çoğunlukla başarılı da olur. Hz.Âdem ve eşi üzerinde etkili olmasının en önemi sebebi de teşvikte bulunması kadar ısrarlı davranmasıydı. İnsanoğlunun atasını verdiği vesveselerle fitneye düşürerek sapmasına vesile olan şeytan elbette onun neslinden gelenleri de etkileme gücüne sahiptir.²⁰¹

2.2.2. Şeytanın Kışkırtması

وَأِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

‘‘Eğer şeytandan bir kışkırtma (vesvese) seni dürterse, hemen Allah'a sığın...’’²⁰²

Kur'ân-ı Kerim'de vesvese ile ilişkili kelimelerden biri de *nezğ* (نَزْعٌ)'dir. Halil b. Ahmed *nezğ* kelimesinin hayvanı dürtmek, itelemek anlamında kullanıldığını; mecâzî olarak ise insanların arasını bozup birbirine düşürmek anlamına geldiğini söylemektedir.²⁰³ İbn Manzûr, bu kelimenin, birinin arkasından kötü konuşmak, çekiştirmek, bir kimseyi çirkin bir şekilde anmak gibi başka mecâzî manalarından bahsetmektedir. Kelimenin bu mecâzî anlamları ihtivâ etmesinin sebebi; insanların,

¹⁹⁹ Fahreddin Râzî, XIV, s.53.

²⁰⁰ Taberî, III, s.422.

²⁰¹ Nisâ, 4/118.

²⁰² A'raf, 7/200.

²⁰³ Halil b. Ahmed, III, s.1780.

âdetâ hayvanın dürtölüp harekete geçirilmesi gibi hoşnut olmayacakları şeylerle (arkadan konuşma, çekıştirme vs.) harekete geçirilmek istenmesidir. *Nezğ* kelimesi yine mecâzen, şeytan kelimesiyle birlikte kullanıldığında (*nezğü's şeytan*) şeytanın vesvese vermesi anlamına da gelmektedir.²⁰⁴ Şeytanın dürtmesi, kışkırtması şeklinde ifade edebileceğimiz bu tabir onun, insanı isyana düşürmek için dürtmesi, vesvese vermesi; arkadaşlarıyla arasını bozacak şeyi kalbine atması, kötölüğe sevk ederek yönlendirmesi; söylediğı bir sözle insanın içine işlemesi ve sokulması anlamında kullanılmaktadır.²⁰⁵

Zebîdi, *nezğ* kelimesinin incitmek, rahatsız etmek anlamını da içerdiğini söylemektedir.²⁰⁶ Bu anlama işaret eden Fahreddin Râzî'ye göre şeytan, insanı incitip rahatsızlık verebilmek için öfke ve kızgınlık hallerinde harekete geçmekte,²⁰⁷ vesveseleriyle kışkırtarak insanların kalplerinde günah işleme isteğı oluşturmaktadır. Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh şeytanın insanı dürtmesini, çubukla dürtter gibi insanı Allah'a isyana götüreceğ şeylere sürüklemek şeklinde izah etmektedir.²⁰⁸ Bu anlamda rahatsız edici bir hareket ile insanın günah olan şeylere sevk edilmesi söz konusudur.

Âyette Hz. Peygamber (sas) şeytanın vesveselerine karşı uyarılmaktadır. Hz. Peygamber'in (sas) bu anlamda bir hitaba muhatap olması Kurtubî (ö.671/1273) tarafından şöyle açıklanmaktadır. Bir önceki âyette Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber'e (sas); tebliğ vazifesini yerine getirirken eğer cahil kimseler onu üzecek bir şey yapar ya da söylese "*Kolaylığı seç, iyi olanı emret ve cahillere aldırma*"²⁰⁹ diye emir buyurmuştur. Bunun üzerine, Hz. Peygamber'in (sas): "Nasıl olur Rabbim ya gazap (kızgınlık)" diye sorması üzerine; bu âyet nâzil olmuştur.²¹⁰

Hz. Peygamber (sas), tebliğ vazifesini yerine getirirken insanlar arasında hiçbir ayırım gözetmiyordu. İnsanlar da kendi sosyal ve psikolojik özelliklerine göre onun davetini kabul veya reddediyorlardı. Bazı kimseler ise reddetmekle kalmayıp cahilce tavırlarıyla Peygamber Efendimizde rahatsızlık meydana getiriyordu. Âyet-i kerimede böyle bir durumla karşılaşırsa dahi Hz. Peygamber'e (sas) sükûnetini koruyarak onların seviyesine

²⁰⁴ İbn Manzûr, XIV, s.108; Zebîdi, XXII, s. 580-581

²⁰⁵ Maraşlı, II, s.556.

²⁰⁶ Zebîdi, XXII, s.580.

²⁰⁷ Fahreddin Râzî, XV, s.99.

²⁰⁸ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, XI, s.12.

²⁰⁹ A'raf, 7/199.

²¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006, IX, s.423-424.

inmemesi emredilmektedir. Çünkü cahil kimsenin akılsızca hareketleri insanı kin ve öfkeye sevk eder. Eğer şeytan onların bu cahilâne tavırlarını kullanarak sana vesvese verirse; öfkene yenik düşmen için seni kışkırtmaya çalışırsa hemen Allah'a sığın. Bu durumda Allah'a sığınmak şeytanın kışkırtıcı fısıltılarını insandan uzaklaştırır, anlamındadır.²¹¹ Hz. Peygamber'in (sas) şahsında tüm müminlere şeytanın öfke halinde helâl olmayan bir şeyi yaptırmak için vesveseleriyle kışkırtmaya çalışması durumunda hemen Allah'a sığınması ve bu durumdan kurtulmayı sadece Allah'tan talep etmesi öğütlenmektedir.²¹²

Kur'ân-ı Kerim'de başka âyetlerde de şeytanın kışkırtıcı vesveselerinden Allah'a sığınılması emredilir.

وَأِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

‘Eğer şeytandan Sana bir fitleme gelirse, hemen Allah'a sığın. O, işitendir, bilendir.’²¹³

Âyet-i kerimede hitap, Hz. Peygamber'in (sas) şahsında tüm mü'minlere yöneliktir. Şeytan tarafından insana bir vesvese, kötülüğe kötülükle karşılık vermesi veya şeytanın kötülükle ilgili çağrısına uyması hususunda bir fısıltı gelirse hemen Allah'a sığınması emredilmektedir. Bu durumda yardımın yalnız Allah'tan beklenmesi ve şeytanın çağrılarını uymaktan sakınılması gerekmektedir.²¹⁴ Çünkü Allah, şeytan vesveseleriyle musallat olduğunda insanın içine düştüğü sıkıntılı durumu en iyi bilen ve onun yardım çağrısını işiten olarak, insanı bu durumdan kurtarmaya da muktedirdir.²¹⁵ Şeytandan gelen bir kışkırtma anında Allah'ı hatırlayan, O'na sığınan, vesvesenin kötü tesirinin kalbini doldurarak kendisini etkilemesinin önüne geçebilmektedir.

Şeytanın kışkırtması bazen insanların arasını bozacak şekilde gerçekleşmektedir.

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَعُ بَيْنَهُمْ إِنْ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا

²¹¹ Taberî, III, s.543; Zemaşerî, *Keşşâf*, II, s. 190; Fahreddin Râzî, XV, s.99-100.

²¹² Kurtubî, IX, s.423-424.

²¹³ Fussilet,41/36.

²¹⁴ Taberî, VI,467.

²¹⁵ Kurtubî, XVIII, s.423.

‘‘Kullarıma söyle (inanmayanlara karşı) sözün en güzelini söylesinler, çünkü şeytan (vesvese verip) aralarını bozar.’’²¹⁶

Âyet-i kerimede geçen nezğ kelimesi, mecâzî olarak insanların arasını bozan söz anlamında kullanılmaktadır.²¹⁷ Bu kelime şeytana izafe edildiğinde ise şeytanın, insanın kalbinde günahları güzel gösterecek teşviklerde bulunması, öfkede aşırılığa kaçmak gibi kötülükleri vesvese vermesi; insanların arasını, kin ve düşmanlık sokarak bozması demektir.²¹⁸ Taberî nezğ kelimesinin insanların arasını fitne sokarak bozmak, onları birbirine düşürmek anlamı ifade ettiğini söylemiştir. Ona göre şeytan vesveselerini, din ve imandan uzaklaştırmak; günah ve isyanı teşvik etmek gibi işlevlerinin yanında toplum içinde huzuru kaçırmak amacıyla da kullanmaktadır. Özellikle insanlar birbirine kaba bir tarzda hitap edip, saygı ve nezaketi gözetmedikleri durumlarda onları kışkırtıp aralarını bozabilmektedir.²¹⁹ Bu sebeple Cenâb-ı Allah kullarına birbirlerine hitap ve muamelelerinde yumuşak bir üslup kullanmalarını tavsiye etmektedir.

Şeytanın arabozuculuğu Kur’ân-ı Kerim’de kıssası zikredilen Hz. Yûsuf’un (as) hayatını da etkilemiştir. Âyet-i kerimede şeytanın arabozucu etkisi Hz. Yûsuf’un (as) dilinden ‘‘Şeytan, (vesvese vererek) benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra’’²²⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Fahreddin Râzî ve Kurtubî, şeytanın ara bozmasını; verdiği vesveselerle kıskançlık duygularını harekete geçirerek kardeşlik ilişkilerini bozmak şeklinde izah etmektedir.²²¹ Bu âyet, şeytanın fitleyip vesvese vermesi ve kışkırtmasıyla insanların en yakınlarıyla dahi arasını açabileceğine işaret etmektedir. Çünkü şeytan insanların zaafalarını bilmekte; başkalarına karşı hissettiği kıskançlık, haset gibi duyguları kullanarak onları kötü bir fiil işlemeye yönlendirebilmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de şeytanın bu işlevine vurgu yapılarak Hz. Yûsuf (as) ve kardeşlerinin arasının açılması hadisesi şeytana izafe edilmektedir.²²²

²¹⁶ İsrâ, 17/53.

²¹⁷ Halil b. Ahmed, III, s.1780; İbn Manzûr, XIV, s.108; Zebîdi, XXII, s.580.

²¹⁸ İbn Manzûr, XIV, s.108; Seyyid Abdullah Hanefî, *İblis fi’t- Tasavvuri’l- İslâmî beyne’l- Hakika ve’l- Vehm* (Eserin içinde Ahmed b. Hadi ile’l- Hakk Yahyâ b. Hüseyin Nasır Lidinillah’ın er-Red ala mesaili’l- mücbire an vesveseti iblis vesairi’ş- şeyatin adlı eserinin Hanefî Seyyid Abdullah tarafından yapılmış tahkiki de bulunmaktadır), Kahire: Dârü’l-Âfâki’l-Arabîyye, 2001, s.27.

²¹⁹ Taberî, III, s.543; V, s.39.

²²⁰ Yûsuf, 12/100.

²²¹ Fahreddin, XVIII, s.215; Kurtubî, XI, s.460.

²²² Yazır, V, s.99.

2.2.3. Şeytanın Dokunması

وَأَذْكُرُ عَبْدَنَا أَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ

“(Ey Muhammed!) Kulumuz Eyyûb’u da an. O, Rabbine, “Şeytan (vesveseleriyle) bana sıkıntı ve acı dokundurdu” diye seslenmişti.”²²³

Halil b. Ahmed, âyet-i kerimede geçen *messe* (مَسَّنَ) kelimesinin dokunmak anlamına geldiğini söylemektedir.²²⁴ İbn Manzûr ve Zebîdi, bu kelimenin Kurân-ı Kerim’de kullanılan mecâzî anlamlarına işaret ederek; Bakara Sûresinde “şeytanların dokunup çarptığı (kimseler)”²²⁵ ifadesinde delilik illetine tutulmuş insanlar anlamında, Kamer Sûresinde “cehennem dokunuşunu tadın”²²⁶ manasındaki ibarede ise cehennem azabını hissedin, anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.²²⁷ Bahsi geçen mecâzî anlamlar insana çeşitli şekillerde dokunan sıkıntılara işaret ettiği için bu kelime ile ifade edilmiştir. İsfahânî de âyette geçen *messenin* insana erişen her türlü sıkıntı ya da zararlar ilgili olarak da kullanılan bir kelime olduğunu söylemektedir.²²⁸ Şeytanın telkin ve teşvikleri insanın zarara uğraması amacına mâtuf olduğu için, onun vesvese vermesi bu kelime ile ifade edilmiştir.

Âyette, şeytanın Hz. Eyüp’e (as) musallat olarak ona bazı sıkıntılar dokundurmasından bahsedilmektedir. Önceleri, Hz. Eyüp (as) kendi kavmi içinde malı, varlığı ve evladının çokluğuyla temâyüz etmekteydi. Cenâb-ı Allah, onu dünyevî varlığını eksiltmek sûretiyle imtihan etmiş, malı mülkü elinden çıkmış, evladını kaybetmişti. Bunun yanında sağlığı da bozulmuş, ağır bir hastalığa müptela olmuştu. Şeytan ise Hz. Eyüp’ün (as) başına gelen musibetleri ona sokulmak için fırsat bilmişti.²²⁹ Zemahşerî de şeytanın Hz. Eyüp’e (as) sıkıntı ve azap dokundurması hadisesini, başına gelen musibetleri ve hastalığı kullanarak ona vesvese vermesi ve bunları gözünde iyice büyütmesi için telkinde bulunması şeklinde izah etmektedir.²³⁰ Fahreddin Râzî, şeytanın Hz. Eyüp’e (as) musallat olması hakkında iki görüşe yer vermektedir. Birincisine göre

²²³ Sâd, 38/41.

²²⁴ Halil b. Ahmed, III, s.1700.

²²⁵ Bakara, 2/275.

²²⁶ Kamer, 54/48.

²²⁷ İbn Manzûr, XIII, s. 104.105; Zebîdi, XVI, s.506.

²²⁸ İsfahânî, s.1361.

²²⁹ Taberî, VI, s.350; Kurtubî, XVIII, s.211.

²³⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, s.376.

onun başına gelen çeşitli musibetler, şeytanın fiili sebebiyle meydana gelmiştir. İkincisine göre ise şeytan Hz. Eyüp'ün (as) başına gelen bela ve sıkıntıları vesvese vermek için kullanmıştır. İlk görüşü, Allah'ın hastalık ve sağlığı, hayat ve ölümü yaratan olmasıyla birlikte şeytanın insan üzerinde zorlayıcı bir gücü olmaması²³¹ sebebiyle eleştiren Fahreddin Râzî, ikinci görüşü ise şeytanın kalbe düşürdüğü hatıralar ve vesveseler ile insanı etkileme imkânına sahip olması sebebiyle kabule şâyan görmüştür. Fahreddin Râzî, Hz. Eyüp'ün (as) hastalığının son derece acı ve elem veren bir rahatsızlık olduğunu söyleyerek etrafındaki insanların kendisinden uzaklaşmasından ve hanımının dahi bu hastalıktan rahatsızlık duymaya başladığından bahsetmektedir. Şeytan ise Hz. Eyüp'ün (as) önceden içinde bulunduğu refah ve nimeti kendisine hatırlatmak sûretiyle sürekli vesvese vermekteydi. Bu vesveseler Eyüp Peygamber'in kalbini iyice rahatsız etmeye başlayınca o da artık Allah'ın yardımını talep etmişti.²³² Buna göre şeytan, insanın başına gelen her türlü sıkıntıyı onu saptırabilmek adına kullanabilmektedir.

Messe kelimesi A'râf sûresinde, şeytandan bir arızanın (tâifin) dokunması; şeytanın vesvese vermek sûretiyle dokunması anlamında kullanılmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ

*“Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir (vesvese) dokunduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler.”*²³³

Taberî, bu âyette insana sıkıntı veya öfke gibi acı verici bir şey dokunduğunda ve kendisini haktan uzaklaştırıcı bir etki bıraktığında Allah'ın sevap ve 'ikabını; vaad ve va'îdini hatırlayan kimselerden bahsedildiğini söylemektedir.²³⁴ Zemahşerî, takvâ sahibi kimselerin vesvesenin en azına bile maruz kalsalar hemen bunun farkına varacaklarından bahsetmektedir.²³⁵ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh'a göre şeytanın kışkırtmaya fırsat bulamamakla birlikte vesvesenin en azı ile etkilemeye çelişmesi

²³¹ İbrahim, 14/22.

²³² Fahreddin Râzî, XV, s.97.

²³³ A'râf, 7/201.

²³⁴ Taberî, III, s.544.

²³⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s.139.

messe kelimesi ile ifade edilmektedir.²³⁶ Bunlar henüz kalbe yerleşmemiş ancak insanda vesvesenin tesirinin hissedildiği dokunuşlardır.

2.2.4. Şeytanın Azgınlığa Çekmesi

وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ

“Şeytan dostları, onları (vesveseleriyle) azgınlığa çekerler, sonra ellerinden geleni artlarına koymazlar”²³⁷

Âyet-i kerimede şeytanların dostlarının verdikleri vesveselerle kâfirleri âdeta azgınlığın içine çektiklerinden bahsedilmektedir. Halil b. Ahmed, *medde* (مَدَّة) kelimesinin çekmek anlamı ifade ettiğini belirtmektedir.²³⁸ İbn Manzûr, buna uzatmak anlamını ilave eder ve bu âyette kelimenin meylettirmek, inatla yapmalarını istemek anlamında kullanıldığını söyler.²³⁹ Yani şeytanların dostları, insanları vesveseleriyle günah olan şeylere meylettirmekte ve ısrarlı bir şekilde onları teşvik ettiği şeylere doğru çekmektedir.

Taberî bu âyeti öncesi ile birlikte değerlendirmekte ve takvâ sahiplerinin günahlardan kaçınmaları sebebiyle vesvesenin sadece dokunmasına maruz kalması gibi ma‘siyet üstüne ma‘siyet işleyenlerin de şeytanın dostları tarafından âdeta azgınlığa sürükleneceklerinden bahsetmektedir.²⁴⁰ Zemahşerî âyette geçen ‘*yemuddûnehum*’ kelimesinin (farklı bir kıraate göre) *yumâddûnehum* şeklinin esas alınması durumunda âyetin; şeytan dostları, onları azdırmak için ellerinden geleni ardına koymaz, ısrarlı bir şekilde saptırmaya dair çabalarından geri dönmezler, anlamı ifade edeceğini söylemektedir.²⁴¹ Fahreddin Râzî bu âyetin iki manaya ihtimalinin olduğundan bahsetmektedir. Birinci mana; şeytanların kardeşleri, azgınlık konusunda o şeytanlara yardım eder, şeklidir. Buna göre insan şeytanları cin şeytanlarının kardeşleridir ve insanları yoldan çıkarma hususunda insan şeytanları cin şeytanlarına yardım etmektedir. İkinci manaya göre ise muttakî olmayan kimseler şeytanın kardeşleri konumundadır. Çünkü şeytanların Allah’tan sakınmayan kimseleri menfî anlamda desteklemesi söz

²³⁶ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, XI, s.18.

²³⁷ A‘raf,7/202.

²³⁸ Halil b. Ahmed, III, s.1684.

²³⁹ İbn Manzûr, XIII, s.51.

²⁴⁰ Taberî, III, s.543.

²⁴¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s. 139.

konusudur. Fahreddin Râzî, burada ilk anlamı tercih etmekte ve insan ve cin şeytanlarının dayanışma içinde olduklarını söylemektedir.²⁴²

Kurtubî'ye göre bu âyet-i kerime bize küfür ve inkâra sapan kimselerin yoldan çıkmış olsalar dahi şeytanların tasallutundan kurtulamadıklarını, aksine şeytanların onların daha beter bir duruma düşmeleri için uğraştığını göstermektedir.²⁴³ Şeytanların bu ısrarlı saptırma çabasının arkasında inkârcıların inatçı bir şekilde küfrü hidâyete tercih etmeleri yatmaktadır.

2.2.5. Şeytanın Vaadetmesi

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِّنْهُ وَفَضْلًا...

“Şeytan size (vesveseleriyle) fakirliği vaadederek ve çirkin şeyler yapmanızı emreder. Allah ise kendinden bir bağışlama ve lütûf vaadediyor.”²⁴⁴

Âyet-i kerimede şeytanın vaadetmesi ve buna mukabil Allah'ın vaad etmesinden bahsediliyor. Halil b. Ahmed ve İbn Manzûr, *vaad* (وَعَدَ) kelimesinin söz vermek anlamına geldiğini;²⁴⁵ Ezherî ve İsfahânî ise *vaadin* hayır veya şer hakkında kullanılabilen bir kelime olduğunu söylemektedir.²⁴⁶ Âyete göre şeytanın vaadetmesi, fakirlik korkusunu telkin ederek haktan saptırmaya çalışmasıdır. Şeytan, vesveseleriyle insanların mallarıyla ilgili mükellefiyetlerinden olan sadaka ve zekâtlarını vermelerinin önüne geçmek istemektedir. Allah'ın vaadetmesi ise kendi emirlerine riâyet edip ve yasaklarından kaçınanlara vereceği her türlü mükâfat ve hayırdır. Cenâb-ı Allah insanların hatalarını örtmek ve günahlarını bağışlamak ister. Bunun için hayır hasenatta bulunmalarını emreder.²⁴⁷ Şeytan ise aslında isyanı ve cimriliği teşvik eder. Fahreddin Râzî'ye göre bu âyet şeytanın, insanı Allah yolunda infaktan alıkoymak hususunda bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Ona göre bu etki insanı zorlamak şeklinde gerçekleşen bir etki değil; insanın kalbine, infak ettiği takdirde fakir düşeceği korkusunun fısıldanmasıyla gerçekleşen bir telkinden ibarettir. Şeytan, insana aslında cimriliği tavsiye etmekte ama bunu açıktan açığa yapmamaktadır. Çünkü cimrilik,

²⁴² Fahreddin Râzî, VII, s.65.

²⁴³ Kurtubî, IX, s.428-429.

²⁴⁴ Bakara, 2/268.

²⁴⁵ Halil b. Ahmed, III, s.1960; İbn Manzûr, XV, s.341.

²⁴⁶ Ezherî, III, s.135; İsfahânî, s.875.

²⁴⁷ Taberî, II, s.162; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, s.396.

kimse tarafından sevilen bir nitelik değildir. Şeytan, insanlara cimriliği telkin edişini, fakirlik korkusuyla perdelemektedir.²⁴⁸

İnsana vesveseleriyle fakirlik korkusunu empoze eden şeytan çirkin şeyleri yani fuhşiyâtı da emretmektedir. Fahreddin Râzî, şeytanın infak hususunda olduğu gibi, zamanla insanın diğer emir ve yasaklara karşı da hassasiyetini zayıflattığından ve artık insanın diğer günahları işlemekten kaçınmayan, farzları yerine getirmeyen, malını da haram yolda harcayan bir kimse haline geldiğinden bahsetmektedir. Ona göre fuhşiyâtın gerçek manası da iyiliklerin yapılmasına yanaşılmadığı gibi şer ve günaha yönelik davranışlar sergilemekten imtina etmemekten ibarettir.²⁴⁹ Kurtubî'ye göre ise fuhşiyât her türlü günah ve ma'siyet içeren iş ve o yolda malı harcamaktır. Şeytan da insana malını Allah yolunda harcamayı; bunu haram olan yolda kullanmayı, malı hususunda Allah'ın emrine isyanı hoş göstermektedir.²⁵⁰ Böylece şeytan, haramları işleyen ilâhî emirleri yerine getirmeyen insan ile Allah arasındaki bağları kopartmayı amaçlamakta ve bu yolda telkinlerde bulunarak insanı saptırmaya çalışmaktadır.

Şeytanın vesveseleriyle vaadlerde bulunmasından bahseden başka bir âyet-i kerimede;

يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا

“Şeytan onlara durmadan (vesveseleriyle) vaadeder, boş ümitler verir. Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir”²⁵¹ buyrulmaktadır.

Taberî, şeytanın, kendisi için ayrılmış bir pay olan dostlarına, kötülüğünü istediği kimseye karşı yardım edeceği ve arka çıkacağı vaadinde bulunduğu; gerekirse kendilerini savunacağına dair güvence verdiğiinden bahsetmektedir. Böylece dostlarına, kendi fısıltılarına tâbi olmaları halinde zafere ulaşacakları ümidini vermektedir.²⁵² Fahreddin Râzî ise şeytanın vaadlerde bulunmasının anlamını, boş inançlara ve bâtil amellere teşvik ederek bunlardan kazanç elde edileceğine dair vehme sürüklemesi; buna karşın itaat olan işlerden sakındırması ve bunlardan kaçınarak herhangi bir zarara

²⁴⁸ Fahreddin Râzî, VII, s.65.

²⁴⁹ Fahreddin Râzî, VII, s.66.

²⁵⁰ Kurtubî, IV, s.355.

²⁵¹ Nisâ,4/120.

²⁵² Taberî, II, s.561.

uğranılmayacağı düşüncesini uyandırması şeklinde izah etmektedir.²⁵³ Kurtubî ve Yazır da şeytanın, kendisine ait bâtılları; mal, mevki ve başkanlık gibi insanları cezbedecek şeyleri insana güzel gösterdiğinden; buna karşın öldükten sonra dirilme, kötülüklerin cezalandırılması gibi şeylerin olmadığı vehmini uyandırmasından bahsetmektedir. Şeytan, insanlar, hayır işlerde mallarını harcamasınlar, infakta bulunmasınlar diye kalplerine fakirlik korkusu verir. Onlara verdiği vesveselerinde vaadi ise sadece bir aldatmacadır. Şeytan, dışarıdan bakıldığında iyi ve güzel görüldüğü halde insana bir faydası olmayacak şeyler ile faydasız gibi görünüp aslında hayır olan şeyleri birbirine karıştırır ve insanın hayırsız ve şer olana yönelmesine sebep olur. Şeytanın aldatması; hayır şer, şerri hayır gibi gösterip insanı, nefsinin isteklerini yapmaya sürüklemesidir.²⁵⁴ Kur’ân-ı Kerim’de şeytanın vaadlerinin mesnetsiz ve saptırmaya yönelik olduğu onun ağzından ‘*Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım*’²⁵⁵ şeklinde ifade edilmektedir.

2.2.6. Şeytanın Fısıldaması

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

‘‘O gizli konuşmalar, fısıltılar (vesveseler) ancak şeytandandır. Bu mü’minleri üzme içindir.’’²⁵⁶

Âyette geçen *necvâ* (نَجْوَى) lafzı; Halil b. Ahmed ve İbn Manzûr’a göre iki kişi arasında geçen gizli konuşma, iki kişi ya da taraf arasındaki sır ya da fısıltı;²⁵⁷ Firûzâbâdiye göre ise bir adama gizlice söz söylemek, fısıldamak;²⁵⁸ anlamına gelmektedir. Zeccâc, âyette, iman edenleri üzme için gerçekleştirilen günah ve düşmanlık hususundaki gizli konuşmalardan bahsedildiğini söylemektedir.²⁵⁹

Bir önceki âyette, iman edenlere aralarında gizlice konuştukları zaman günah, düşmanlık ve peygambere isyan hususunda konuşmamaları emredilmekte,²⁶⁰ bu âyette ise yalnız dilleriyle iman ettik diyen münafıklara hitap edilmekle beraber genel anlamda tüm mü’minler bu türdeki gizli konuşmalardan sakındırılmaktadır. Yani mü’minlere,

²⁵³ Fahreddin Râzî, XXIX, s.267-268.

²⁵⁴ Kurtubî, VII, s.149; Yazır, III, s.89.

²⁵⁵ İbrahim, 14/22.

²⁵⁶ Mücâdele, 58/10.

²⁵⁷ Halil b. Ahmed, III, s. 1763; İbn Manzûr, XIV, s. 64; İsfahânî, s.793.

²⁵⁸ Firûzâbâdi, III, s.635.

²⁵⁹ Zeccâc, V, s.138.

²⁶⁰ Mücâdele, 58/9.

aranızda konuştuğunuz zaman şu arasında şer için gizli gizli konuşanlara benzemeyin, denilmektedir.²⁶¹ Âyette fısıldaşmanın sebebi olarak Taberî ve Kurtubî'nin naklettiği, ana teması birbiriyle benzeşen rivâyetlere göre; münafıklar mü'minlerin seriyyelerde zarar gördükleri düşüncesine sahip olmuşlar, bu sebeple aralarında toplanıp fısıldaşıyorlardı. Veya münafıklar, mü'minlere hile yapmak için gizli gizli toplantı yapıyorlardı. Bazen de Hz.Peygamber (sas) ile fısıldaşarak mü'minleri üzüntüye sevk etmek istiyorlardı. Mü'minler de münafıkların bu gizli konuşmalar ve fısıldaşmalarla Peygamber'in (sas) gözünde kendilerini küçük düşürmeye çalıştıkları vehmine kapılıyordu. Bu sebeple bu fısıldaşmalar mü'minlerde derin bir üzüntü meydana getiriyordu.²⁶² Münafıkların gizli konuşmanın kaynağı olarak ifade edilmesi âyette insan şeytanlarından bahsedildiğini göstermektedir. Âdâb-ı muşerete de aykırı olan bu tür gizli fısıldaşmalar konuşmanın içeriği hakkında bilgi sahibi olmayan kimse açısından bir üzüntü vesilesi olabilmektedir.

Bu hususta Peygamber Efendimiz (sas); üç kişi bir arada olduğu takdirde iki kişinin diğerini dışarıda bırakacak şekilde fısıldaşmasını -üçüncü kişinin üzülebileceği düşüncesiyle- menetmiştir.²⁶³ Kurtubî, topluluk içinde fısıldaşmanın yasaklanmasını şu şekilde izah etmektedir: Bu tür gizli fısıldaşmalar, konuşmanın dışında kalan kimse için bir üzüntü kaynağı olabilir. Fısıldaşmanın mevzusunun kendisi olduğunu, kendisi hakkında nahoş bir konuşmanın gerçekleştiğini düşünebilir veya aralarında gizli konuşan kimselerin kendisini bu konuşmaya dâhil etmemelerinin sebebi olarak kendisini beğenmedikleri vehmine kapılabilir. Aslında bu gizli konuşmalar şeytanın telkin ve vesvesesine kapı aralamaktadır. Bunun yanında konuşmanın dışında kalan kişi için yalnızlık duygusunu tetiklemekte; fısıldaşmanın her bir türü (hayır ya da şer) dışarıda bırakılan kimse için olumsuz düşüncelerin ortaya çıkmasına vesile olmaktadır. Şeytan da böyle bir durumda insanın kalbinde kötü ve bozuk düşünceler uyandırma fırsatını yakalayarak insanı çeşitli kuruntu ve vesveselere müptela etmektedir. Ancak bu fısıldaşmalar Allah'ın izni olmadıkça mü'minlere hiçbir zarar veremez. Özellikle işlerini Allah'a havale ederek O'na sığınıp tevekkül edenler, O'nun yardımını umanlar,

²⁶¹ Mukatil bin Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, IV, s. 261-262; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, s.491; Fahreddin Râzî, XXIX, s.267-268; İbn Kesir, XIII, s.452; Şevkânî, V, s.248.

²⁶² Taberî, VII, s.245; Kurtubî, XX, s.313.

²⁶³ Buhârî, İsti'zan 47; Müslim, Selâm 37,38; Tirmizî, Edeb 59; İbn Mâce, Edeb 50: Ebû Dâvud, Edeb 24.

şeytandan ve onun musallat olmasından kaynaklanabilecek her türlü sıkıntıdan korunurlar.²⁶⁴

2.2.7. Şeytanın Hâkimiyeti Altına Alması

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp (vesvese verip) kendilerine Allah düşüncesini unutturmuştur. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır...”²⁶⁵

Âyette geçen *istehveze* (اسْتَهْوَذَ) lafzı Ferrâ’ya (ö.207/822) göre galip gelmek,²⁶⁶ Zeccâc’a göre ele geçirmek,²⁶⁷ Hîrî (ö.430/1039’dan sonra) ve Mekkî b. Ebî Talib’e (ö.437/1045) göre istilâ etmek ve vesveseleriyle hâkimiyeti altına almak demektir.²⁶⁸ İsfahânî, bu kelimenin âyette, kendilerine hâkim bir biçimde (dilediği yere) sürdü, sevk etti veya onlara galip geldi, anlamında kullanıldığını söylemektedir.²⁶⁹ Taberî’ye göre de *istehveze* lafzı ile şeytanın galip gelmesinden bahsedilmektedir.²⁷⁰ Zemahşerî, şeytanın onlara galip gelmesinin ancak gizli telkin ve vesveseleriyle mümkün olduğunu söylemektedir. Şeytan, onları kendisine itaat ettirebilmek için sürekli dürtüklemiş; günah ve isyan olan şeyleri özendirerek, onları kendi taifesinden yapana kadar buna devam etmiştir. Onların üzerinde tam bir hâkimiyet sağlayabilmek adına ise Allah’ı anmayı unutturmuştur.²⁷¹ Şeytan, onlara karşı dünyada vesveseleriyle üstünlük sağlayarak güç kazanmış; onları kuşatmış, onları bir araya getirerek birbirine katmıştır. Şeytan onları bir araya getirip birbirine kattığı takdirde dahi onları yenik düşürmüş, onlara karşı güçlenmiş ve onları kuşatarak galip gelmiştir. Böylece onları hâkimiyeti altına almıştır.²⁷² Cenâb-ı Allah birçok âyetinde şeytanın vesvese ve dürtüklemelerinin

²⁶⁴ Kurtubî, XX, s.313-314.

²⁶⁵ Mücâdele, 58 /19.

²⁶⁶ Ferrâ, III, s.142.

²⁶⁷ Zeccâc, V, s.140.

²⁶⁸ Ebû Abdurrahman İsmail b. Abdullah ed-Darir el-Hîrî, *Vücuhi’l Kur’âni’l Kerim*, thk. Fatıma Yûsuf el- Hiyemi, Dımaşk: Darü’s-Sekafe, 1996, s.60; Ebî Muhammed Mekki b. Ebî Talib el-Kaysi, *el-Umde fi Garibi’l-Kur’ân*; şerh-ta’lik Yûsuf Abdurrahman Mar’aşlı, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1981, s.302. (Ahmed Hasan Ferhât, Yûsuf Abdurrahman el-Mar’aşlı’nın Mekkî b. Ebû Tâlib’e nisbet ederek neşrettiği (Beyrut 1404/1984) el-Umde fi garibi’l-Kur’ân adlı eserin Mekkî’ye aidiyetini reddetmiş, bu kitabın Ebû Tâlib el-Mekkî’ye ait olduğunu ileri sürmüştür).

²⁶⁹ İsfahânî, s.262.

²⁷⁰ Taberî, VII, s.250.

²⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, s.496.

²⁷² Fahreddin Râzî, XXIX, s.275; Kurtubî, XX, s. 327-328; İbn Kesir, XIII, s.467; Şevkânî, V, s.255.

kendisine sığınmakla sonuçsuz kalacağını bildirmektedir.²⁷³ Bu sebeple şeytan, Allah'ı anmayı unutturarak insanlara verdiği vesveselerde etkili olmakta ve onlara istediklerini yaptırarak hâkimiyeti altına alabilmektedir.

2.2.8. Şeytanın Dürtüklemesi

وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ

“*Ve de ki: Rabbim! Şeytanların gizli dürtüklemelerinden sana sığınırım.*”²⁷⁴

İbn Manzûr ve Ezherî'ye göre *hemeze* (هَمْز) kelimesi, başını sallamak, göz işareti yapmak, avucunda bir şeyi sıkmak anlamındadır.²⁷⁵ Baş sallamak ve göz işareti yapmak bir anlamda varlıklara karşı küçümseme, rahatsız etme ve istihzâ anlamı ifade etmektedir. Hayvanı dürtmek, gıybet ve insanların içinde bir kimsenin ayıplarını zikretmek de küçümseme ile rahatsızlık ifade ettiği için kelimenin mecâzî anlamları içinde yer almaktadır.²⁷⁶ İbn Manzûr'un İbnû'l A'râbî'den (ö.231/846) naklettiğine göre, *hemz* kelimesi sesi alçaltmak anlamına gelmekte ve *hemezâtü*'ş şeytan ise şeytanın fısıldayarak, insanın kalbine hatıralar düşürmesi anlamında kullanılmaktadır.²⁷⁷

Âyet-i kerimeye göre Cenâb-ı Allah, Peygamberine şeytanın vesveseleriyle insanı daraltmasından ve dürtüklemesinden kendisinin korumasına sığınmasını tavsiye etmektedir.²⁷⁸ Zemahşerî, hemzin dürtmek anlamına geldiğini söylemektedir. Ona göre buradaki mana; tıpkı bir hayvan eğiticisinin hayvanı dürterek istediğini yaptırması gibi şeytanlar da insanı günahlara teşvik eder ve bunlarla insanı aldatır, şeklindedir.²⁷⁹ Fahreddin Râzî, şeytanın hemezâtının vesvese vererek tuzâğa düşürmesi olduğunu söylemiştir. Bu tuzak Hz. Peygamber (sas) hakkında iki şekilde gerçekleşebilir. Birincisi; şeytanın Hz. Peygamber'e (sas) vesvese vermesiyle, ikincisi; onun düşmanlarını (ona eziyet etmeleri için) kışkırtması şeklindedir. Bu, Hz. Peygamber (sas) için olduğu kadar tüm mü'minler hakkında da geçerlidir. Şeytan, vesvese vermek için muhatap olarak insana yöneldiği gibi diğer insanları da kışkırtarak o insanın aleyhine

²⁷³ A'raf,7/200; Mü'minûn,23/97; Fussilet,41/36; Nâs,114/4-6.

²⁷⁴ Mü'minûn, 23/97.

²⁷⁵ İbn Manzûr, XV, s.131-132; Ezherî, VI, s.164-165.

²⁷⁶ Zebîdi, XV, s. 388; İsfahânî, s. 846; Zemahşerî, *Esâsü'l Belâğa*, s.883.

²⁷⁷ İbn Manzûr, XV, s.132.

²⁷⁸ Taberî, V, s.384.

²⁷⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, s.42.

çevirebilmektedir. Şeytanın tuzaklarına karşı dikkatli olmak, Allah'ın korumasını talep ederek O'na itaat niteliği taşıyan amellere devam etmek ise şeytanın vesveseleriyle kurduğu tuzağı etkisiz bırakmaktadır²⁸⁰ Kurtubî, şeytanın insana düşman olması hasebiyle zaaf anını kollayarak onu saptırmak için fırsat kolladığından bahsetmektedir. Ona göre, normal davranış sınırlarının zorlandığı bu anlarda öfke ve kızgınlık gibi aşırı duygusal durumlar daha bariz bir hale gelmektedir. Mü'minler de kâfirlerle karşılaştıklarında doğal olarak öfkeleniyor; sonrasında kendi aralarında birbirlerine karşı da sert bir tavır sergiliyorlardı. Âyet-i kerimeye göre; şeytan insanı öfkesinin esiri yapmak için dürtüklemekte; nefsinin hoşuna gidecek fakat insanın sonradan pişman olacağı davranışlara teşvik etmektedir.²⁸¹

“Onların yanımda bulunmalarından da Sana sığınırım, Rabbim!”²⁸² âyetiyle paralel anlam içeren Hz. Peygamber'in (sas) bir hadisinde yemek yediği zaman da dâhil olmak üzere insanın her durumda yanında bulunan bir şeytanın varlığından bahsetmektedir.²⁸³ Taberî, bu sebeple şeytanların insanın yanında hazır bulunarak işlerine müdahale etmesinden de Allah'ın korumasına sığınmak gerektiğini söylemektedir.²⁸⁴ Yani benim yapacağım işlerde, benimle birlikte olmalarından, işlerime müdahale etmelerinden ve hak olan işime bâtılı karıştırmalarından Sana sığınırım. Çünkü şeytanlar ancak insanın yanında hazır bulunursa onu etkilemeye teşebbüs eder; vesveseleriyle kalbini bulandırmaya çalışır.²⁸⁵

2.2.9.Şeytanın Ayartması

...كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا...

“...şeytanların (vesvese vererek) ayartıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri arkadaşlarının ise, bize gel, diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi mi (gerisin geri döndürüleceğiz)?”²⁸⁶

²⁸⁰ Fahreddin Râzî, XXIII, s.119.

²⁸¹ Kurtubî, XV, s.83.

²⁸² Mü'minûn, 23/98

²⁸³ Müslim, Eşribe, 135.

²⁸⁴ Taberî, V, s.384.

²⁸⁵ Kurtubî, XV, s.85.

²⁸⁶ En'âm, 6/71.

Âyette şeytanların ayartması anlamında kullanılan *istehvâ* (إِسْتَهْوَى) kelimesinin aslı hevâdır. Halil b. Ahmed, hevâ kelimesinin sözlükte, kuşun aşağı doğru meyletmesi, inmesi anlamında olduğunu ve mecâzen bir şeyi çok sevip arzulamak anlamında kullanıldığını söylemektedir. Çünkü insanın sevip arzuladığı şeylere karşı meyli vardır.²⁸⁷ *İstehvâ* ise şeytanların hevâya yani nefsin arzu ve isteklerine uymaya sevkedip, ayartması, vehme düşürmesi ve hevânın isteklerini insana güzel göstermesi anlamında kullanılmaktadır.²⁸⁸ Cürcânî *istehvâyı* şer'î bir sebep olmaksızın şehvetlerden lezzet almaya nefsin meyletmesi şeklinde tanımlamaktadır.²⁸⁹ Cürcânî ile benzer bir tanım zikreden İsfahânî'ye göre kelimenin bu şekilde bir anlam kazanmasının sebebi, hevânın insanı dünyada birçok felakete sürüklemesi; ahirette de yakıcı ateşin yani Hâviye'nin içine düşürecek olmasındandır.²⁹⁰ Cürcânî ve İsfahânî, hevâya tâbi olma hususunda nefsin tesirini önelemekte, bir anlamda nefsin vesvesesine vurgu yapmaktadır.

Bu âyette şeytanların hevâya uymaya sevkettiği kimselerin kimler olduğu hakkında iki görüş rivâyet edilmektedir. İlkinde göre âyette bahsi geçen kimseler, şeytanların vesveseleriyle yoldan çıkardığı kimselerdir. Mukatil b. Süleyman, âyette bahsedilen kişinin Abdurrahman b. Ebi Bekir olduğunu söylemektedir. Şeytanlar onu vesveseleriyle ayartarak şaşkın bir hale getirmiş ve hidâyet çağrısına tâbi olmasını engellemiştir.²⁹¹ İkincisine göre ise bu âyette iman ettikten sonra azgın şeytanların tekrar şirke düşürüp doğru yoldan çıkardığı kimselerden bahsedilmektedir. Bunlar, etrafındakilerin hidâyet çağrısına uyamamışlardır.²⁹² Şeytan bu gibi kimseleri, hevâ ve hevesine uymaya sevk ederek şaşkınlık; nefsin arzularına göre hareket etmek âdeti hayatlarının gayesi haline gelmiştir. Artık onlar da hevâ ve heveslerinin peşinde, sersemlemiş bir şekilde hakîkati göremez haldedir.²⁹³ Bu duruma düşen kimseler, dinlerini oyun eğlence vasıtası edinerek dünya hayatı ile oyalanır; dünya mutluluğunu

²⁸⁷ Halil b. Ahmed, III, s.1910.

²⁸⁸ Ezherî, VI, s.491; Maraşlı, II, s.653; İbn Manzûr, XV, s.169; Firûzâbâdî, III, s. 958.

²⁸⁹ Cürcânî, s.320.

²⁹⁰ İsfahânî, s.849.

²⁹¹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, I, s.568.

²⁹² Taberî, III, s.283; Zemahşerî, Keşşâf, II, s.28; Kurtubî, VIII, s. 426-427.

²⁹³ Yazır, III, s.446.

ahirete tercih eder. Bu kimselerden bazısı ahiret hayatına inanmadığı için, bazısı ise ahiret ile ilgili uyarıları ciddiye almadığı için şeytanın oyuncağı olmuştur.²⁹⁴

Kur'ân-ı Kerim'de şeytanın yanında nefsin de hevâya uymayı telkin etmesinden²⁹⁵ ve nefsinin isteklerini ilah edinen bazı kimselerden bahsedilmektedir.²⁹⁶ Onlar, hidâyete tâbi olmak yerine hevâlarına uymuşlar; böylece bir kimsenin tanrısının isteklerini yerine getirerek ona tapması gibi hevâ ve heveslerine tapar hale gelmişlerdir.²⁹⁷ Hevâ, genel olarak insanın bir şeyi çok sevmesi ve o sevginin kalbe galip gelmesi anlamında kullanılmaktadır. Nefsin hevâsı ise onun irade ve isteğidir. Cenâb-ı Allah hevâya uymaktan men etmiştir. Bunun anlamı; nefsi, kötülüklerine uymaktan ve insanı, Allah'a isyan olan hususlara çağırmaktan yasaklamasıdır.²⁹⁸

Kur'ân-ı Kerim'de hevâ dalaletin en önemli sebebi olarak kabul edilip dini meselelerde hevâsına uyan kimsenin hidâyetten sapmasının kaçınılmaz olduğu bildirilmektedir. İzutsu hevâ'yı genel olarak nefsin aşırı istekleri ve hayvanî temâyüllerinden kaynaklanan doğal bir eğilim olarak tanımlanmaktadır. Ona göre bu kelimenin Kur'ândaki genel özelliği haktan saptırıcı bir şer kuvveti ifade etmesidir.²⁹⁹ Peygamberler dahi hevâsına uymamaları hususunda uyarılmakta; Hz. Davut'a (as) nefsinin arzularına uymaması emredilmekte, aksi takdirde Allah'ın yolundan kendisini saptıracağı hatırlatılmaktadır.³⁰⁰

Nefsinin istek ve arzularına tâbi olan kimseler dünya hayatında örnek alınmaması, takip edilmemesi gereken kimselerdir. Çünkü nefsinin hevâsına uyan kimse kendisi saptığı gibi çevresindeki insanları da saptırma potansiyeline sahiptir. Kur'ân'da, geçmişte dalâlete düşmüş; birçok insanın da sapmasına vesile olmuş kimselerin hevâsına tâbi olunmaması emredilmektedir.³⁰¹ Bu bağlamda hevâ, içsel bir dürtü olarak, insanın kötü ve çirkin şeylere yönlendirilmesine vesile olmakta; insana Allah'ın meşru kıldığı sınırları aşmayı cazip göstermektedir.

²⁹⁴ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, VIII, s.121.

²⁹⁵ Kasas, 28/50.

²⁹⁶ Câsiye, 45/23.

²⁹⁷ Fahreddin Râzî, XXVII, s.267.

²⁹⁸ İbn Manzûr, X, s.372.

²⁹⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, 3.bs., İstanbul: Pınar Yay.,trs, s.191.

³⁰⁰ Sâd, 38 /26.

³⁰¹ Mâide, 5/77.

2.2.10. Şeytanın Emretmesi

إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“O size ancak kötülüğü, çirkinliği ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi (vesvese verip) emreder.”³⁰²

Emr (أمر) yasaklamanın zıttı olup,³⁰³ bir işin meydana gelmesi için ciddi bir şekilde muhataptan talepte bulunmaktadır.³⁰⁴ Âyet-i kerimede şeytanın insanlara kötülükleri yaptırabilmek için teşvik etmesi emre benzetilmektedir.

Bir önceki âyette, Cenâb-ı Allah kullarına yeryüzünde mübah ve temiz şeyleri yemeyi helâl kılmış; bu hususta şeytanın izini takip etmekten ise sakındırmıştır.³⁰⁵ Taberî, âyette ma‘siyet niteliği taşıyan günah ve kötülüklerin, insana zarar vermesi sebebiyle *su'* kelimesiyle ifade edildiğinden bahseder; bunun yanında ahlâka aykırılık arz eden gizli-açık çirkin fiiller de *fahşâ* olarak isimlendirilmiştir. İşte şeytan, *su'* ve *fahşâyı* emretmektedir.³⁰⁶ Fahreddin Râzî, burada müminlerin helâl-haram ayırımına dikkatlerinin çekildiğinden bahsetmektedir. Çünkü şeytanın insana yaklaştığı, zihnini bulandırdığı noktalardan biri de helâl ve haramı birbirine karıştırmasıdır. Şeytan bazen helâli haram edinmeyi salık verir; bazen de haramlar hakkında kuşku duymaya sebep olur. Bunun için, Allah'ın helâl kıldığını helâl; haram kıldığını da haram edinin ve şüpheli şeylerden de sakının ki harama düşmeyin; şeytanın adımlarına uymayın yani onu kendinize önder edinmeyin; şeytanın sizi çağırdığı kötü, ahlâksız davranışlar ve Allah'a isyana sebebiyet verecek vesveselere tâbi olmayın, denilmektedir.³⁰⁷ Akli başında olan birinin yapacağı şey atası Hz. Âdem (as) zamanından beri insanoğlunun düşmanı olduğunu açıkça beyan eden şeytanın izini takip etmemek yani onun saptırıcı telkinlerine ve insanın kalbine işleyen vesveselerine tâbi olmamaktır.³⁰⁸ Mukatil b. Süleyman bu âyetteki '*şeytanın adımlarına uymak*' ifadesini, haram kılınan şeyleri süslemesine tâbi olmak şeklinde yorumlamaktadır. Şeytan, insanları günah ve isyana

³⁰² Bakara, 2/169.

³⁰³ Halil b. Ahmed, I, s.102.

³⁰⁴ Zebîdi, X, s.70; İsfahânî, s.88.

³⁰⁵ Bakara, 2/168.

³⁰⁶ Taberî, I, s.459.

³⁰⁷ Fahreddin Râzî, V, s.4.

³⁰⁸ Fahreddin Râzî, V, s.4-5; Kurtubî, III, s.12.

yönelik şeylere teşvik etmekte ve onları haramlar konusunda bilgi sahibi olmadıkları şeyleri Allah'a izafe etmeye sevk etmektedir.³⁰⁹

Şeytan, her ne kadar gözle görünmezse de gizliden gizliye telkinleriyle, vesveseleriyle insanın kalbine ve düşüncelerine nüfuz etmektedir. Onun telkinleri ise hayırlı işlere mâtuf değildir. Akl-ı selim sahibi olup kalben iyi ve doğruya yönelik olan kimseler onun telkinlerinde hayırlı bir amacının olmadığını kolayca anlayabilmektedir. Bu âyette şeytanın bâtili hak, kötülüğü iyilik gibi süslemesi; böylece insanın hayal ve kuruntusunu harekete geçirerek teşvikte bulunması, emre benzetilmektedir. Yazır, bu benzetmeyle şeytanın vesvesesini kabul ile ona uyan insanların, şeytanların emrindeki memurlar gibi olduğuna işaret edildiğini söylemektedir.³¹⁰

Kur'ân-ı Kerim'de Nisâ Sûresinde de şeytanın, insanı kuruntularla oyalayacağından; bâtil fiillerin yapılması için vesvese vererek âdeta onlara bu bâtiları emredeceğinden bahsedilmektedir.

*“Mutlaka onları saptıracağım ve onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara (vesvese verip) emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, (vesvese verip) emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler...”*³¹¹

Bir önceki âyette şeytanın lisaniyle onun, Allah'ın kullarından belirlenmiş bir pay edinme azmi beyan edilmişti.³¹² Bu âyette ise şeytanın, Allah'ın kullarını temennilerle, uzun emellerle oyalayacağı ve insanoğlunu vesveseleriyle kendi istekleri doğrultusunda çeşitli arzu ve emellere sevk edip, kuruntularla aldatacağı ifade edilmektedir.

Şeytanın kuruntularla aldatması Fahreddin Râzî ve Kurtubî tarafından, dünyevi hırslara sevk etmesi ve tûl-i emel yani sonu gelmez isteklerle oyalaması şeklinde açıklanmaktadır. Onun her insana verdiği vesvesede o insanın eğilimleri, temennileri ve zaafları ön plandadır. Yani saptırmaya çalıştığı herkesi kendi durum ve şartlarına göre değerlendirip kalplerine o yönde telkinde bulunmakta; arzu ve isteklerinde hırslı davranmasını teşvik etmektedir. Şeytanın insanları kuruntulara sürüklediği en önemli yöntemlerinden biri de hayatın uzun olduğuna inandırıp önlerinde hayır işlemek ve

³⁰⁹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, I, s.155.

³¹⁰ Yazır, I, s.481.

³¹¹ Nisâ, 4/119.

³¹² Nisâ, 4/118.

tevbe etmek için uzun zaman olduğuna ikna etmesi yani tûl-i emel peşinde koşturmasıdır.³¹³ O, insanlara sonu gelmez amaçlarının peşinde koşmak ve isteklerini doyurmak için ebedîlik hissi aşulamakta; hevâsının peşine takarak, bâtılı, Allah'a isyanı sıradan bir şey gibi göstermektedir.³¹⁴ Böylece insanoğlu içinde bulunduğu gafletten vazgeçememekte; şeytanın teşvik ettiği isteklerinin peşinden sürüklenmektedir.

Âyetin ikinci bölümünde ise şeytanın, insanları saptırmak için Allah'ın fitratını değiştirme yönünde vesveseler vereceği belirtiliyor. Allah'ın fitratını değiştirmek ise Fahreddin Râzî tarafından O'nun dinini değiştirmek (insanoğlunun kalû belâ'daki ahdini unutmaması; helâli haram, haramı helâl edinmek) veya insanın dış görünüşünü değiştirmesi (dövme yaptırmak, peruk takmak, hayvanların kulaklarını kesmek, erkeğin kadına benzemesi, hayvanlardan putlar için pay ayırmak) şeklinde açıklanmaktadır.³¹⁵ Aslında Allah'ın dinini değiştirmek tabirinin içine O'nun emrettiği her şeyi terk etmek girmektedir. Çünkü şeytan, Allah'ın yasakladığı şeyleri telkin ederek O'na itaatten alıkoymayı istemektedir. İşte Allah'ın kullarından ayrılmış bir payı da bu şekilde İslâm'dan küfre, hidâyetten dalâlete sürükleyerek edinmeyi amaçlamaktadır.³¹⁶

Şeytan, telkinleriyle Allah'a isyanı ve kendisine itaati emretmektedir. Şeytanın telkinlerine tâbi olan, vesveselerine kulak veren kimseler ise Allah'ın diniyle ilgili hususlara muhalefet eder; fiziksel görünümünde gerekli gereksiz değişiklik yapar, helâl ve temiz olanı bırakıp şüpheli ve murdar olanı tercih eder.³¹⁷ Böylece şeytanın emrine itaat etmiş olur.

2.2.11. Şeytanın Tuzağı

إِذْ يُعَشِّبُكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنزِّلُ عَلَيْكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَ كُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رِجْسَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُنَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ

³¹³ Kurtubî, VII, s.135-136; Fahreddin Râzî, XI, s.50; Allâme Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabatabai, *el-Mahukatü'l-Hafiyye fi'l-Kur'an: el-Melâike, el-Cin, İblis*, Beyrut: Dârü's-Safve, 1995, s.92.

³¹⁴ Hanefî, s.34.

³¹⁵ Fahreddin Râzî, XI, s. 47-49.

³¹⁶ Taberî, II, s.561.

³¹⁷ Yazır, III, s.88.

‘‘O zaman katından bir güven olsun diye, sizi hafif bir uykuya daldırıyordu. Sizi onunla temizlemek, şeytanın tuzağını (vesvesesini) üzerinizden gidermek, cesaretinizi artırmak ve o sayede ayaklarınızı yere sağlam bastırmak için gökten üzerinize su indiriyordu.’’³¹⁸

Âyet-i kerimede geçen *ricz* (رِجْز) kelimesi Ferrâ ve Zeccâc’a göre şeytanın vesvesesi³¹⁹ anlamında kullanılmıştır. İbn Manzûr ve Zebîdi’ye göre âyette geçen *ricz* kelimesi sözlükte pislik anlamına gelen bir kelime olup³²⁰ Kur’ân’ı Kerim’de azap anlamında da kullanılmıştır.³²¹ İbnü’l Cevzî’ye göre ise şeytanın vesveseleriyle tuzak kurması, o vesveselere tâbi olan kimseler için azaba vesile olabileceğinden *riczü’s şeytan* diye adlandırılmıştır.³²²

Şeytan, hile ve tuzaklarını farklı şekillerde kurmakta; bazen insanı küfür ve isyana düşürmeye çalışırken bazen insanın nefesine haramları süsleyerek güzel göstermekte bazen ise insanın zaafalarını kullanarak vesveselerle insanı saptırmaya çalışmaktadır. Bu âyet-i kerimede şeytanın, mü’minleri içinde buldukları zor koşulları kullanarak vesveseleriyle saptırmaya çalıştığına işaret edilmektedir. Âyetin nüzul sebebi olarak zikredilen hâdise ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Bedir Savaşı için mü’minler ile Mekkeli müşrikler karşılaştığı zaman müşrikler avantajı ellerinde bulunduruyordu. Müşriklerin sayısı mü’minlerin üç katı kadardı. Bunun yanında müşrikler, Bedir kuyularının bulunduğu su tedarik edilen bölgeyi de kendi ellerinde tutmaktaydı. Maddî sebeplerin müşriklerin lehine olması mü’minlerde umutsuzluk meydana getirmiş; şeytan da bunu vesile edinerek vesveseye yol bulmuştu. Mü’minleri susuzluktan kırılmakla korkutuyor; ayrıca uyuya kalan mü’minlerde meydana gelen abdestsizlik halini de kullanarak, eğer doğru yolda olsaydınız başınıza bunlar gelmezdi, diye vesveseler veriyordu. Böylece maddî olanakları müşriklere göre daha az olan mü’minleri yanlış yolda oldukları vehmine düşürmeye çalışıyordu. Cenâb-ı Allah da gökten indirdiği yağmur vesilesiyle şeytanın vesveselerini mü’minlerden gidermişti. Hem abdestsizlik halinden kurtulmuşlar hem de yağın yağmur ayaklarının altındaki kaygan kum zemini

³¹⁸ Enfâl, 8/11.

³¹⁹ Ebû Zekerıyya Yahya b. Ziyad Ferrâ, *Meâni’l Kur’ân*, Beyrut: Âlemü’l Kütüb, 1983, I, s. 404; Zeccâc, II, s.404.

³²⁰ İbn Manzûr, V, s. 146; Zebîdi, XV, s.148-149.

³²¹ A’raf, 7/134.

³²² İbnü’l Cevzî, s.313-314

sertleştirmişti.³²³ Sonuçta Cenâb-ı Allah inananları maddî olanaklarla destekleyerek şeytanın vesveselerinin dayanağını ortadan kaldırmış ve onları kendi yolunda sabit kılmıştı.

Şeytan, Bedir’de olduğu gibi hassas durumlarda insanları vesveseleriyle umutsuzluğa sevk ederek tuzaklara başvurmaktadır. Bu durumları kullanarak önce insanı inancı, helâl-haram ve kendi davranışları hakkında sorgulamaya sevk etmekte; sonra saptırıcı vesveselerinin peşine takarak hak yoldan çevirmek için uğraşmaktadır.

2.2.12. Şeytanın Kaydırması

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ ...

“Şeytan, oradan (vesvese vererek) onların ayağını kaydırıp da buldukları yerden onları çıkardı...”³²⁴

Kur’ân-ı Kerim’de şeytanın vesvese vermesi anlamında kullanılan kelimelerden biri de *ezelle* (أَزَلَّ)’dir. Çoğunluğa göre bu ifadenin kökü olan *zelle* kelimesi sözlükte, insanın sahrada yoldan çıkması (yolunu kaybetmesi), (ayağın) kayması³²⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Bu şekliyle; şeytan onları yanılttı, ayaklarını kaydırıp o günaha düşmelerini sağladı, anlamı ortaya çıkmaktadır. Burada bahsi geçen (ayak) kaydırma; şeytanın iğvâsı ile kaydırması, yani Hz. Âdem ve eşine verdiği vesveseyle ayartarak, günah ve isyan içeren bir fiili işlemeye sürüklemek sûretiyle kaydırmasıdır.³²⁶ Yoksa şeytan onların ayaklarını kaydırarak bir yerden başka bir yere geçirmiş değildir, zaten böyle bir amacı da yoktur. Onun amacı vesveseleriyle insanı yanıltarak günah ve isyana teşvik etmektir. Bu ise kişinin günahı sebebiyle bir yerden başka bir yere kaydırılması anlamına gelir.³²⁷

Kurtubî kelimenin okunuşu hakkında âlimlerin farklı iki görüşe sahip olduğunu söylemekte ve çoğunlukta yer alan kırâat âlimlerinin bu kelimeyi, günah, günaha kaymak anlamına gelen *zelle* kökünden türeyen bir kelime olarak okuduklarını

³²³ Ferrâ, I, s. 404; Zeccâc, II, s. 403-404; Taberî, IV, s.15-16; Fahreddin Râzî, XV, s. 133-134; Yazır, IV, s.207-209.

³²⁴ Bakara,2/36.

³²⁵ Halil b. Ahmed, II, s.760; İbn Manzûr, VI, s.72.

³²⁶ Zeccâc, I, s. 115.

³²⁷ Fahreddin Râzî, III, s. 6-7; Kurtubî, I, s. 463.

söylemektedir. İkinci görüşe göre ise bu kelimenin uzaklaştırmak, gidermek anlamı ifade eden ve kök harfinde elif bulunan ezâle şeklinde okunduğunu nakleder. Bu kökten geldiği kabul edildiği takdirde ise onları oradan uzaklaştırdı, izâle etti anlamına gelmektedir. Yani, onları içinde buldukları itaatten alıkoydu, günah ve isyana yöneltti demektir. Her iki okuyuş da birbirine yakın anlam ifade etmekle birlikte Kurtubî'ye göre çoğunluğun okuyuşu mana itibariyle daha sağlam kabul edilmiştir.³²⁸

Âl-i İmrân Sûresinde *ezelle* kelimesi şeytanın vesvese vererek haktan kaydırması ve dalalete düşürmesi anlamında kullanılmıştır.³²⁹ ‘İki ordunun karşılaştığı gün, sizden bozguna uğrayanlar var ya sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı...’³³⁰

Âyet-i Kerime, Mukatil b. Süleyman ve Taberî'ye göre, Uhud günü şeytanın korkutması sebebiyle müşriklerden geri dönenler hakkında nâzil olmuştur.³³¹ Kurtubî, müşriklerden geri dönenlerin Medine veya dağ tarafına kaçtığından bahseder. Nakledildiğine göre şeytan, kendilerine işledikleri günahlarını hatırlatarak ayaklarını kaydırmak istemişti. Onlara vesveseler vermiş; işledikleri günahları gözlerinin önüne getirerek savaşta hak yolda bile olsa bu günahları yüklenmiş bir şekilde ölmekten korkmalarına sebep olmuştu. Onlar da öldürülmesinler diye yerlerinde kalmak istememişlerdi. İşte âyet-i kerimedeki ‘*Yaptıkları bazı şeyler yüzünden*’ ifadesi bu anlama gelmektedir. Bunlar, günahlarının yükü altında ezilerek samimi bir tevbe yapmadan önce savaşmak istemediler. Bu sebeple geri kaçtılar. Bu ilk açıklama şekli, Medine tarafına kaçtığı söylenen kimselerin durumuna uygun düşmektedir. İkinci açıklamaya göre ise anlam; şeytan, dağ tarafına kaçarak orada toplananları, Hz. Peygamber'in (sas) kendileri için tespit ettiği yeri terk edip ganimete tama' etmek sûretiyle işlemiş oldukları günahlarını kullanarak kendilerine vesvese verip kaydırmaya çalışmıştı, şeklinde olmaktadır.³³² Her iki açıklamaya göre de şeytan, mü'minlere hata ve kusurlarını gözlerinde büyütme yönünde vesvese vermiş ve onları kaydırmaya çalışmıştır. Müminler de işlemiş oldukları günahları bahane olarak gösteren şeytanın vesvesesine tâbi olmuş savaşımaya yanaşmamışlardı.

³²⁸ Kurtubî, I, s.463.

³²⁹ Halil b. Ahmed, II, s.760.

³³⁰ Âl-i İmrân, 3/155.

³³¹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, I, s.308; Taberî, II, s.351.

³³² Kurtubî, V, s.372-373.

İnsan, bazen hata ve kusurları sebebiyle hissettiği olumsuz duyguların tesirinde kalarak umutsuzluğa kapılmaktadır. Vesvesenin insana yaptığı en kötü tesir de insanda ümitsizlik ve karamsarlık meydana getirmesidir.³³³ Bu ümitsizlik, insanın hata ve kusurları sebebiyle hayırlı bir sonuca ulaşamayacağı fikrine ulaşmasına ve teşebbüs etmeyi düşündüğü hayırlı işten geri kalmasına sebep olan bir nitelik arz etmektedir. Şeytan, Uhud Savaşında mü'minleri müşriklere karşı savaşmaktan bu şekilde alıkoymuştur.

2.2.13. Şeytanın Vahyetmesi

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَآئِهِمْ لِجَادِلْكُمْ

‘... Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmelerini mutlaka vesvese verir(vahyeder)...’³³⁴

Âyet-i kerimede, vesvese anlamında kullanılan *vahy* (وَحْي) kelimesi, işaret etmek, yazı yazmak, elçi göndermek, ilham etmek, gizlice söz söylemek, fısıldamak,³³⁵ mutlak anlamda başka birine ilkâ olunan söz, gizlice veya hızlı bir şekilde bildirmek,³³⁶ gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Şeytanın vesveseleriyle emretmesi de vahiy kelimesi ile ifade edilmektedir.³³⁷ Şeytanlar, dostlarına mü'minlerle mücadele etmeleri yönünde telkinde bulunmakta; bunu da vesveseleriyle yapmaktadır.³³⁸

Âyette bahsi geçen vesveseci şeytanların insan veya cin cinsinden olması mümkündür. Hangi türden olursa olsun bu şeytanlar, dostlarına yani müşriklere haram kılınan şeyleri yeme hususunda müminlerle mücadele etmeleri için vesvese vermektedir.³³⁹

Şeytan ve dostlarının kime nasıl vesvese verdiği hakkında Fahreddin Râzî iki görüş zikretmektedir. Şeytan ve dostları, müşriklere meyte eti yeme hususunda Hz. Peygamber (sas) ile mücadele etmelerini vesvese veriyordu. Başka bir açıklamaya göre Mecûsilerin şeytanlaşmış, azgın karakterdeki ileri gelenleri, Kureyşli müşriklere

³³³ Paksu, s.94.

³³⁴ En‘âm, 6/121.

³³⁵ Halil b. Ahmed, III, s.1932-1933; Firûzâbâdî, III, s.945-946; İbn Manzûr, XV, s.239-240.

³³⁶ Cürçânî, s.248.

³³⁷ Damegânî, II, s.288.

³³⁸ İsfahânî, s. 858.

³³⁹ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, I, s. 586; Taberî, III, s. 340.

telkinde bulunuyordu.³⁴⁰ Fahreddin Râzî de vesveseci şeytanların cin veya insan cinsinden olabileceğini düşünmektedir.

Yazır tefsirinde şeytanlardan kastedilenin İblis ve askerlerinden oluşan gizli şeytanlar olduğunu ifade etmektedir. Bunların dostları ise kendilerini takip edip istekleri doğrultusunda hareket eden kimselerdir. Şeytanlar böyle telkinler ile leşleri, görünür görünmez pislikleri insanlara yedirmeye çalışmaktadır. Asıl amaçları ise müminleri, Allah'ın emrinin aksine davranmaya sevk ederek yoldan çıkarmaktan ibarettir.³⁴¹

2.2.14. Şeytanın Çağrısıyla Ayartması

وَاسْتَفْزِرْ مَنْ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعَدَّهُمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا

“(Haydi) onlardan gücünün yettiklerini sesinle (telkinde bulunarak) çağırınla ayart! Süvarilerinle, yayalarınla onlara karşı ordu topla; mallarına, evlatlarına ortak ol, kendilerine vaadde bulun. Zaten şeytan insanlara aldatmadan başka bir şey vaatmez.”³⁴²

İstifzâz (إِسْتَفْزَاذ), kelimesi sözlükte, tehlikeli bir durumun içine atana kadar bir kimseyi aldatmak kandırmak anlamına gelmektedir.³⁴³ Kişinin tehlikeli durumun içine atılabilmesi ise kendisine korku vermek sûretiyle kandırılması ile mümkün olabilmektedir. Bu sebeple Ferrâ, kelimenin korkutmak anlamı da ihtivâ ettiğini söylemektedir.³⁴⁴ Zebîdi de bu kelimenin korkutmak anlamının yanı sıra yerinden yurdundan çıkarmak ve rahatsız etmek anlamlarını içerdiğini ifade etmektedir.³⁴⁵

Bir kimsenin aldatılıp kandırılarak korku vasıtasıyla bir tehlikeye atılması insanda rahatsızlık meydana getireceği için İsfahânî, kelimeyi rahatsız etmek şeklinde açıklamaktadır.³⁴⁶ Zemahşerî ve Fahreddin Râzî'ye göre, istifzâz kelimesi âyet-i kerimeye; şeytanın insanlara vesvese ve gizli hedefini ve maksadını anlayamayacakları

³⁴⁰ Fahreddin Râzî, XIII, s.169-170.

³⁴¹ Yazır, III, s.509.

³⁴² İsrâ, 17/64.

³⁴³ Halil b. Ahmed, III, s1394; İbn Manzûr, X, s.257.

³⁴⁴ Ferrâ, II, s.122.

³⁴⁵ Zebîdi, XV, s.271.

³⁴⁶ İsfahânî, s.635.

bir dille onları günah işlemeye çağırarak yoldan saptırmak istemesi anlamını kazandırmıştır.³⁴⁷

İnsanın hayır ya da şer cinsinden işittiği her ses onda bir tesir meydana getirmektedir. Cenâb-ı Allah'ın yahut Rasulü'nün sözünü işiten kimsenin imanı kuvvetlenmekte; bunun mukabili şer cinsinden bir çağrıya muhatap olan kimse ise olumsuz yönde etkilenmektedir.³⁴⁸ Cenâb-ı Allah cennetten kovulup bir de meydan okuyan şeytana çağrısıyla, telkinleriyle, vesveseleriyle insanları kendisine itaate çağırması için fırsat vermektedir. Sanki şeytana şöyle denilmektedir; çağrıyla, insanlardan Allah'a isyan etmelerini ve kendine tâbi olmalarını iste; süvari ve yayalardan oluşan tüm kuvvetlerini topla, tüm yardımcılarını ve taktiklerini insanları Allah'ın yolundan çevirmek için yapabileceğini yap. İnsanoğlunu Allah'ın yolundan kendi yörüngene çevirmek için onları gizli ve açık çağrılarını teşvik et, her yolu dene.³⁴⁹ Onlar da verdiği vesveselere uyarak çocukları ve malları hususunda sana tâbi olsunlar; âdetâ onların ortakları gibi ol. Şeytanın insanoğlunun malına ve evladına ortak olmasının anlamını Fahreddin Râzî şöyle açıklamaktadır: Cahiliye devrinde müşrikler, mallarından ve ürünlerinden putlara pay ayırmaktaydılar. Çocuklarına da Abdüllât, Abdüluzzâ gibi putlarla bağıntılı isimler verir, onları putperest olarak yetiştirirdi. Âyetin ifadesine göre bu tür davranışlar, şeytanın mallarında ve çocuklarında onlara ortak olması anlamına gelmekteydi. Daha genel olarak insanlar, mallarını helâl olmayan yollardan kazanarak, şüpheli şeyleri yer; günah ve isyan olan şeylerde harcama yapıp çocuklarını da bâtil inanç ve kötü ahlâk üzerinde yetiştirirse bu konularda şeytanın isteklerine tâbi olmuş demektir. Çocuklarına terbiye verirken, mallarını kazanıp harcarken Allah'ın rızasına değil, şeytanın telkin ve vesveselerine uygun davranan kimseler ise şeytanı kendilerine ortak yapmış olmaktadır.³⁵⁰

Şeytan gücünün yettiği her türlü imkânı kullanmak sûretiyle insanoğlunu saptırmaya çalışmaktadır. Buna karşın o ancak davetiyle çağrıda bulunmakta ve aldatabileceği kimseleri kandırabilmektedir. Cenâb-ı Allah, bu âyet-i kerime ile âdetâ şeytana meydan

³⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, II, s.367; Fahreddin Râzî, XXI, s.5-6.

³⁴⁸ Abdülazîz b. Sâlih Ubeyd, *Adavetü's-Şeytan li'l-İnsan kema Câe fi'l-Kur'an*, Mekke: Rabîtatü'l-Âlemi'l-İslâmi, 2000, s.85.

³⁴⁹ Taberî, V, s.46-47.

³⁵⁰ Fahreddin Râzî, XXI, s. 5-6.

okumakta ve onun kandırılmaya müsâit kimseler haricinde kimseye gücünün yetmeyeceğini ifade etmektedir.

2.2.15. Nefsin ve Şeytanın Güzel Gösterip Bir İşe Sürüklemesi

Kur’ân-ı Kerim’de nefsin sürükleyerek kötü bir fiil işlemeye sevketmesi iki farklı fiille ifade edilmektedir. Bunlardan birincisi masdarı tesvîl şeklinde gelen *sevvele* (سَوَّلَ) fiilidir.

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا...

“...Yakub dedi ki:”Hayır! Nefsiniz sizi (vesvese verip) kötü bir iş yapmaya sürüklemiştir...”³⁵¹

وَكَذَلِكَ سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي

“...Nefsim beni böyle yapmaya (vesvese vererek) sürükledi.”³⁵²

إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ

“Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra ona arka dönenlere şeytan buna (güzel göstererek) sürüklemiştir ve kendilerine yanlış yolda yürüme cesareti vermiştir.”³⁵³

Kur’ân-ı Kerim’de üç âyette geçen *tesvîl* lafzı, güzel göstermek anlamında olup,³⁵⁴ insanın temenni ettiği bâtil ve aldatıcı kuruntularının güzel göstermesi sebebiyle bir şeye sürüklenircesine onu istemesi şeklinde açıklanmıştır.³⁵⁵ İsfahânî ve Zemahşerî *tesvîli*, nefsin veya şeytanın hırsla, arzuyla ya da açgözlülükle istediği şeyi süslemesi, içinden çirkin olanları da güzel bir şekilde tasvir etmesi (ve böylece kötü bir işe sürüklemesi) şeklinde tarif etmiştir.³⁵⁶

Zikrettiğimiz ilk iki âyette tesvîl, nefsin fiili olarak ifade edilmiştir. Nefsin kendi istek ve arzularına tâbi olarak bunları, iyi ve güzel bir şeymiş gibi yapması ve bunun için son

³⁵¹ Yûsuf, 12/18.

³⁵² Tâ-hâ, 20/96.

³⁵³ Muhammed, 47/25.

³⁵⁴ Ferrâ, III, s. 63; Zeccâc, V, s.14.

³⁵⁵ Halil b. Ahmed, II, s.867; Ezherî, XIII, s.67; Zeynü’d Din Muhammed b. Ebi Berk b. Abdi’l Kadir er-Râzî, *Tefsîru Garibi’l Kur’âni’l Azim*, nşr. Hüseyin Elmalı, I.bs., Ankara: TDVY, 1997, s.400.

³⁵⁶ İsfahânî, s.367; Zemahşerî, *Esâsül- Belâğa*, s.400.

derece istekli davranması nefsin sürüklemesi olarak kabul edilmektedir.³⁵⁷ Üçüncü âyette ise tesvîl şeytana izafe edilmiştir. Taberî bu âyette hidâyete kavuştuktan sonra eski sapkın yaşantılarına dönenlerden bahsedildiğini söylemektedir. Hidâyet kendilerine apaçık belli olduktan sonra gerisin geri dönenlere, bile bile küfrü ve sapıklığı tercih edenlere şeytan, kötü amellerini süslü göstermiş, onlar da yaptıklarını güzel görmeye başlamışlar, böylece şeytan onları kendi emelleri doğrultusunda sürüklemiştir.³⁵⁸ Şeytan onları fitlerken daha çok ömrünüz var, sonra iman edersiniz diye vesveseleriyle oyalamış ve onların buldukları sapkın hal içinde kalmalarını sağlamıştır. İnsanın hidâyete yönelmesine engel olarak onları kendi peşine takmıştır.

Kur’ân-ı Kerim’de nefsin sürükleyerek kötü bir fiil işlemeye itmesi anlamına gelen ikinci kelime ise masdarı tatvi‘ olan *tavve‘a* (طَوَّعَ) fiilidir.

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Sonunda içindeki duygular (nefsi) onu (vesveseleriyle) kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu.”³⁵⁹

Tatvi‘, Halil b. Ahmed’e göre bir şeyi boyun eğerek, itaat ederek yüklendi, üzerine aldı manasındadır. İkraha kelimesinin zıddıdır.³⁶⁰ İsfahânî’ye göre *tatvi‘* kelimesi tesvîl gibi nefsin veya şeytanın hırslı bir şekilde, karşı konulmaz bir istekle, arzuladığı şeyi insana süslemesi ve çirkin olanı da güzel bir sûrette tasvir etmesi anlamına gelir.³⁶¹

Âyet-i kerime, Hz. Âdem’in (as) oğlu Kâbil’in işlediği çirkin bir fiilden bahsetmektedir. Kâbil nefsindeki aşırı kıskançlık sebebiyle kardeşi Hâbil’i öldürmeye karar vermişti. Nefsinin onu kardeşini öldürmeye itmesi; kendisine kardeşini öldürme ile ilgili işin kolay olduğunu göstermesi, bu fiili işlemeyi ona süslemesi ve bu hususta kendine tâbi kılarak ruhsat vermesi anlamındadır.³⁶² Böylece Kâbil’e işlemeyi düşündüğü cinayetin kendi açısından avantajlı olacağını benimsetti ve bu işi gerçekleştirirken hiçbir zorluk çekmeyeceğine dair cesaretini artırdı ve kendisine bu işi kolaylaştırdı anlamındadır.³⁶³

³⁵⁷ Fahreddin Râzî, XXII, s.109.

³⁵⁸ Taberî, VII, s.45.

³⁵⁹ Mâide, 5/30.

³⁶⁰ Halil b. Ahmed, II, s.1100.

³⁶¹ İsfahânî, s. 931.

³⁶² Abdi’l Kadir er-Râzî, *Tefsîru Garibi’l Kur’âni’l Azim*, s.308.

³⁶³ İbn Manzûr, VIII, s.220; Kurtubî, VI, s.167.

Kâbil'in nefsi, kardeşi Hâbil'i öldürme fikrini tâat gibi göstererek; işlenmesi gereken hoş bir fiil sûretine bürümüş böylece onun bu çirkin işi benimsemesini sağlamıştır.³⁶⁴

Bir insanı haksız yere, kasten öldürmek, Cenâb-ı Allah'ın haram kıldığı en büyük günahlardandır. İnsanın kendi kardeşini öldürmesi ise bu fiili daha çirkin bir hale getirmektedir. Fakat nefis, çeşitli vesvese ve desiseleri kullanarak bu işi insana önemsiz bir şey gibi gösterip kolaylaştırabilmektedir. Neticede insan yapmaya niyetlendiği işin çirkinliğini göremez hale gelmektedir.³⁶⁵ Kâbil de nefsinin vesvesesine tâbi olarak kendisini sürüklediği kötü fiili işlemiş ve ziyana uğrayanlardan olmuştur.

2.2.16. Şeytanın Arzulara Vesvese Atması

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ

“Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan ille de onun arzularına vesvese atmaya kalkışmasın. Ama Fakat Allah, şeytanın atmaya çalıştığını iptal eder. Sonra Allah kendi âyetlerini (Onun kalbine) sağlam olarak yerleştirir...”³⁶⁶

Âyetteki *ilkâ* (اللقاء) lafzı, vesvese vermek anlamında kullanılmıştır. Gönderilmiş her peygamber bir şey temenni ettiğinde şeytan, onun ümniyesine mutlaka vesvese atmaya çalışmıştır.³⁶⁷ Halil b. Ahmed, ümniyenin, ölüm,³⁶⁸ Zeccâc Kitâb'ı bilmemek yani okumayı bilmemek ve yalanlar anlamlarında kullanıldığını söylemektedir.³⁶⁹ Zikredilen manaların her biri mecâzî anlam ifade etmektedir. Bu bağlamda İbn Manzûr ve Ezherî'ye göre ümniyye kelimesinin temel anlamı takdir etmektir.³⁷⁰ Takdir edilmiş olması sebebiyle ölüm, insanın takdir ve beklentisiyle alâkası sebebiyle okumak ve kişinin zihninde kurup takdir ettiklerini ifade etmesi sebebiyle yalanlar ümniyye kelimesinin anlam çerçevesi içinde yer almaktadır. İbn Manzûr'un İbnü'l Esir'den (ö.606/1210) naklettiği bir görüşe göre ise ümniyye ile aynı kökten gelen temennâ,

³⁶⁴ Yazır, III, s. 223.

³⁶⁵ Fahreddin Râzî, IX, s.34.

³⁶⁶ Hac, 22/52.

³⁶⁷ Zeccâc, III, s.434; Damegânî, s.143; İbnü'l Cevzî, I, s.156.

³⁶⁸ Halil b. Ahmed, I, s.1730-1731.

³⁶⁹ Zeccâc, I, s.159; İbn Manzûr, XIII, s.260.

³⁷⁰ İbn Manzûr, XIII, s. 202-204; Ezherî, XV, s.530.

istenen bir işin meydana gelmesi için arzu duymak ve nefsin belli- belirsiz konuşması demektir.³⁷¹ Bir şeyi nefiste, zihinde takdir etmek, üzerinde tefekkür etmek ve tefekkür ettiği şeyi de tasarlayıp kurmak, zihinde bunun hayalini canlandırmak bu kelimeyle ifade edilmektedir.³⁷²

Temenna kelimesinin Hacc Sûresi 22/52. âyette okumak anlamı ifade ettiği söylenmektedir.³⁷³ Ezherî, tilâvetin ümniyye diye isimlendirilmesinin sebebini; kişi, Kur'ân'ı okuduğunda rahmet âyetine geldiğinde Allah'ın rahmetini; azap âyetine geldiğinde ise O'nun kendisini korumasını ummaktadır, diye izah etmektedir.³⁷⁴ Taberî ve Kurtubî de âyette geçen ümniyye kelimesinin okumak anlamına geldiğini söylemektedir. Kelimenin bu anlamına dikkat çekenler âyette, okunan vahyin içine birtakım sözler atmak sûretiyle ona şüphe sokmak isteyen şeytan veya insan türü şeytanlardan bahsedildiği kanaatindedirler.³⁷⁵ Fahreddin Râzî'ye göre Cenâb-ı Allah, gönderdiği peygamberleri bilinçli hata yapmaktan korumakla birlikte ufak tefek kusurlar ve şeytanın vesvesesine karşı korumayı garanti etmemektedir.³⁷⁶ Bu bağlamda İbn Kesîr, şeytanın diğer peygamberler gibi Hz. Peygamber'e (sas) vesvese vermesini normal bir durum olarak kabul etmektedir. Hz. Peygamber, konuştuğu zaman (vahyi okuduğunda) şeytan O'nun konuşmasına vesvese karıştırmaya çalışmış fakat Allah şeytanın vesvesesini âyetlerinden gidermiştir.³⁷⁷

Yazır, müfessirlerin bu konudaki görüşlerine değindikten sonra konuyu şu şekilde izah etmektedir: Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in (sas) kendi hevâsından bir şey söylemeyip Kur'ân'ın vahiyden ibaret olduğu³⁷⁸ açıkça ifade edilmiştir. Vahiy tamamen Hakk'ın emridir; ümniyyeye ise şeytan karışmaktadır. Peygamberler risalet vazifeleriyle ilgili olarak bazen temennide bulunmuş; şeytan da peygamberlerin arzu ve ideallerine vesveseleriyle bir şeyler karıştırmaya çalışmıştır. Ancak bunlar Allah tarafından giderilerek âyetler sağlamaştırılmıştır.³⁷⁹ Şeytanın en büyük düşmanı insanların rehberi ve kılavuzu olan peygamberlerdir. Allah tarafından vazifelendirilen peygamberler,

³⁷¹ İbn Manzûr, XIII, s. 202-204; Abdi'l Kadir er-Râzî, *Muhtâru's Sihah*, s.30.

³⁷² İsfahânî, s.779.

³⁷³ Halil b. Ahmed, I, s.1730-1731; İbn Manzûr, XIII, s. 202-204; Ezherî, XV, s.531.

³⁷⁴ Ezherî, XV, s.534.

³⁷⁵ Taberî, V, s.331; Kurtubî, XIV, s. 431.

³⁷⁶ Fahreddin Râzî, XXIII, s.55.

³⁷⁷ İbn Kesîr, X, s.87.

³⁷⁸ Necm, 53/3-4.

³⁷⁹ Yazır, V, s.497-498.

O'nun tarafından, zelle adı verilen ufak tefek yanılmalar haricinde günahlardan korunmuşlardır. Şeytan, peygamberlerin ümniyyelerine de vesvese vermeye çalışmış fakat Cenâb-ı Allah şeytanın vesvesesini hem onlardan hem de âyetlerinden gidermiştir.³⁸⁰

Müfessirlerin âyet hakkındaki açıklamaları incelendiğinde peygamberlerin ümniyyelerine şeytanın vesvese atmasının iki boyutlu olarak değerlendirildiği ortaya çıkmaktadır. Şeytan, peygamberlerin vazifeleriyle ilgili istek ve arzularına vesvese vermeye çalışmıştır. Zira peygamberler tebliğ ettikleri dinin insanlar tarafından kabul edilmesine karşı içlerinde çeşitli ümitler beslemektedirler. İkinci bir mana ise şeytan, peygamberlerin okuduğu vahye vesvese atmaya çalışmıştır. Âyette ister arzu ve temennilerden ibaret olan, isterse okumak anlamındaki ümniyye kastedilmiş olsun; Allah, kalplerinde hastalık bulunanları, şeytanların vahye karıştırmaya çalıştığı vesveseler vesilesiyle ayırt edebilmek için³⁸¹ bunlara izin vermiş, sonrasında şeytanın vesvesesini vahiyden gidermiştir. Böylece gerçekten iman edenler ile kalplerinde şüphe tohumları bulunanlar sınanmıştır.³⁸²

2.2.17. Şeytanın Tahrik Etmesi

أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوْرُهُمْ أَزًّا

“Görmedin mi? Biz, inkârcıların üzerine kendilerini (vesveseleriyle) isyana tahrik eden şeytanları saldıktık.”³⁸³

Âyette geçen *ezze* (أَزًّا) kelimesi Mekki b. Ebî Talib'e göre rahatsız etmek, şerre yönlendirmek sûretiyle kışkırtmak; şerre yönlendirilen kimseyi ateşe düşürene kadar niyetini içinde gizleyerek başka bir şey söylemek ve bu şekilde onu harekete geçirmek ve galeyana getirmektir.³⁸⁴ Zebîdi, yukarıda bahsi geçen anlamları zikredip, kelimenin asıl anlamının tencerenin kaynarak galeyanının artması ve şiddetlenmesi olduğunu söylemektedir.³⁸⁵ Yani tencerenin kaynayıp bunun tencereyi yerinden oynatması gibi,

³⁸⁰ Paksu, s.180.

³⁸¹ Hacc, 22/53.

³⁸² Tabatabai, s.91.

³⁸³ Meryem, 19/83.

³⁸⁴ Mekki b. Ebî Tâlip, s.197.

³⁸⁵ Zebîdi, XV, s.12.

şeytanlar da şerre yönlendirmek istedikleri kimseleri tahrik ederek harekete geçirmekte ve kıskırtmaktadır.³⁸⁶

Âyetin ifadesine göre, şeytanlar, kâfirlerin üzerine gönderilmekte yani onlara musallat edilmektedirler. Zeccâc'ın naklettiğine göre, şeytanların kâfirlere musallat edilmesi ile ilgili iki görüş söz konusudur. Bunlardan birincisine göre; Cenâb-ı Allah, kâfirlerle şeytanları yalnız bırakmakta yani onların kâfirlere musallat olmasına herhangi bir engel çıkarmamaktadır. İkincisine göre ise kâfirlerin küfrü sebebiyle onlara şeytanları göndermektedir ki Zeccâc'a göre tercih edilen görüş budur. Buna göre kâfirler küfürdeki inatları sebebiyle şeytanların iyice azdırmasına müstehak olmuşlardır.³⁸⁷ Kurtubî'nin İbn Abbas'tan naklettiğine göre âyette zikredilen '*şeytanların gönderilmesi*' ifadesi; onları isyan olan işlere doğru yönlendirirler, kötülük hususunda sürekli vesvese verir, ateşe düşene kadar şer olan fiilleri işlemelerini teşvik ederler,³⁸⁸ anlamındadır.

Âyette isyan ve günaha bilerek bulaşmış ve küfründe inat eden kâfirlerin Allah tarafından günahkâr olduklarına hükmedilmesinden bahsedilmektedir. Bunlar, içinde buldukları isyan ve küfrü öylesine benimsemişlerdir ki şeytanla aralarında bir mesafe kalmamıştır. Fitneye düşürme hususunda şeytanlar vesvese vermekten men edilmiş olsalar dahi onlar haktan sapmayı istemeleri sebebiyle kötü sonu hak etmek için tüm güçlerini harcamaktan çekinmemektedir.³⁸⁹ Onlar küfür ve isyanı tercih etmiş; hidâyete kulaklarını tıkamışlar, Allah da onların azgınlıklarının artmasının önüne geçmemiştir. Bir kimsenin işlediği günah miktarınca şeytanın ona musallat olması, onu yoldan çıkarması; kişinin bilinçli bir şekilde şerri tercih etmesi sebebiyledir ki bu Allah'ın adaletine aykırı değildir.³⁹⁰ Buna mukabil, Cenâb-ı Allah, hidâyete meyli olan kimseler için hidâyet yollarını kolaylaştırmakta, insanın iradesi ile yöneldiği hayırda muvaffak kılmaktadır.

2.2.18. Şeytanın Korkutması

إِنَّمَا دَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

³⁸⁶ İsfahânî, s.74.

³⁸⁷ Zeccâc, III, s.345.

³⁸⁸ Taberî, V, s.177; Fahreddin Râzî, XXI, s.251- 252; Kurtubî, XIII, s.511-512.

³⁸⁹ Fahreddin Râzî, XXI, s.251- 252.

³⁹⁰ Sâlih Ubeyd, s.49.

‘‘Bakin, bu şeytan ancak kendi yandaşlarını (vesveseleriyle) korkutur. Mü’min iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun.’’³⁹¹

Âyette, korkutmak anlamında kullanılan *havvefe* (خَوْفٌ) kelimesi hâfe kökünden türemiştir. Kelime korkmak anlamına gelmektedir. Bu kelimenin mastarı olan *havf* sözcüğü, arıcının ve sakanın kendilerini korumak için giydiği cübbeye de isim olarak verilmiştir.³⁹² Bu açıdan korku, insanı koruyan, insanın kendisiyle tehlikelere karşı önlem aldığı ve varlığını koruma yollarını araştırdığı mecâzî bir giysidir.

Cürcânî, korkuyu hoşlanılmayan bir şeyin olması veya sevilen bir şeyin kaybedilmesi hususunda hissedilen endişe olarak izah etmektedir.³⁹³ İsfahânî’ye göre ise korku; varsayılan, şüphelenilen ya da hakkında bilgi sahibi olunan bir emareden hareketle hoşlanılmayan, kötü veya fena bir şeyin olacağını, beklemek ve içinde böyle bir tedirginlik duymak demektir. Genel anlamda âyet, şeytanın korku salmak amacıyla verdiği vesveseler, onu dost edinen kimseler için etkilidir manası ifade etmektedir. Aslında Cenâb-ı Allah, şeytanın telkinleriyle ancak kendi dostlarını korkutabileceğini ifade ederek, onun korkutmalarını dikkate almamayı salık vermektedir.³⁹⁴

İnsanın içinde hissettiği korku ve tedirginlik doğal sebeplerden kaynaklanabildiği gibi bazen de şeytandan kaynaklanabilmektedir. Şeytan, verdiği vesveseleri uygulatabilmek için kendi dostlarının kalbine korku duyacakları düşünceleri fısıldamakta, içlerindeki endişe ve kaygıyı kullanarak isteklerini yaptırmak istemektedir.³⁹⁵

Âyetin nüzul sebebi olarak çeşitli rivâyetler zikredilmektedir. Mukatil b. Süleyman’ın naklettiği bir rivâyete göre münafıklar, Ebû Süfyan’a verdikleri söz sebebiyle Küçük Bedir’de müşriklerle karşılaşmaya giden mü’minlerin cesaretini kırmak için birtakım faaliyetler içine girmiş ve mü’minlerde korku ortamı oluşturmaya çalışmıştır.³⁹⁶ Bir başka rivâyete göre âyet, müşriklerden bahsetmektedir: Ebû Süfyan Uhud’dan Mekke’ye dönmeye karar verdiğinde Peygamberimiz’e seslenerek Küçük Bedir mevsiminde karşılaşmak üzere onunla sözleşmişti. Vakit gelince Ebû Süfyan birliklerini

³⁹¹ Âl-i İmrân, 3/175.

³⁹² Halil b. Ahmed, I, s.538.

³⁹³ Cürcânî, s.137.

³⁹⁴ İsfahânî, s.303.

³⁹⁵ Polat, s.382.

³⁹⁶ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, I, s.317.

toplayarak belirlenen yere doğru harekete geçmiş fakat içindeki korku sebebiyle geri dönmeye karar vermek üzeredir. Bu sırada Nuaym isimli birine denk gelir ve Nuaym onu cesaretlendirerek geri dönmekten vazgeçirir. Daha sonra Ebû Süfyan, Nuaym'ı, kendi güç ve kuvvetinden bahsederek Müslümanların cesaretini kırmak için gönderir; o da söyleneni yapar. Fahreddin Râzî, burada diğer nüzul sebepleri yanında münafıkların, mü'minlerle müşrikler arasında bir savaş cereyan etmesi durumunda mü'minlerle birlikte müşriklere karşı savaşmak zorunda kalacaklarına dair içlerinde hissettikleri korkudan bahseden bir rivâyet de zikretmektedir. Münafıklardaki bu korkuyu kuvvetlendiren şeytandan başkası değildir. Fahreddin Râzî, nüzul sebepleri dikkate alındığında bu âyetin üç farklı anlam ifade edebileceğini söylemektedir. Birincisi; şeytan yalnızca kendi dostlarını korkutur, anlamındadır. İkincisine göre; şeytan dostlarıyla sizi korkutur, anlamındadır. Üçüncüsüne göre ise Allah, şeytanın dostları olan müşrikler ile münafıkları korkutur, demektir. Fahreddin Râzî, üçüncü anlamı daha mâkul bulmaktadır.³⁹⁷

Âyette şeytanın vesveseleriyle ancak kendi dostlarını korkutabileceğinin belirtilmesi ve bu sebeple onun dostlarının korkutmalarından mü'minlerin etkilenmemesi gerektiğinin ifade edilmesi; şeytanın dostları vasıtasıyla mü'minlerde korku oluşturmaya çalıştığını düşündürmektedir.

2.2.19. Şeytanın Unutturması

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ

“Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp (çeşitli vesveselerle) Allah düşüncesini unutturmuştur...”³⁹⁸

Âyette unutturmak anlamı ifade eden *insâ* kelimesi, hatırlama ve ezberlemenin zıt anlamlısı olan *nesy* (نَسِيَ) kelimesinden türemiştir.³⁹⁹ Terim olarak ise *nesy*, Cürçânî tarafından, uyuklama durumu dışında bilindik bir şeyden gaflette olmak;⁴⁰⁰ İsfahânî tarafından ise insanın, kendisine saklamak, muhafaza etmek için bırakılan emanet

³⁹⁷ Fahreddin Râzî, IX, s.102-103.

³⁹⁸ Mücâdele, 58/19.

³⁹⁹ Halil b. Ahmed, III, s.1788; İbn Manzûr, XIV,132; Ezherî, XIII, s.79; Firûzâbâdî, III, s.939; Maraşlı, II, s.564-565; Zemahşerî, *Esasü'l Belâğa*, s.826.

⁴⁰⁰ Cürçânî, s.238.

mahiyetindeki bir şeyi bilerek- bilmeyerek yahut gaflet sebebiyle terk etmesi; bu şeyin zikrinin zihinde olmaması⁴⁰¹ şeklinde tarif edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de şeytanın unutturma işlevinden bahsedilmektedir.⁴⁰² Fahreddin Râzî, şeytanın unutturmasının; hatırlamanın zıttı olan unutma değil, insanın kalbinin şeytan işi vesveselerle dolu olması anlamında olduğunu söylemektedir. Şeytanın unutturmasında herhangi bir bilgi insanın zihninden bütünüyle gitmemekte; şeytan, hatırlama hususunda önceliği olan konuları insana verdiği vesveselerle perdeleyerek insanı başka işlerle ve düşüncelerle meşgul etmektedir. Böylece şeytan, hedeflerine ulaşabilmek için unutturmayı vasıta olarak kullanmaktadır.⁴⁰³

Şeytan, insanı etki altına alabilmek adına önce onun zihnine çeşitli düşünceler atar, bunlarla meşgul eder, yapması gereken şeyler hususunda gaflete düşürür. Bu konuda en bariz etkisi Allah'ı ve O'na gereğince itaat ederek amelde bulunmayı kapsayan emirlerini hatırlamayı unutturmasıdır. Bunun yanında insana Allah'ın yasaklarıyla ilgili buyruklarını da unutturur ve onu kendi etkisi altına alması kolaylaştırır.⁴⁰⁴ İnsanı çeşitli düşüncelerle, vesveselerle oyalar; o da İlâhî emir ve yasaklara karşı hassasiyet gösteremez hale gelir.

2.2.20. Şeytanın Pislîği

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ

“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir (onları kullanarak size vesvese verir)”,⁴⁰⁵

Âyet-i kerimede geçen *rics* (رِجْسٌ) ifadesi pis ve kirli şey anlamındadır.⁴⁰⁶ Bu kelime, gazap anlamına da gelip; kokuşmuş, necis olan pislikler *rics* kelimesiyle ifade edilmektedir.⁴⁰⁷ Önceki âyetlerde Cenâb-ı Allah, dünya nimetlerini kendilerine haram kılan mü'minleri uyararak helâl kıldığı şeyleri haram edinmeyi yasaklamış,⁴⁰⁸ bu âyetle

⁴⁰¹ İsfahânî, s.803.

⁴⁰² Yûsuf, 12/42; Kehf, 18/63; En'âm, 6/68.

⁴⁰³ Fahreddin Râzî, XVII, s.144.

⁴⁰⁴ Kurtubî, XX, s. 327-328; Fahreddin Râzî, XII, s.81.

⁴⁰⁵ Mâide, 5/90.

⁴⁰⁶ İbn Manzûr, V, s.147; Zemahşerî, *Esâsü'l Belâğa*, s.277.

⁴⁰⁷ Halil b. Ahmed, I, s.607; Firûzâbâdî, II, s. 308.

⁴⁰⁸ Mâide, 5/87.

de onları haram kıldığı şeyleri helâl edinmekten men etmiştir. Haram kıldığı şeyleri (içki, kumar, fal oklarıyla kısmet aramak, dikili taşlar adına kurban kesmek) şeytan işi birer pislik olarak nitelendirmiştir.⁴⁰⁹

Âyette zikredilen fiiller, Allah'ın kullarının yapmasından hoşnut olmayacağı bilakis işlendikleri takdirde kendilerine kızacağı şeylerdir. Çünkü Allah'ın helâl kıldığını haram edinmek gibi haram kıldığı şeyleri helâl saymak da O'nun belirlediği sınırları aşmak anlamına gelmektedir. Şeytan içki, kumar gibi haramları insanlara güzel gösterir ancak onun amacı bunları kullanarak iman kardeşliğiyle aralarında ülfet sağlanmış kimselerin arasına düşmanlık sokmaktan ibarettir. İçki ve kumar akli izâle eder, insanların arasına fitne sokar, bu haramları işleyen kimseler birbirlerine düşman olur; insanları kulluk ve ibadetten alıkoyar. İnsanı Allah'ın rızâsına ulaştırarak şeytanın kendisine sokulmasına mâni olacak Allah'ı zikir ve namazdan alıkoyar.⁴¹⁰ 'Ricsü's şeytan' ifadesi âyette şeytanın vesvese vermesi ve dürtüklemesi anlamında kullanılmaktadır. *Şeytan işi birer pisliktir* ifadesinin anlamı ise şeytan bu işe itmek ve o işi süslü göstermek sûretiyle bunu insana yaptırır, demektir.⁴¹¹

Şeytan, insanlara Allah'a isyan niteliğine sahip olan işleri teşvik edip özendirilmektedir. O'nun haram kıldığı çirkin fiileri işlemeye teşvik eder. Bunları iyi ve güzel bir şeymiş gibi vesveseleriyle süsler. Bu haramlar ise hem mahiyeti açısından hem neticeleri itibariyle onun için bir vasıtaadır. Bu haramları işleyen kimselerin Allah'ın emrine karşı gelmesini sağladığı gibi aralarında kin ve düşmanlık peyda etmek için de kışkırtır. Allah'ı zikirden uzaklaştırır böylece onları kendi vesveselerinin oyuncağı haline getirir.

2.2.21. Şeytanın Süslemesi

وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْذُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ نَشَاءُ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ قَدْ رُهِمَ
وَمَا يَفْتَرُونَ

⁴⁰⁹ Taberî, III, s.162.

⁴¹⁰ Taberî, III, s.163; Fahreddin Râzî, XII, s.80-81.

⁴¹¹ Kurtubî, VIII, s.159; Şevkânî, II, s.104.

‘‘Yine bunun gibi, Allah’a ortak koşanların çoğuna, çocuklarını öldürmelerini (vesveseleriyle) süsledi ki; onları helâke sürüklesinler ve dinlerini karıştırap onları yanıltsınlar...’’⁴¹²

Âyette şeytanın vesveseleriyle güzel göstermesi anlamında kullanılan *zeyyene* fiilinin masdarı olan *tezyin* (تَرْيِين); Halil b. Ahmed’e göre bir şeye hanel getirmenin zıttı olarak süslemek,⁴¹³ Firûzâbâdî’ye göre ise bezemek ve donatmak anlamı ifade etmektedir.⁴¹⁴ İsfahânî, *tezyinin* bir şeyin güzelliğini fiille ya da sözle açığa çıkarmak şeklinde iki nev’inin olduğunu söyler.⁴¹⁵ Şeytanın insanoğlunu saptırmak için kullandığı vesvese verme yöntemlerinden biri de *tezyindir*. Bu âyette şeytanın fiili olarak zikredilen *tezyin* güzel olmayan bir şeyi süsleyip güzelleştirmek, aslında güzel olmayan bir şeyi, nefsin hoşuna gidecek ve kendisine meyledilecek şekilde, aslının aksine, güzel gibi göstermek anlamlarında kullanılmıştır.⁴¹⁶ İslâmîyet’ten önce şeytanlar, müşrikleri iyice yoldan çıkarabilmek adına Allah’a şirk koşmalarını ve çocuklarını fakirlik korkusuyla öldürmelerini süsleyip güzel göstermekteydi. Nitekim onların ortakları, kestikleri kurbanlardan kendileri için, Allah için ve tapındıkları putları için birer pay ayırmayı da süslü göstermişti.⁴¹⁷ Kurtubî, âyette bahsedilen ortakların; putlara hizmetkârlık yapan azmış ve sapmış kimseler veya şeytanlar olduğu hakkında iki görüş aktarmaktadır. Ona göre, şeytanlara ortaklar denilmesinin sebebi, Allah’a isyan etme hususunda müşriklerin, şeytanların telkinlerine tâbi olması ve onlara itaat etmeleridir. Onlar, Allah’a itaat edilmesi gereken bir konuda şeytanların emrine tâbi olmuşlar; şeytanları O’na şerik edinmişlerdi.⁴¹⁸ Yazır’a göre, ortakları (putların hizmetkârları veya şeytanlar), yaptıkları telkin ve vesveselerle müşriklerin, Hz. İbrahim (as) ve Hz. İsmail’den (as) miras kalan dini bozmalarını ve bu dine birçoğ hurafe karıştırmalarını sağlamayı amaçlamaktaydı.⁴¹⁹

Fertleri ve toplumları kışkırtıp, kendilerini haklı görmeleri için çeşitli vesveseler veren, fısıltılarıyla ayartan şeytan, çeşitli gruplar arasında savaşların çıkmasına dahi sebep

⁴¹² En’âm, 6/137.

⁴¹³ Halil b. Ahmed, II, s.775.

⁴¹⁴ Firûzâbâdî, III, s.645.

⁴¹⁵ İsfahânî, s.388.

⁴¹⁶ Lütfullah Cebeci, *Kur’ân-ı Kerim’e Göre Cin-Şeytan*, Kayseri: İstişare Yay., 1989, s.88.

⁴¹⁷ Teberî, III, s.356.

⁴¹⁸ Kurtubî, IX, s.40.

⁴¹⁹ Yazır, III, s.523.

olmaktadır.⁴²⁰ ‘‘O vakit şeytan onlara yaptıkları güzel göstermiş ve bugün insanlar arasında sizi yenecek kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım, demişti.’’⁴²¹

Taberî, bu âyette, Bedir Savaşı öncesinde şeytanın mü’minlere karşı müşriklere arka çıkıp onları cesaretlendirmesinden bahsedildiğini söylemektedir. Şeytan, onlara amellerini süslü göstermiş ve buldukları yolda sebat etmelerini sağlamıştır.⁴²² Fahreddin Râzî’ye göre şeytanın süslü göstermesi iki şekilde gerçekleşebilmektedir. Birincisi, şeytanın insan sûretine girmeksizin, vesveseleriyle insanın kalbine kötü işlerin iyi ve güzel olduğunu fısıldaması; ikincisi ise, onun insan sûretine girerek telkinleriyle vesvese vermesidir. Şeytanın Bedir Savaşı esnasında bu şekilde müşrikleri gayrete getirmesi sözkonusudur. Müşrikler, savaşmak için Bedir’e gitmeye karar verdiğinde Bekr b. Kinaneoğulları isimli bir kabileden çekinmekteydi. Kureyşli müşriklerden birinin bu kabilenin bir ferdi vurması sebebiyle kendilerine bir saldırı yapılmasından korkuyorlardı. Şeytan da onların endişelerini gidermek için Bekr b. Kinaneoğullarından Süraka b. Mâlik b. Ca‘şem kılığına girerek onlara cesaret vermiş ve bu savaş kendilerini yenecek kimse olmadığına inandırmıştı.⁴²³ Şeytan onlara yapıp ettiklerini güzel göstermiş; benlik ve gururlarına, kendilerinin mü’minler karşısında üstün oldukları düşüncesini telkin etmişti. Onlar da maddi üstünlüklerine güvenip bu savaş gününde şeytanın yaldızlayıp süslediği gibi kendilerine galip gelecek bir kuvvetin olmadığına inanmıştı. Şeytan müşriklerin cesaretini artırabilmek için onlara bâtil davalarını süslü göstererek onda sebat etmelerini teşvik etmiş ve kendi güçlerine güvenmelerini sağlamıştı. Böylece mü’minlere karşı galip gelecekleri zannını uyandırmayı amaçlamıştı. İki topluluk savaşa tutuştuklarında ise, meleklerin ve ilâhî yardımın mü’min ordularına yettiğini görünce gerisin geri dönüp kaçmış; onlarla bir bağlantısının olmadığını ve Allah’tan korktuğunu ifade etmişti. Başlangıçta müşrikleri kışkırtabilmek için verdiği tüm desteği geri çeken şeytan, savaşın müşriklerin aleyhine olacağını anlayıp onları yüzüstü bırakarak Hakkın karşısında duramayacağını açık seçik belirtmişti. Şeytan, onları vehimlere sürüklemiş, vesvese ve kuruntuların esiri yapmış;

⁴²⁰ Mehmet Hulusi İşler, *Manevi Bünyemizin İki Mikrobu Nefis ve Şeytan*, İstanbul: Ahmed Sait Matb., 1968, s.135.

⁴²¹ Enfâl,8/48.

⁴²² Taberî, IV, s.49.

⁴²³ Fahreddin Râzî, XV, s.174-175.

fakat sonunda yardımsız bırakmıştı.⁴²⁴ Bu anlamda kendi vesveselerinin ilâhî hakîkatler karşısında ne kadar zayıf olduğunu da itiraf etmiş oldu.

Nahl Sûresinde şeytanın süslemesinden bahseden bir âyette onun, geçmiş toplumların sapması ve kendilerine hidâyet çağrısı ulaştıktan sonra buldukları halden vazgeçmemeleri için yaptığı tesirden bahsedilmektedir. Şeytan vesveseleriyle peygamberlerin çağrısına karşı kayıtsız kalmaları için bâtil amellerini hoş göstermiş ve onları hidâyetten uzaklaştırmıştır. “...Senden önceki çeşitli topluluklara da mutlaka elçiler göndermiştik fakat şeytan, onlara yaptıklarını süsledi.”⁴²⁵

Şeytan bu kavimlerden Âd ve Semûd kavimlerine de musallat olmuş; gözü açık kimseler olmalarına rağmen “Şeytan, onlara (kötü) işlerini (vesveseleriyle) güzel gösterip kendilerini doğru yoldan saptırmıştı.”⁴²⁶ Cenâb-ı Allah âyet-i kerimede insanlara Âd ve Semûd kavimlerini ve onların akıbetlerini hatırlatmaktadır. Şeytan, onlara Allah’a küfürlerini; peygamberlerini ve onların Rablerinin katından getirdiği şeyleri yalanlamalarını süslemişti. Onlara yaptıkları bâtil amellerin doğru olduğuna dair telkinlerde bulunmuş, vesveseleriyle kötü amellerini güzel göstermişti.⁴²⁷ Onlar da gözü açık kimseler oldukları hâlde doğru yoldan sapmışlardı. Onların gözü açık kimseler olarak nitelendirilmesiyle ilgili olarak Kurtubî, iki görüş nakletmektedir: Bunlardan birincisi Mücahid’in (ö.103/721) onlar hak ve doğru yol üzerinde oldukları zannındaydılar, şeklindeki açıklamasıdır. İkincisine göre ise onlar hak ile bâtili birbirinden ayırt edebilecek basiret ve delillere sahiptiler. Buna rağmen akıbetlerinin azap olduğunu bile bile şeytana tâbi olarak bâtil amellerine devam etmeyi tercih ettiler.⁴²⁸ Çünkü onlar içinde buldukları dalalet yolunu beğeniyor; değersiz amellerini doğru ve güzel kabul ediyorlardı.⁴²⁹ Sonuçta Âd ve Semûd kavimleri, peygamberleri Hz. Hûd (as) ve Hz. Sâlih’i (as) yalanlamış ve şeytanın yaptıkları işleri süslemesine kanarak ilahî azaba uğramışlar; evleri de harap olmuş bir şekilde bomboş kalmıştı.⁴³⁰

⁴²⁴ Yazır, IV, s.240.

⁴²⁵ Nahl, 16/63.

⁴²⁶ Ankebût, 29/38.

⁴²⁷ Taberî, VI, s.71.

⁴²⁸ Kurtubî, XVI, s.361-362.

⁴²⁹ Taberî, VI, s.71.

⁴³⁰ Fahreddin Râzî, XXV, s.66.

Hz. Hûd (as) ve Hz. Sâlih'in (as) kendi kavimlerini hidâyete davet edip, onların sapkın inanç ve davranışlarıyla mücadele etmesi gibi Hz. Süleyman da (as) her türlü imkâna sahip, kadın hükümdarı olan bir kavimle mücadele etmiştir. Şeytan bu kavme amellerini süslü göstermiş; böylece doğru yoldan saptırarak, hidâyeti bulamayan bir topluluk haline getirmiştir.⁴³¹ Şeytan, onlara kâinattaki her gizli-saklıyı görüp bilen, insanın içinde tuttuğundan da açığa vurduğundan da haberdar olan Allah'a kulluk etmemeleri için musallat olmuştur.⁴³² Kur'ân'da geçmiş toplumlarla ilgili olarak verilen bu bilgiler, şeytanın icraatlarıyla bireysel alanda tesirli olduğu gibi sosyal alanda da tesirli olduğunu göstermektedir. Çünkü insanın duygu ve düşünce dünyasını etkileyen kötülüğe yönelik fısıltılar insan benliğini dönüştürerek sosyal hayatta davranışlar şeklinde kendisini göstermektedir. Şeytanî vesveselerin dönüştürdüğü insan davranışları ise toplumların doğru yoldan çıkmasına vesile olacak sosyal yönelimlere kaynaklık etmektedir.⁴³³

2.2.22. Şeytanın Azdırması

قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا أُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ

“İblis, Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve onların hepsini (vesveselerimle) azdıracağım, dedi.”⁴³⁴

Halil b. Ahmed, âyet-i kerimede şeytanın azdırması anlamında kullanılan *iğvâ* (إِغْوَاء) kelimesinin, ğayy kökünden türediğini söylemektedir.⁴³⁵ İbn Manzûr'a göre, ğayy, sapma, hata, yanlış, kayıp, başarısızlık gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁴³⁶ İsfahânî ise bu kelimenin fâsit, bozuk bir inanıştan ötürü cahilce hareket etmek anlamında olduğunu söylemektedir ki bu da insanı sapma ve yanlışlığa sürüklemektedir. Cahilce hareket etmenin sebebi, kişinin fâsit ya da sâlih bir inanca sahip olmamasından veya bozuk bir inanca sahip olmasından kaynaklanabilmektedir.⁴³⁷

⁴³¹ Naml, 27/23-24.

⁴³² Naml, 27/25.

⁴³³ Nurettin Şentürk, “Hadislere Göre Şeytan,” *Dergiabant (Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, Bahar 2015, cilt:3, Yıl:3, Sayı:5, 3: s. 161.

⁴³⁴ Hicr, 15/39.

⁴³⁵ Halil b. Ahmed, II, s.1363.

⁴³⁶ İbn Manzûr, X, s.150.

⁴³⁷ İsfahânî, s.620.

Şeytanın azdırması ise vesveseleriyle insanların aklını çelmesi ve onları günah işleyen ve sapıtan kimseler haline getirmesi anlamındadır.⁴³⁸ Bu azdırma çabasının altında yatan neden, şeytanın cennetten kovulmasının sorumlusu olarak insanoğlunu görmesi ve ona karşı düşmanlık beslemesidir. Bunun için belirlenen vakte kadar mühlet istemiş; istediği mühlet kendisine verilince ise Âdemoğlunu azdıracığına dair yemin etmiştir.

Taberî ve Kurtubî, şeytanın yeryüzünde kötülükleri ve günahları vesveseleriyle süsleyerek, iyi ve güzel bir şeymiş gibi sunduğundan bahsetmektedir. Böylece dünya süsü ve meşgalesiyle oyalayarak Allah'a itaat niteliği taşıyan amelleri işlemekten insanı alıkoymayı amaçlamakta ve insanoğlunun azması için çabalamaktadır.⁴³⁹ Bir sonraki âyette ise Allah'a ihlâs ve samimiyetle bağlı olan kimseler şeytanın azdırmasından kendisini koruyabilen kimseler olarak zikredilmektedir.⁴⁴⁰ Yazır'a göre şeytan, insanın maddî şeylere yöneltmek sûretiyle hakikat algısını kaybetmesini amaçlamakta ve insana değer katan manevî özellikleri ihmal etmeyi hoş göstermektedir.⁴⁴¹

2.2.23. Şeytanın Gelip Sokulması

ثُمَّ لَا تَبِيبُهُمْ مِّنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ

‘‘Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından (vesvese vererek) sokulacağım...’’⁴⁴²

Taberî'ye göre şeytan, Âdemoğlunu hak yoldan yani Allah'ın dininden saptırarak, O'nun emrettiğinden çevirmek; nehyettiği şeyleri ise süslemek ve bunlara davet etmek suretiyle saptırmaya çalışmaktadır. Haktan çevirmek ve bâtıla yönlendirmek, şeytanın dört bir yandan gelip sokulması demektir.⁴⁴³

Fahreddin Râzî, şeytanın dört bir yandan sokulması hakkında yapılan çeşitli açıklamaları şöyle aktarmaktadır: Bunlardan birincisine göre; bu şekilde dört yönün zikredilmesi, din hususunda şeytanın insanın başına sardığı farklı bir bela ve musibeti ifade etmektedir. Buna göre şeytanın önden ve arkadan sokulması; insanları dünyaya

⁴³⁸ Zemahşerî, *Esâsü'l Belâğa*, s.598.

⁴³⁹ Taberî, IV, s.480; Kurtubî, XII, s.212.

⁴⁴⁰ Hicr, 15/40.

⁴⁴¹ Yazır, V, s.211.

⁴⁴² A'raf, 7/17.

⁴⁴³ Taberî, III, s.413.

meylettirmek, peygamberlerin davetlerinden yüz çevirtmek ve ahiretle ilgili hususlardan şüpheyi düşürmek şeklinde özetlenebilir. Sağ ve sollarından sokulması hakkında yapılan açıklamalar ise; küfre sürüklemek, imandan ve onun gereği olan sâlih amelden uzaklaştırmak ve insanları bid'atlere sevk etmekten ibarettir. İkinci görüşe göre ise; şeytanın dört bir yandan sokulması, onun insanoğluna vesvese vermek için her türlü vasıtaya başvurması, bu konuda tüm gayretini göstermesi, mümkün olan her yolu denemesi anlamındadır.⁴⁴⁴

Âyet-i kerimeye göre şeytan, insanoğlunu saptırmak için Allah'ın din, iman ve İslâm yolu üzerine kurulup bunlara giden yollarda engel çıkarmaya dair meydan okuyarak kararlılığını ortaya koymaktadır. İnsanın sağından, solundan, önünden ve arkasından yaklaşarak, yani bir düşmanın yaklaştığı gibi dört bir yanından sokularak azdırmak ve saptırmak için çaba sarfedeceğini söylemektedir.⁴⁴⁵ Bu görüşü destekleyen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sas) şeytanın, her fırsatta insanın karşısına çıkacağını haber vermektedir. Şeytan insan, müslüman olacağı vakit atalarının dinini bırakmasın diye; hicret etmek için niyetlendiğinde memleketini terketmemesi için; cihada çıkmaya karar verdiğinde ise aile efrâdını bir başına koymasın diye yavaşır ve her fırsatta onu gireceği hak yoldan çıkarmak ister. Hadis-i şerife göre insan şeytanın tüm vesveselerine karşın doğru bildiği istikamette ilerlediğinde cenneti hak etmektedir.⁴⁴⁶

2.2.24. Şeytanın Hilesi

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا

‘İman edenler, Allah yolunda savaşır, inanmayanlar ise bâtil dava uğrunda savaşır. Şu halde, şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphesiz şeytanın (vesvese vererek yaptığı) hilesi zayıftır.’⁴⁴⁷

Âyet-i kerimede geçen *keyd* (كَيْد); hile, tuzak ve entrika çevirmek anlamındadır.⁴⁴⁸ İsfahânî bu kelimenin bazen övülen işler hakkında kullanılmakla birlikte çoğunlukla

⁴⁴⁴ Fahreddin Râzî, XIV, s.37-42.

⁴⁴⁵ Yazır, IV, s.21.

⁴⁴⁶ Nesaî, Cihat, 19/(6/21-22).

⁴⁴⁷ Nisâ, 4/76.

⁴⁴⁸ Halil b. Ahmed, III, s.1607; Damegânî, I, s.177; Maraşlı, II, s.442; Zemahşerî, *Esâsü'l Belâğa*, s.725.

yeriye müstehak işler hakkında kullanıldığını ve gizlice başkasına zarar vermek anlamı ifade ettiğini söylemektedir.⁴⁴⁹ Cürcânî ise insanlar hakkında kullanıldığında kötü hile demek olan *keydin*, Allah hakkında kullanıldığında O'nun adaletinin gereği olarak insanların amellerine karşılık vermesi anlamında olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁰ Şeytanın hile ve tuzağına gelince, bu onun boş vaadlerde bulunması ve yalan yanlış şeyleri süslemesiyle gerçekleşmektedir.

Enfâl Sûresinde şeytanın nasıl bir hile ve tuzak kurduğu anlatılmaktadır. O, Bedir Savaşında müşrikleri fitleyerek mü'minlere karşı kıskırtmış ve o gün kendilerine galip gelebilecek hiç kimse olmadığını telkin etmişti.⁴⁵¹ Taberî ve Kurtubî'nin aktardığına göre, onların kalplerine kendilerini kimsenin yenemeyeceğini fısıldamış ve atalarının dininde kalmaları için teşvikte bulunmuştu. İki ordu karşı karşıya geldiğinde ise gerisin geri dönüp kaçmıştı.⁴⁵² Âyetin ifadesine göre mü'minler, Allah yolunda savaşırken; inkâr edenler bâtil davaları uğrunda savaşmaktadır. Cenâb-ı Allah, iman edenlere şeytanın dostlarıyla savaşmalarını emretmektedir. Allah'ın kendi dostlarına yardım etmesi gibi şeytan da kendi dostlarına yardım etmektedir. Şeytanın dostlarına yardımı bazen hazırladığı hile ve tuzaklarla gerçekleşmektedir. Ancak şeytanın yardımı son derece zayıftır.⁴⁵³

Şeytan müşriklere yardım ederken onların benliklerine, gurur ve kibirlerine hitap ederek nefsanîyetlerini harekete geçirmiş; mü'minlere karşı galip gelecekleri zannını uyandırmıştı. Telkin ve vesveseleriyle maddî kuvvet bakımından üstünlüklerini süslü göstermiş ve böbürlenmelerini sağlamıştı. Fakat şeytanın, müşriklerin amellerini allayıp pullaması; kendilerini beğenmeleri için verdiği telkinler iki ordu karşılaştığı zaman boşa çıkmıştı.⁴⁵⁴ Şeytanın, hazırladığı tuzak; müşrikleri mü'minlere karşı teşvik edip cesaretlendirmekten ibaretti. Buna karşın o, kimseye zorla bir şey yaptıracak güç ve kudrete sahip değildir. Çünkü şeytanın hilesi zayıftır. Onun yaptığı ancak gizli telkin ve vesveseleriyle insanı kıskırtmak, bâtili güzel göstermek ve işlediği haram veya günahın helâl olduğuna inandırmaktan ibarettir.

⁴⁴⁹ İsfahânî, s.728.

⁴⁵⁰ Cürcânî, s.191.

⁴⁵¹ Enfâl, 8/48.

⁴⁵² Taberî, IV, s.49; Kurtubî, VI, s.462.

⁴⁵³ Fahreddin Râzî, X, s.183.

⁴⁵⁴ Yazır, IV, s.240.

2.2.25. Şeytanın Aldatması

وَعَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْعَرُورُ

“... O aldatma ustası (şeytan) da Allah hakkında da sizi (vesveseleriyle) aldattı.”⁴⁵⁵

Âyette geçen *ğarra* (عَرَّ) kelimesinin anlamlarından biri; bir kimseyi aldatmak, aklını çelmek ya da boş şeylere arzu duymasına sebep olmaktır. Ğarûr ise insanı aldatıp aklını çelen, aldatici konumundaki mal, makam, mevki, şehvet ve şeytan gibi şeylerdir. Ancak aldaticıların en bariz olanı şeytan olarak kabul edilmektedir. Âyete göre şeytan, insanı Allah'ın yumuşak davranmasına ve mühlet vermesine güvencendirmektedir.⁴⁵⁶

Âyet-i kerimenin başında münafıkların ahiretteki durumları tasvir edilmektedir. Taberî'nin rivâyet ettiğine göre şeytan, münafıkları Allah ile aldatmış; onlara işledikleri günahların karşılığını görmeyeceklerini ve ne olursa olsun Allah'ın kendilerini bağışlayacağını telkin etmişti.⁴⁵⁷ Onlar dünyada mü'minler topluluğuyla birlikte olmalarını delil göstererek, ahirette de onlarla beraber olabileceklerini ummaktadır. Halbûki onlar cennete girebilecek değildir. Bunun sebebi kendilerini fitne ve fesada uğratarak sapsmaları ve sürekli olarak mü'minlerin başına bir bela ve musibet gelmesini beklemeleridir. Kendilerini ateşe sürükleyen azabı da bu şekilde hak etmişlerdir. Eğer dünyada iken şeklen mü'minlerin çevresinde dolaşmak yerine onlar gibi gerçekten iman etselerdi bu duruma düşmeyeceklerdi. Fakat onlar çeşitli kuruntuların peşine takılarak İslâm'ın yok olup gideceğine ve mü'minlerin helâke uğrayacağına inanmıştı. Onların bu inançlarının sebebi ise aldatici şeytanın kendilerini gurura sürüklemesiydi.⁴⁵⁸

Şeytan, Cenâb-ı Allah'ın insanları koyduğu sınırlara riâyet etmeleri hususunda kendi 'ikâbı ile uyarmasına rağmen onları Rablerinin affına dair vaadine ümit bağlamalarını sağlamaktadır.⁴⁵⁹ Münafıkları da arzuları doğrultusunda davranmaları, günah işlemekten çekinmemeleri için telkinler vererek vesveseleriyle aldatmış, Allah'ın kendilerini affedeceğine inandırmıştı.

⁴⁵⁵ Hadîd, 57/14.

⁴⁵⁶ İbn Manzûr, X, s.41; İsfahânî, s.603.

⁴⁵⁷ Taberî, VII, s.225.

⁴⁵⁸ Yazır, VII, s. 426-427.

⁴⁵⁹ Hanefî, s.34.

2.3. Kur'ân-ı Kerim'de Vesveseyle Yakın Anlamlı Kavramlar

Kur'ân-ı Kerim'de vesvese ile bazı benzerlikleri olan ruhsal (duygusal) durumlardan bahsedilmektedir. Bunlar, insanı kuşku ve tereddütte bırakan, karar vermesini zorlaştıran, benlikte tedirginlik, endişe ve korku yaratan bir nitelik arz etmektedir. Bu yönleriyle vesvese ile bazı benzer yönleri sözkonusu olmakla birlikte, bu ruhsal süreçlerin oluşumunda nefsin ya da şeytanın etkisinden bahsedilmemekte; daha çok insanın bilgi eksikliği ile çeşitli zaaflarından kaynaklanan ruhsal süreçler olduğuna vurgu yapılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de vesveseyle yakın anlamda kullanılan kavramlardan bazıları şunlardır:

2.3.1. Rayb

Rayb (رَيْبٌ), şüphe ve töhmet anlamına gelen bir kelimedir.⁴⁶⁰ İsfahânî, bu kelimeyi; bir şeyle ilgili vehme düşüp daha sonra bu şeyin üzerindeki şüphenin kalkması şeklinde tarif etmektedir. *Rayb*, anlam olarak şekke yakın olmakla birlikte bu kelime, sû-i zan anlamını da bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim Arapçada bir kimse hakkında sû-i zanla karışık bir şüphe hissedildiğinde bu kelimeyle ifade edilen râbe fiili kullanılmaktadır.⁴⁶¹

Kur'ân-ı Kerim'de bu kelimenin kullanıldığı âyetlere bakıldığında anlam çerçevesi hakkında daha detaylı bilgi sahibi olunmaktadır.

‘‘Tıpkı daha öncekilere yapıldığı gibi, kendileriyle arzuladıkları arasına bir engel konmuştur. Çünkü onlar sürekli şaşkınlığa iten bir şüphe içindeydiler.’’⁴⁶²

Âyette kâfirlerin dünya hayatında iken Allah'ın azabının gelip çatacağından şüphe içinde olduklarından bahsedilmektedir. Peygamberleri, onlara putlara ibadetten vazgeçmeleri için tebliğde bulunmuş ve kendilerini Allah'a itaâte çağırmıştır. Kâfirler ise Allah'ın gazabının kendilerine isabet edeceğinden öylesine bir kuşku duymaktadır ki gazabın kendilerine isabet etmesine ihtimal bile vermemiş hatta talep etmişlerdir.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Halil b. Ahmed, I, s. 731; Zeccâc, I, s. 68; İbn Manzûr, V, s. 385; Zebîdi, II, s.546-547; Ezherî, XV, s.350.

⁴⁶¹ İsfahânî, s. 368.

⁴⁶² Sebe, 34/54.

⁴⁶³ Taberî, VI, s.235-236.

Tevbe Sûresinde rayb kökünden türeyen rîbeten kelimesi, işkil (kuşku ve endişe düğümü) anlamında kullanılmıştır. “Onların kurduğu bina, yürekleri paramparça olmadığı (yaşadıkları sürece) içlerinde bir huzursuzluk kaynağı olmaya devam edecektir...”⁴⁶⁴ Yani onlarda bulunan fesada, şüpheyeye veya kötü düşünce ve bilgi eksikliğine delalet eden bir işkil olarak demektir.⁴⁶⁵ Münafıklar, bir mescit inşa etmiş, ancak mescitlerini nifak ve şüphe temelleri üzerine kurmuşlardı. Âyette kurmuş oldukları bu binanın ayakta kalsa da yıkılsa da bir kuşku kaynağı olmaya devam edeceği ifade edilmektedir. Bu bina ayakta kalırsa, onlar burada toplanıp içlerindeki nifak ve şüpheyeye pekiştirecek ve yaymaya çalışacaklar; şâyet yıkılırsa herkes onların nifaklarından haberdar olmuştur diye sürekli bir tedirginlik hissedip sıkıntılı ve derin bir kuşku içinde âdeta kıvrınacaklardır.⁴⁶⁶

Tûr Sûresi’nde geçen ‘raybe’l menûn’⁴⁶⁷ ifadesi ise zamanın belaları, zamanın korkulan belaları anlamında kullanılmaktadır. Bu ifade, kendisi hakkında şüpheyeye düşülen konuda bir ihtimalin de olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁸

Kur’ân-ı Kerim’de rayb kelimesi belirsizlik, kuşku ve şüphenin son derece ileri olduğu durumları ifade etmek için katmerli şüphe anlamında kullanılmakta ve yakîn kelimesinin tam olarak zıt anlamlısı olarak kabul edilmektedir.⁴⁶⁹ İnsanda içsel bir sıkıntı yaratan bu şüphe durumu kişide derin bir endişe ve huzursuzluk hali meydana getirmektedir. Şeytanın vesveselerinin bir kısmında; kuşku, şüphe ve tereddüde düşme söz konusu olmakla beraber vesvese daha geniş anlam boyutu olan bir kavramdır. Âyetlerde şeytan veya nefis, rayb anlamındaki şüphenin oluşumunda fâil olarak zikredilmemekte; daha çok insanın içine düştüğü durumun içinden çıkılmazlığı sebebiyle böyle bir kuşku şüphenin yaşandığı ifade edilmektedir.

⁴⁶⁴ Tevbe, 9/110.

⁴⁶⁵ İsfahânî, s. 368.

⁴⁶⁶ Yazır, IV, s.406-407.

⁴⁶⁷ Tûr, 52/30.

⁴⁶⁸ Fahreddin Râzî, II, s.18.

⁴⁶⁹ İsmail Yakıt, “Semantik Analizler Işığında Kur’ân’da Rayb ve Yakîn Kavramları,” *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı:2, s.51.

2.3.2. Şekk

Şekk (شك), şüphe anlamı ifade eden bir tabirdir.⁴⁷⁰ Bu kelime, mızrağı deri, et ve kemiğe işletip diğer tarafına geçirmek anlamında da kullanılmaktadır.⁴⁷¹ Bu anlamda şekk ile ifade edilen şüphenin insanın benliğinin derinliklerine nüfuz eden bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

Cürcânî bir terim olarak şekki insanın zihninde birbiriyle çelişik iki şık arasında, zihinde her ikisiyle ilgili belirtilerin de eşit olması sebebiyle birini diğerine tercih edememe durumu şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁷² İsfahânî ise iki seçenek arasındaki tercih edememe durumunun bazen seçeneklerden birini tercih etmeye yarayacak emarenin olmamasından kaynaklanan bir durum olabileceğini söylemektedir.⁴⁷³ Bu durumda şekk zihnî açıdan, aksi de eşit şekilde mümkün olan şüphe halini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şüphe, aslında bir konu hakkında kesin bir bilgiye ulaşma arzusunun sonucunda ikilemde kalmayı ifade etmektedir. Şüphe, insandaki temel duygulardan biri olup insanın ruhsal bütünlüğünü korumasına vesile olmaktadır. Olumlu olarak yorumlandığında insanı düşünmeye ve araştırmaya sevk eder; olumsuz olarak kullanıldığında ise kaygı, endişe ve agnostisizme götüren bir belirsizliğe sürükleyebilir.⁴⁷⁴ Şüphe, insanı imanî hakîkatlere götürebildiği gibi, inançsızlık ve küfre de sürükleyebilir. Genel anlamda şüphenin insanın iman ve tasdikle ilgili delillerini güçlendirmesinde olumlu bir katkısı vardır. Çünkü şüphe, insanı daha derinlikli yorumlar yapacağı düşünsel süreçlere sevk eder. Konuyu dinî açıdan değerlendirdiğimizde şüphenin dinî hakîkatlere ulaşmada olumlu bir tesirinin olduğu söylenebilir. Çünkü insan akli dinin özünü kavramak ister; gaybla alâkalı bile olsa imanî konularda tatmin olmaya ve somut kanıtlar elde etmeye çalışır. Bu açıdan dinin özünü kavramayla ilgili araştırmaya yönlendiren bir şüphe imanı kuvvetlendirmeye sebep

⁴⁷⁰ Halil b. Ahmed, II, s.935; İbn Manzûr, VII, s. 174; Ezherî, V, s.425.

⁴⁷¹ Firûzâbâdî, III, s. 97.

⁴⁷² Cürcânî, s.131.

⁴⁷³ İsfahânî, s.461.

⁴⁷⁴ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, 5.bs, İstanbul: Timaş Yay., 2008, s. 169-170.

olabilmektedir.⁴⁷⁵ İslâm dini açısından tahkikî iman adı verilen bilinçli iman, bu şekilde kazanılmakta ve insanın kalbi kadar aklını da tatmin etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de kendilerine Tevrat verilen Hz. Musa'nın (as) kavminin, kitapları hakkındaki şüpheleri sebebiyle⁴⁷⁶ ayrılığa düşmelerinden bahisle müşriklerin de Kur'ân hakkında derin bir şüphe içinde oldukları anlatılmaktadır.⁴⁷⁷ Dolayısıyla kâfirlerin iman etmemelerinin altında yatan sebep Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğundan duydukları taassuba dayalı kuşkuları ve körü körüne küfre saplanmalarıdır. Buna karşın Kur'ân-ı Kerim'de hakîkate ulaşmaya yarayan şüphecilik tasvip edilmektedir.⁴⁷⁸

Genel olarak şüphe, zihnî açıdan yeterli delile sahip olmama sebebiyle iki seçenek arasında kalmayı ifade eden, insanî bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Vesvese de başlangıçta şüphe ve tereddütler vasıtasıyla sokularak kalbe yerleşmektedir. Her ne kadar vesvese, yapısında şüpheyi barındırıyor olsa da her şüphe edilen şey vesvese olarak adlandırılmamaktadır. Vesvese verme kabiliyetine sahip olan varlıklar âdetâ şüphe ile insanın duyu ve düşüncelerini saptırmak istediği noktaya çekebilmek için zihnini karıştırmaktadır. Buna göre şüphe, vesvese veren varlıkların kullandığı bir yöntem olarak değerlendirilebilir. Fakat mutlak anlamda iki seçenek arasında tereddüt etmek anlamındaki şekk, şeytan veya nefsin aldaticı etkisinden bağımsız, zihnî bir durumdur.

2.3.3. Mirye

Mirye (مِرْيَةٌ), bir şey hususunda şüpheyeye düşmek; bir işle, meseleyle ilgili gösterilen tereddüt anlamındadır.⁴⁷⁹ Şekk kelimesinden daha özel anlamlıdır. Bu kelimenin türevlerinden mûmâra, imtirâ; hakkında şüphe bulunan bir konuda tüm delilleri bir araya getirerek mücadele etmek, tartışmak anlamında kullanılır.⁴⁸⁰ Kurtubî, bir kimseye bazen yakîn bazen de şüphe gelse ve biri diğerinden ağır basacak olsa imtirâ kökünden gelen bir kelimeyle ifade edildiğini söylemektedir.⁴⁸¹ Bu kelime genel olarak şüphe

⁴⁷⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 1.bs., Ankara: TDVY, 1993, s.195-197.

⁴⁷⁶ Kurtubî, XI, s.219.

⁴⁷⁷ Hûd,11/110.

⁴⁷⁸ Hayati Aydın, “Kur'ân Açısından Şeytanın Etkisi Bağlamında Vesvese ve Şüphe”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt:15, Sayı No: 4,2002, s.541.

⁴⁷⁹ Halil b. Ahmed, III, s.1696; Ezherî, XV, s. 285; Firûzâbâdî, III, s.928; Abdi'l Kadir er-Râzî, *Muhtâru's Sihah*, s.301.

⁴⁸⁰ İbn Manzûr, XIII, s.90; İsfahânî, s.766.

⁴⁸¹ Kurtubî, II,448.

etmek anlamı içermekle beraber insanın iki zıt şey hususundaki kararsızlıkları ve gelgitleri bu tür şüphenin ortaya çıkmasını tetiklemektedir.

Mirye'nin anlamını kavramak için Kur'ân-ı Kerim'de bu kelime ve türevlerinin nasıl kullanıldığını incelemek gerekir. Kur'ân-ı Kerim'de sırf babaları öyle yapıyor diye putlara tapan müşriklerden bahseden bir âyette Hz. Peygamber'e *“(Ey Muhammed!) Onların taptıkları şeylerin bâtil olduğu konusunda şüphelen olmasın,”*⁴⁸² buyrulmaktadır. Âyet-i kerimede mirye lafzı şüphe anlamında kullanılmakta; Hz. Peygamber'in (sas) müşriklerin taptığı şeylerden kuşkuya düşmemesi emredilmektedir. Onlar, sırf atalarından gördüler diye bu putlara tapmakta; ataları geçmişte nasıl ve niye tapıyorsa bunlar da aynısını yapmaktadır. Fakat bunların tapınmaları sırf onların yolunu ve izini takip etmeleri sebebiyledir.⁴⁸³ Onlar, şüpheye mahal vermeyecek bir şekilde atalarının yolundan ilerlemektedir.

Kehf Sûresinde⁴⁸⁴ mirye kelimesi ile aynı kökten gelen tümâri lafzı bir konu hakkında tartışma ve derin münakaşaya girmek anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber'e (sas), Ashâb-ı Kehf'in kaç kişi olduklarını Cenâb-ı Allah'ın daha iyi bildiği hatırlatılarak; onların sayıları konusunda münakaşaya giren kimselerle tartışmaması tavsiye edilmektedir.⁴⁸⁵

Bakara Sûresinde ise bu kelimeden türeyen mümterîn lafzı şüphelenenler anlamı ifade etmektedir.⁴⁸⁶ Âyette Peygamberimiz'e (sas) kendisine yönelmesi emredilen kible hususunda şüpheye düşenlerden olmaması emredilmektedir.⁴⁸⁷ O, ancak Hz. İbrahim (as) ve diğer peygamberlerin yöneldiği kiblelerdir.⁴⁸⁸ Hz. Peygamber'in (sas) şahsında tüm mü'minler bu konuda şüpheye düşmemeleri hususunda uyarılmaktadır. Çünkü kible dinin simgelerindendir. Allah'ın kible yönünü değiştirmesi sebebiyle kuşkuya kapılan kimseler varsa bu durum İslâm toplumundaki birlik duygusunun zarar görmesine neden

⁴⁸² Hûd, 11/109.

⁴⁸³ Taberî, IV, s.314; Yazır, V, s.14.

⁴⁸⁴ Kehf, 18/22.

⁴⁸⁵ Yazır, V,354.

⁴⁸⁶ Ferrâ, I, s.85;

⁴⁸⁷ Bakara, 2/147.

⁴⁸⁸ Taberî, I, s.426.

olabilir.⁴⁸⁹ Bu açıdan dinin şi'arı konumundaki şeyler hususunda şüphe edilmemesi gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, mirye ve türevleri, genel anlamda şüphe; şüphe duyulan bir konu hakkında tartışma, çekişme anlamlarında kullanılmaktadır. Şekk kelimesi de şüphe anlamı ifade eden bir kavramdır ancak miryenin anlam çerçevesi biraz daha farklıdır. Çünkü mirye türü şüphede iki çelişik şık arasında gel-gitler yaşanmakta; zihin bazen birini bazen ise diğerini kabule meyilli görünmektedir. Buna karşın bir türlü bu seçenekler arasında tercih yapılamamaktadır. Mirye, şüphelenilen konuda tartışma ve çekişmeyi de bünyesinde barındırır; bu durum miryedeki şüphenin zaman zaman bir tarafa meyletmesine delil olarak gösterilebilir. Şekk ise daha çok birbirine zıt iki durum arasında bulunmayı ancak bunlardan birine yönelememeyi ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de inkâr edenlerin şüphesiyle bağlantı kurulduğunda şekkin sabit fikirlilikten kaynaklanan, kendisine düşünmenin eşlik etmediği bir taassup durumunu ifade ettiği söylenebilir.

Mirye kelimesinin zikredildiği âyetlerde, hissedilen şüphenin kaynağının şeytan veya nefis olduğundan bahsedilmemektedir. Buna mukabil vesvese, şeytan veya nefsin fısıldadığı kuşkuları içermektedir. Vesveseden kurtulmak için Allah'ı anarak O'na sığınmak gerekir. Mutlak anlamdaki şüphenin giderilmesi içinse kesin deliller gerekmektedir.⁴⁹⁰

2.3.4. Zeyğ

Halil b. Ahmed zeyğ (زَيْغ) kelimesinin meyletmek, sapmak anlamına geldiğini söyler.⁴⁹¹ Zeccâc ve İsfahânî bu kelimenin haktan ve orta yoldan sapmak anlamlarına işaret ederek haddi aşmak anlamı da ifade ettiğini görüşündedir.⁴⁹² Zebîdi ise haktan sapmanın şüphe sebebiyle meydana geldiğini ve kelimenin mecâzî olarak bitkinlikten dolayı gözün kayması, yorulmak; güneşin batmaya meyletmesi anlamında kullanıldığını

⁴⁸⁹ Yazır, I, s.440.

⁴⁹⁰ Aydın, s.539.

⁴⁹¹ Halil b. Ahmed, II, s.774.

⁴⁹² Zeccâc, I, s.377; İsfahânî, s. 387.

söylemektedir.⁴⁹³ Ebü'l Bekâ'nın (ö.1095/1684) *Külliyât* isimli eserinde ise kelimenin, anlayış bakımından doğrudan sapmak ve dinden çıkmak anlamına işaret edilmektedir.⁴⁹⁴

Âl-i İmrân Sûresinde Kitâb'ın esası olarak isimlendirilen muhkem âyetler ile müteşâbih âyetlerin bulunduğunu ifade eden âyet-i kerimede “*kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler*”⁴⁹⁵ buyrulmaktadır. Fahreddin Râzî, zeyğ kelimesinin haktan sapmak ve dönmek anlamına geldiğini ve âyetin genel olarak bâtil yola sapan ve müteşâbih âyetlerden kendi bâtil düşüncelerine delil çıkarmak isteyen kimseler hakkında nazil olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁶ *Menâr Tefsiri*'nde bunların bilgisizlik ve kötü niyetleri sebebiyle hakka ulaşma niyetinde olmayan; fitne çıkarma amacındaki kimseler oldukları ifade edilmektedir.⁴⁹⁷ Âyetin devamında müteşâbih âyetlerin gerçek anlamını Allah'ın bileceği; ilimde derinleşmiş kimselerin ise iman edip, bütün âyetlerin Allah'ın katından olduğunu beyan ederek “*Rabbimiz! Bizi doğru yola erıştirdikten sonra kalplerimizi saptırma*”⁴⁹⁸ şeklinde dua ettiğinden bahsedilmektedir. Bunun anlamı; bizi, orta yoldan ve hidâyetten saptırma; kulluk yapmamamız sebebiyle hak ve hidâyetten sapacağımız bir duruma eğiltme demektir.⁴⁹⁹ İbn Manzûr, insanın taât ve ibadetindeki noksanlığı sapmanın ana sebebi olarak kabul etmektedir.

Hz. Musa'nın (as) kavminden de kalpleri haktan sapan kimseler vardı. Hz. Musa (as), kendisinin Allah'ın peygamberi olduğunu bildikleri halde bunların sıkıntı ve eziyetlerine maruz kalmıştı. Bunun üzerine onlara niçin kendisine eziyet ettiklerini sorduğunda Cenâb-ı Allah onların bu sapkın durumlarının sebebini şöyle açıklamıştır; “*Onlar eğrilik yapınca Allah da onları eğiltti, Allah, günaha sapanları doğruya erıştirmez,*”⁵⁰⁰ Bu âyetin çeşitli te'villeri yapılmıştır. Bunlara göre: Onlar Allah'a ve elçisine itaatten sapıp yollarını eğiltmiş; bunun üzerine Allah da onları hidâyetten çevirmiştir.⁵⁰¹ Onların imandan sapıp eğilmeleri sebebiyle, Allah da kalplerini doğru ve güzel olan şeylerden çevirmiştir; onlar Rablerinin emrine itaati ve Rasulüne tâbi

⁴⁹³ Zebîdi, s.497.

⁴⁹⁴ Ebü'l Bekâ, s.360.

⁴⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/7.

⁴⁹⁶ Fahreddin Râzî, VII, s.173-174.

⁴⁹⁷ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, III, s.264.

⁴⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/8.

⁴⁹⁹ İbn Manzûr, VI, s.146.

⁵⁰⁰ Sâff, 61/5.

⁵⁰¹ Taberî, VII, s.286.

olmayı terkedince Cenâb-ı Allah da buna karşılık sapıtmalarına mâni olmamıştır.⁵⁰² Çünkü onlar, bile bile Hakka uymaya yanaşmıyor, hidâyeti kabullenmiyorlardı. Allah da onların niyetlerinin bozukluğu ve küfürdeki inatları sebebiyle kalplerine şüphe, kuruntu ve kararsızlık yerleştirmiştir.⁵⁰³

Genel olarak haktan sapmak anlamına gelen zeyğ, kişinin bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiği bir eylem olarak zikredilmektedir. İnsan, vesveseye müptela olduğunda ise istemsiz bir şekilde bu düşüncelerle meşgul olmakta ve kalbine gelen şüphe ve kuruntulardan rahatsızlık duymaktadır. Zeyğin sebebi olan şüphe ise ansızın şeytan veya nefis tarafından fısıldanan bir şüphe olmayıp, kişinin içinde taşıdığı bâtil düşüncelerden kaynaklanmakta; kişi bu şüphelere istinâden doğru yoldan çevrilmeyi bilinçli bir şekilde tercih etmektedir.

2.3.5. Zan

Halil b. Ahmed, *zannın* (ظَنَّ) bir delile dayandığını ve delilin sağlam veya zayıf oluşuna göre bazen şüphe bazen ise yakîn ifade ettiğini söylemektedir.⁵⁰⁴ İbn Manzûr'a göre ise *zan*, yakîn ifade ettiğine dair apaçık bir bilgi bulunmayan şüphe ve yakîn arasında bir kanaattir.⁵⁰⁵ İbn Manzûr, *zannı* ihtimal dâhilinde olan fakat hakkında kesin bir bilgi bulunmayan bilgi ya da düşünce olarak algılamaktadır. Bahsi geçen anlamlara ilaveten, Mukatil b Süleyman *zan* kelimesinin töhmet anlamına geldiğini söylemekte ve aşağıdaki âyeti buna delil göstermektedir.⁵⁰⁶

*‘‘Yukarıınızdan ve sizden aşağıda bulunan kısımdan üzerinize gelmişlerdi; korkudan gözler kaymış, yürekler ağızlara gelmişti; bu esnada Allah hakkında olmadık zanlara kapılmakta idiniz.’’*⁵⁰⁷

İsfahânî ve Tehânevî, genel olarak *zan*, *şek* ve *vehim* arasında önemli bir farkın olmadığı ve fukahâ ile mütekelliminin bunlara muhtelif anlamlar yüklemesi sebebiyle anlam farklılıkları meydana geldiği görüşündedir. Onlara göre fukahâ, iki eşit şey

⁵⁰² Kurtubî, XVII, s. 302-303.

⁵⁰³ İbn Kesir, XIII, s.545.

⁵⁰⁴ Halil b. Ahmed, II, s.1118.

⁵⁰⁵ İbn Manzûr, VIII, s.271.

⁵⁰⁶ Ebû'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir Mukatil b. Süleyman, *el-Vücuḥ ve'n-Nazair: (Kur'an'daki çok anlamlı kelimelerin farklı manaları ve benzerleri)*, haz. Ali Özek. -- İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993, (İlmî Neşriyat; 9. İsav araştırma inceleme dizisi; 9), s.179.

⁵⁰⁷ Ahzâb, 33/10.

arasında birini diğere tercih edememe sebebiyle zihinde oluşan fikre zan adını vermekte; mütekellimin ise bir emareden hareketle ulaşılan bilgi, düşünce veya tahmine zan demektedir. Bahsi geçen emare kuvvetli olursa bir bilgiye ulaşılabilmekte aksi takdirde zan, vehim haline gelmektedir.⁵⁰⁸ İsfahânî ve Tehânevî'ye göre zan İslâmî ilimler söz konusu olduğunda göreceli bir kavram konumundadır.

Müfessirler, Kur'ân-ı Kerimdeki ifadelere dayanarak zannı birkaç şekilde gruplandırmaktadır. Bunların birincisine göre zan, bir delile dayanan ve mesnetsiz zan olarak sınıflandırılmaktadır “*Onlar, kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini bilen kimselerdir*”⁵⁰⁹ âyetine istinâden Zeccâc, bir kısım zannın bir delile dayanarak güç kazandığından bahsetmektedir. Ona göre delile dayanan zanna göre hüküm vermek caizdir, mesnetsiz zanna göre ise hüküm vermek mümkün değildir.⁵¹⁰

Bunların ikincisine göre ise zan, meydana getirdiği tesir esas alınarak; sû-i zan ve hüsn-i zan olmak üzere iki çeşittir. “*Ey iman edenler! Zannın bazısından sakının. Çünkü bazı zanlar günahdır*”⁵¹¹ âyetine istinâden Taberî, ‘*zannın bazısından*’ ifadesinden kastedilenin kötü zan olduğundan bahseder çünkü kötü zan gerçeği ifade etmemektedir. O mü'minlerin birbirleri hakkında hüsn-ü zanda bulunmasına ise kötü bir şeye vesile olmaması sebebiyle Allah tarafından izin verildiğini söylemiştir.⁵¹² Kötü zan, bir delile dayanmaksızın insanın kalbine olumsuz şüphe düşmesi ve bu doğrultuda bir kanaat geliştirilmesiyle oluşur, bu sebeple ona göre hüküm vermek caiz değildir. Bu bağlamda Taberî gibi Kurtubî de zannı meydana getirdiği tesire göre değerlendirmekte ve zannı övülen ve yerilen zan olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Zanda bulunan kimseyi din hususunda aydınlatan; hakkında zanda bulunulan kimsenin dinine ise herhangi bir zarar vermeyen zanlar, övülen zanlardır. Bunun aksine her iki tarafın dinine zarar veren zanlar ise yerilen zanlar şeklinde sınıflandırılmaktadır.⁵¹³ Övülen zannı delile dayanan zanla; yerilen zannı ise mesnetsiz zanla bağdaştırmak mümkündür.

⁵⁰⁸ İsfahânî, s.539; Tehânevî, II, s.1153.

⁵⁰⁹ Bakara,2/46.

⁵¹⁰ Zeccâc, I, s.126.

⁵¹¹ Hucûrat,49/12.

⁵¹² Taberî, VII, s. 84.

⁵¹³ Taberî, IV, s. 208; Kurtubî, XIX, s.397-398.

Kur'ân-ı Kerim'de bir delile dayanmayan zanna uyan kâfirlerin uydurdukları yalanlarla insanı saptırabileceğinden bahsedilmektedir.⁵¹⁴ Onlar, temelsiz zanlarıyla birtakım şeylere inanmakta, kendileri saptığı gibi başkalarının saptırmasına da sebep olmaktadır. *“Onların çoğu ancak zanna uyuyor. Oysa zan, hiçbir şekilde gerçek ve kesin bilginin yerini tutamaz.”*⁵¹⁵ Kâfirler, zanna ve hakîkati olmayan tahminlerine uyararak putlarının ilah olduğu ve kendilerine şefaath edecekleri hususunda temelsiz bir beklenti içine girmişlerdi. Halbûki zan, hak karşısında hiçbir geçerliliğe sahip değildir.⁵¹⁶

Zan kelimesinin geçtiği âyetlerin te'villeri dikkate alındığında zannın (bazı durumlarda bir delile dayanmakla birlikte) çoğunlukla kişisel kanaatlerden ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Şeytan, zannın oluşumunda tesir sahibi değildir. Vesvese ise mahiyet olarak kişisel tahminlerin ötesinde nefsin veya şeytanın insana, aslı hakkında kesin bilgi sahibi olunan konularda dahi tereddüt yaşatması, şüpheyi düşürmesi, çeşitli hayal ve kuruntularla meşgul etmesi anlamındadır.

2.3.6. Ru'b

Ru'b (رُءْب), sözlükte korku anlamına gelmektedir.⁵¹⁷ Bu kelime mecâzen doldurmak anlamı ihtiva ettiği için kalbi ve göğsü dolduran korkunun en şiddetlisine *ru'b* denilmektedir. Korkunun kalbi dolduran bir duygu olması, kelimenin doldurmak anlamı ifade edecek biçimde genişlemesine sebep olmuştur. Arapça'da benzer şekilde sel, vadiyi ve nehirleri doldurduğunda bu kökten gelen 'seylün râ'ibun' ifadesi kullanılmaktadır.⁵¹⁸ İsfahânî, *ru'bu* insanın kalbinin korkuyla dolmasından dolayı herhangi bir hareket ve fiile teşebbüs edememesi ya da bir işe kalkışamayacak derecede güçsüzlük ve yılgınlık hissetmesi şeklinde izah etmektedir.⁵¹⁹

Ru'b kelimesi Ahzâb Sûresinde kalbe yerleşen korku anlamı ifade etmektedir. *“Allah, Ehl-i Kitap'tan, onlara (müşrik ordularına) yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü...”*⁵²⁰ Âyette Cenâb-ı Allah, Peygamberine karşı müşriklere

⁵¹⁴ En'âm, 6/116.

⁵¹⁵ Yûnus, 10/36.

⁵¹⁶ Taberî, III, s.335; Kurtubî, X, s.502.

⁵¹⁷ Halil b. Ahmed, I, s.685; İbn Manzûr, V, s. 240; Ezherî, XV, s.252.

⁵¹⁸ Zebîdî, II, s.504; Zemahşerî, *Esasü'l Belağa*, s.296.

⁵¹⁹ İsfahânî, s.356.

⁵²⁰ Ahzâb, 33/26.

yardım edenlerin kalplerine bir korku saldığını ifade etmektedir.⁵²¹ Bu korku sebebiyle mü'minlere karşı güçten kuvvetten kesilmişler ve onlarla mücadele edecek güç ve kuvvetleri kalmamıştı.

Taberî, Âl-i İmrân Sûresinde ‘‘Kâfirlerin kalbine korku salacağız. Çünkü onlar Allah’ın hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah’a ortak koşular’’⁵²² ifadesindeki ru‘b kelimesinin kaygı, evham, endişe anlamlarında kullanıldığını söylemektedir. Âyet-i kerimede, Cenâb-ı Allah’ın kendisine ortak koşan, Peygamberinin nübüvvetini kabul etmeyen ve Uhud’da mü’minlerle savaşan müşriklerin kalbine kaygı, evham ve endişe atacağı ifade edilmektedir.⁵²³

Kehf Sûresinde ise ru‘b, kalplerin kendisiyle dolduğu bir korku anlamında kullanılmıştır.⁵²⁴ ‘‘Eğer o insanları görseydin, onlardan dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden içini korku kaplardı,’’⁵²⁵ buyrulmaktadır. Fahreddin Râzî, Ashâb-ı Kehf’in mağarada uzun süre kalmaları sebebiyle saç ve tırnaklarının çok uzadığı ve gözleri açık uyumaları sebebiyle insanları korkuya düşürecek bir görünüm arz ettiklerini söylemektedir. Ona göre Cenâb-ı Allah’ın onları insanların gözüne korkunç göstermesi de mümkündür.⁵²⁶

Korku, genel olarak insanın gelecekte hoşlanmadığı, kötü bir şey olacağı düşüncesiyle umutsuz olup üzüntüye kapılmasıdır.⁵²⁷ Korkuların temelinde kaygı ve endişe vardır. İnsanın anlamsızlığını bilmesine rağmen önleyip denetleyemediği bir çekinme ve panik hali yaşanır. Korkular çoğunlukla bir kişi, nesne ya da durumdan kaynaklanır. İnsan korktuğu şeyle karşılaşınca aşırı bir kaygı ve endişe yaşar. Bazen bu korkular; ilk insandan beri yaşanan veya her çocukta görülebilen şimşek çakması, yılan, böcek gibi nesnesi belli olan konulardadır. Bazı insanlar, kapalı yerlerden yükseklikten korkma; bazıları, kişi ya da toplum korkusu; bazıları ise beden işlevleriyle ilgili korkular (kızarma, terleme vb.) yaşar.⁵²⁸ Kur’ân-ı Kerim’de şeytanın korkuyu bir vesvese aracı olarak kullandığı bildirilmektedir. O, yapacakları infakın önüne geçmek maksadıyla

⁵²¹ Taberî, VI, s.173.

⁵²² Âl-i İmrân,3/151.

⁵²³ Taberî, II, s.244.

⁵²⁴ Taberî, V.s.87.

⁵²⁵ Kehf,18/33.

⁵²⁶ Fahreddin Râzî, XXI, s.101.

⁵²⁷ Gazzâlî, *İhyâ u Ulûmu’d Din*, IV, s.155.

⁵²⁸ Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s.260-261.

insanları fakir düşme korkusuna sevk ederek⁵²⁹ ve düşmanlarını korkutmak (veya düşmanlarından çekindirmek) sûretiyle korku ögesine başvurmaktadır.⁵³⁰ Bu anlamda bazı korkuların kaynağı şeytandır ama her korku şeytandan kaynaklanmamaktadır. İnsanî bir duygu olarak değerlendirildiğinde korkunun tehlikelere karşı benliği koruma işlevi sözkonusudur. Şeytanın telkin ettiği korku ise Allah'ın emrinin aksine insanları iyi ve güzel davranışlardan alıkoymaya yöneliktir.

2.3.7. Îcâs

Zeccâc, *îcâsin* (إِجَاس), nefiste meydana gelen korku anlamındaki vecs kelimesinden türediğini söylemektedir.⁵³¹ Daha geniş ifadesiyle vecs, kalbe düşen korku, bir ses veya bunun dışında bir şey işitmek ve bu sebeple korkuya kapılmak olarak tarif edilmektedir.⁵³² Bu kelimenin türevlerinden teveccüs; dinlemek, *îcas* ise nefiste, zihinde gizli, alçak bir sesin olması anlamına gelmektedir.⁵³³

Kur'ân-ı Kerim'de bu kelimenin geçtiği bir âyette “*Durumlarından dolayı biraz kaygılanarak (korktu)*”⁵³⁴ buyrulmaktadır.

Âyette geçen evcese kelimesi Zebîdi'nin Ebû İshak'tan naklettiğine göre, insanın içine düşen korku anlamında kullanılmıştır.⁵³⁵ Hz. İbrahim (as) ile hanımı Hz. Sare'ye müjdeli bir haber vermek için gelen melekler Hz.İbrahim (as), pişirdiği buzağı etini ikram etmişti de onlar ellerini uzatmayınca içinde onlardan gizli bir korku duymuştu. Onun getirdiği yemekten yememeleri üzerine içinde böyle bir korku gizledi, diye de açıklanmıştır.⁵³⁶ Aslında Hz. İbrahim (as) buzağı etinin haram olmaması sebebiyle, misafirlerin yememesinden endişelenmişti. Misafirlerin melek olduğunu anlamış; fakat azap için gönderildiklerini düşündüğü için korkuya kapılmıştı.⁵³⁷

⁵²⁹ Bakara, 2/268.

⁵³⁰ Âl-i İmrân, 3/175.

⁵³¹ Zeccâc, V, s.55.

⁵³² İbn Manzûr, XV, s.221; Ezherî, XI, s.139; Zebîdi, XVII, s.5; Firûzâbâdî, II, s.303.

⁵³³ İsfahânî, s.855.

⁵³⁴ Zâriyât, 51/28.

⁵³⁵ Zebîdi, XVII, s.5.

⁵³⁶ Taberî, VII, s.117; Kurtubî, XIX, s. 493.

⁵³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, s. 18; Yazır, VII, s. 260.

Hız. İbrahim'in (as) durumu göz önüne alındığında onun daha çok korkulu bir endişe içinde olduğu söylenebilir. Zira meleklerden korkmamıştı da azabın habercisi olduklarını düşündüğü için endişelenmişti.

Bu kelimenin geçtiğı bir başka âyet-i kerimede Hız. Musa'nın (as) içinde bir korku hissetmesinden bahsedilmektedir.⁵³⁸ Âyete göre, Hız. Musa, sihirbazlarla karşılaşacağı zaman içinde bir korku duymuştu. Hız. Musa'nın (as) hissettiğı korkunun kaynağı hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlara göre, Taberî ve Kurtubî, bu korkunun sebebinin sihirbazların yılanları olduğunu söylemektedir. Çünkü insanlar doğal olarak yılan türü varlıklara karşı korku hissetmektedir.⁵³⁹ Fahreddin Râzî'ye göre ise Hız. Musa'nın (as) hissettiğı korku, insanî bir korku olabileceğı gibi, peygamberlik vazifesini lâıykıyla yerine getirememesi endişesinden de kaynaklanabilir.⁵⁴⁰ Âyetin te'vili bağlamında yapılan açıklamalar, Hız. Musa'nın (as) hissettiğı korkunun maddî veya manevî bazı nedenlerinin olabileceğini ortaya koymaktadır.

Ru'b ve îcâs genel itibarıyla korku anlamı ifade eden kelimelerdir. Ancak ru'bun tüm kalbi dolduran şiddetli bir korku olması, îcâsın ise ru'b kadar kuvvetli olmamakla beraber bazı tedirginlik emarelerinin ortaya çıkmasıyla insanın içinde hissettiğı endişeli korkuya tekabül etmesi sözkonusudur. Her iki durum da şeytanın vesveseleriyle korku salmasından farklıdır. Çünkü vesvese kaynaklı korkunun ortaya çıkışı maddî veya geçerli bir sebeple ilintili değildir. Gerçekleşeceğine dair emare bulunmayan bir husus şeytan tarafından haramları işletebilmek ve iyi-güzel davranışlara engel olabilmek adına vesvese verilerek korku ögesi durumuna getirilmektedir.

2.3.8. Hems

Sözlükte, sesi gizlice çıkartmaya *hems* (هَمْس), denir. Neredeyse kimsenin duyamayacağı gizli, alçak ses; ayakların çıkardığı en hafif ayak sesi, ağzı açmadan lokmayı çiğnerken çıkan en hafif ses *hems* olarak isimlendirilmektedir.⁵⁴¹ Bu kelime, Kur'ân-ı Kerim'de bir âyette geçmektedir.

⁵³⁸ Tâ-hâ,20/67.

⁵³⁹ Taberî, V, s. 205; Kurtubî, XIV, s. 100.

⁵⁴⁰ Fahreddin Râzî, XXII, s.84.

⁵⁴¹ İbn Manzûr, XV, s.132; Zebîdi, XVII, s.40; Firûzâbâdî, II, s. 308; Maraşlı, II, s.647;İsfahânî, s.846; Mekki b. Ebi Tâlib, s.163.

‘‘... Artık çok hafif sesler dışında bir şey işitemezsin. ’’⁵⁴²

Taberî, âyette geçen fısıltıyı, mahşere doğru sevkedilen ayakların basışı, tıkırtısı olarak izah etmektedir.⁵⁴³ Fahreddin Râzî ve Kurtubî ise âyeti açıklarken, kelimenin, ayakların tıkırtısı anlamı dikkate alındığında, kıyamet günü mahşer yerine doğru ilerleyen ayakların çıkardığı gizli sestem başka bir şey duyulamayacağını anlaşıldığını söyler. Çünkü kelimenin asıl anlamı gizli ses demektir. Bir kimse, başka birine söylediği sözü gizleyip sakladığında bu kelime kullanılmaktadır. Neredeyse dudakların hareketinden ibaret olan bir kelâmı ifade eden hems, o günün dehşeti sebebiyle seslerin kısılmış, alçalmış ve fısıltı şeklinde gizlenmiş olacağına da işaret etmektedir.⁵⁴⁴ Dolayısıyla Fahreddin Râzî ve Kurtubî, kelimenin hem özel hem de genel anlamının âyetin anlam çerçevesi içinde değerlendirilebileceği görüşündedir.

Kur’ân-ı Kerim’de hems kelimesi vesvese anlamında kullanılmamakla birlikte bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber’in (sas) şeytanların hemz’inden, lemez’inden ve hems’inden Allah’a sığındığı⁵⁴⁵ rivâyet edilmektedir. Hemsin gizlice söz söyleme anlamı ifade etmesi bağlamında necvâdan daha gizli bir konuşmayı ifade ettiği söylenebilir.⁵⁴⁶ Gözle görülemeyen şeytanların insanların gönlüne fısıldaması ise ancak hems ile olabilir.⁵⁴⁷ Bu tür fısıltılar muhatabından başka kimsenin duyamayacağı kadar hafif ve gizli bir nitelik arz etmektedir.

⁵⁴² Tâ-hâ,20/108.

⁵⁴³ Taberî, V, s.223.

⁵⁴⁴ Fahreddin Râzî, XXII, s. 118; Kurtubî, XIV, s. 140; Mâturidî, III, s.308.

⁵⁴⁵ Ebû Dâvut, Salât 119; Tıb, Deâvat 93; İbn Mace, İkametü’s Salât 2.

⁵⁴⁶ Polat, s.367.

⁵⁴⁷ Zemehşerî, *Esasü’l Belağa*, s.883.

BÖLÜM 3: KUR'ÂN BAĞLAMINDA VESVESEYE KARŞI ÇARELER

Kur'ân-ı Kerim'de yalnızca vesvesenin insanın sapması ve yoldan çıkmasındaki işlevine temas edilmekle kalmaz, vesvesenin tesir edememesi için mü'minlere bazı korunma ve kurtuluş yolları da gösterilir. Kelâmullah'ın son sûresinde vesveseye dikkat çekilerek vesvesecilerden Allah'a sığınmaya vurgu yapılması bu konuya verilen öneme işaret etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de insanların neftsen veya şeytandan kaynaklanan vesveselerden kendilerini koruyabilmeleri için önerilen hususlar şu başlıklar halinde incelenebilir:

3.1. İman ve İslâm

Allah'a ve O'nun belirlediği prensiplere iman etmek ve insanlar için tayin ettiği dine tâbî olmak vesvese ile başa çıkmada insanı manen kuvvetlendiren esasların en önemlileridir.

3.1.1. İman

*“Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rablerine dayanıp güvenenler üzerinde bir hâkimiyeti olamaz.”*⁵⁴⁸

İman (إيمان) kelimesi, Halil b. Ahmed ve Ezherî'ye göre emn kökünden gelip bir şeyi aynen tasdik etmek anlamındadır.⁵⁴⁹ İbn Manzûr ise kelimeyi daha detaylı olarak izah ederek imanın; boyun eğmek, dinin kurallarını, Hz. Peygamber'in (sas) getirdiklerini kabul etmek ve ona inanarak kalben tasdik etmek anlamına geldiğini söylemektedir.⁵⁵⁰ Terim olarak ise iman, Cürcânî'ye göre, kalp ile itikat edip dil ile bunu söylemektir.⁵⁵¹ İsfahânî ise dil ile ikrara atıf yapmaksızın imanı, nefsin onaylayarak hakka boyun eğmesi şeklinde tarif etmektedir.⁵⁵² Tehânevî de imanın mutlak olarak tasdik etmek anlamına geldiğini söyleyerek bu konuda âlimlerin farklı kabullerinin olduğunu ifade

⁵⁴⁸ Nahl, 16/99.

⁵⁴⁹ Halil b. Ahmed, I, s.108; Ezherî;XV, s.513.

⁵⁵⁰ İbn Manzûr, I, s.224.

⁵⁵¹ Cürcânî, s. 60.

⁵⁵² İsfahânî, s. 90.

etmektedir.⁵⁵³ Tariflerde ortaya çıkan bu farklılıklar, imanın mahiyeti hakkında âlimler arasında bazı görüş ayrılıkları olduğunu göstermektedir.

İnsan, dış dünyada çeşitli maddî ve manevî tesirlere maruz kalan bir varlıktır. Bu tesirlerin bir kısmı insanı olumlu anlamda etkilerken bir kısmı insanın kişiliğinde ve manevî yapısında dağıtıcı bir işlev yerine getirmektedir. İnanma duygusu ise insanın ihtiyacı olan bütünlük duygusunu kazanmasında önemli yer tutmaktadır.⁵⁵⁴ Bu bütünlük duygusunun kazanılması görünen varlıklar âleminin üzerinde aşkın olana yönelmeyi gerektirir. Gayb adını verdiğimiz bu aşkın âlem ile bağlantı kuran insan, maddî şeylerden sıyrılarak manevî potansiyelini geliştirme imkânına kavuşur. İmanî prensiplerin ilki Allah'a, O'nun eşi ve benzeri olmadığına ve kemâl sıfatlara sahip olduğuna inanmaktır. Bu inanç, tüm mükemmelliklerin aşkın olanla ilgili olduğunu belirleyen bir mahiyettir.⁵⁵⁵ Allah, her şeyi görüp bilen, her şeye gücü yeten ve dilediğinde insanı her türlü sıkıntı ve musibetten kurtarabilecek güçte bir varlık olarak insana güven vermekte; umutsuzluk ve karamsarlık gibi olumsuz duyguları uzaklaştırmaktadır.⁵⁵⁶

Bunun yanında iman etmek, insanı birtakım sorumluluklara ve bunlara mukabil bazı müeyyidelere muhatap kılmaktadır. Allah'a imanın getirdiği sorumluluklar, yeniden diriliş, hesap verme, yapılan iyi ve kötü her şeyin karşılığının görüleceği inancı insanın davranışlarını şekillendirmesinde belirleyici olmaktadır.⁵⁵⁷ İnanıldığı hakîkatlere göre davranan, yapıp ettiklerinin bir karşılığı olduğu düşüncesini taşıyan kimse ise şeytan veya nefsten gelen saptırıcı vesveselerin hayra vesile olmadığını daha çabuk kavrayabilmektedir. Çünkü insan, iman ederek manevî bir otoritenin kendi üzerindeki varlığını kabul etmekte ve onun kendisini iyi ve güzel olana doğru yönlendirdiğine inanmaktadır.

İman, insanı manevî açıdan huzura kavuşturup davranışlarını yapılandırdığı gibi onun varlık ve evrene dair bakış açısını da etkilemektedir. Bu bakış açısı insanı kendisi ve

⁵⁵³ Tehânevî, I, s.297.

⁵⁵⁴ Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, s.143.

⁵⁵⁵ Hökelekli, *İslâm Psikolojisi Yazıları*, s.140; Ali Ulvi Mehmetoğlu, *İnanç Psikolojisine Giriş*, 1.bs., İstanbul: Çamlıca Yay,2013, s.36.

⁵⁵⁶ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, 2.bs. İstanbul: Çamlıca Yay., 2008, s.245; Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, haz, Zahide Ülkü Bakiler, 1.bs. İstanbul: Timaş Yay., 2009, s.200.

⁵⁵⁷ Mehmetoğlu, s.37.

çevresiyle ilgili pozitif düşüncelere yönlendirmektedir. İman eden kimse hayatını; Allah'a, Peygamberine ve onun Allah katından getirdiklerine saygı duyma temeli üzerine inşa ederek hayatına bir anlam kazandırmaktadır.⁵⁵⁸ İmansızlık ise güven duygusunun eksikliği ile beraber birtakım maddî ve manevî müeyyidelerden yoksunluk sebebiyle insan ile sapkınlık arasındaki engelin kalkmasına sebep olmaktadır. Şeytan ve nefsin en kolay tesiri altına alacağı; hatta tüm isteklerini gerçekleştirmesi için üzerinde hâkimiyet kuracağı kimse ise imandan yoksun olan kimsedir.

İman, insan hayatını şekillendiren bir özelliğe sahiptir. Dine sıkı bir şekilde bağlanan kimseler için yapıp etmelerinin, zihniyetlerinin ve evren karşısındaki duruşlarının biricik kaynağı din ve imanlarıdır. Bu kimseler iman kaynağından aldıkları enerjiyle davranışlarını şekillendirir ve tüm davranışlarında Allah'a olan bağlılıklarını merkeze alırlar.⁵⁵⁹ Kendilerini haktan uzaklaştırabilecek, nefis veya şeytan kaynaklı huzursuzluk, endişe ve kalbi meşgul eden çirkin hayallere karşı manevî bir dayanıklılık kazanırlar. Çünkü iman, yapısında bulunan güven ve bağlılık sebebiyle insanı üstün bir mercîe dayandırmakta ve ona karşı sorumlu hale getirmektedir.

3.1.2. İslâm

İslâm (إسلام), silm kökünden gelen bir kelime olup, asıl anlamı boyun eğmektir. Bu sebeple dinimizin kurallarına ve Hz. Peygamber'in (sas) din adına getirdiklerine tâbi olup boyun eğmek, İslâm'a girmek olarak kabul edilmektedir. Bunun yanında silm kelimesi barışa girmek; yani iki taraftan her birinin diğerinden gelebilecek zarar ve ziyandan emin olması anlamına da gelmektedir.⁵⁶⁰

İsfahânî, İslâm'ın farklı tanımlarından bahsetmektedir. Bunlardan birincisine göre; inançla ilgili bir durumdan kaynaklınsın veya kaynaklanmasın İslâm dinine girdiğini dil ile söylemektir. Bu şekliyle imandan aşağı bir dereceyi ifade etmektedir. Bunlardan ikincisine göre ise kalbiyle iman ettiği gibi davranış ve fiilleriyle imanını belli etmek ve Cenâb-ı Allah'ın takdirine boyun eğmek anlamındadır ki bu şekliyle de imandan daha yüksek bir derecededir.⁵⁶¹ Cürcânî ise İslâmı, dinin zahirî kurallarına ittibâ etmek,

⁵⁵⁸ M. Osman Necati, *Kur'ân ve Psikoloji*, trc. Hayati Aydın, 1.bs., Ankara: Fecr Yay., 1998, s.244.

⁵⁵⁹ İbrahim Gürses, *Dindarlık ve Kişilik*, 1.bs., Bursa: Emin Yay., 2010, s.26.

⁵⁶⁰ Halil b. Ahmed, II, s.848; İbn Manzûr, VI, s.345; Ezherî, XV, s.513.

⁵⁶¹ İsfahânî, s. 421-422.

şeklinde tarif etmektedir. Ona göre iman ve İslâm her biri diğerini gerektirmekle beraber; İslâm insanın görünür amelleri, iman ise kalbiyle alâkalıdır.⁵⁶² Bu durum İslâm'ın âlimler tarafından farklı anlaşıldığını göstermektedir.

İslâm'ın din olarak getirdiği ilkeler insan hayatını kuşatan ve düzene sokan bir nitelik arz eder. İslâm, insanları hidâyet ve barışa davet ederek, onların gerek bireysel gerekse sosyal açıdan mutlu ve huzurlu yaşamalarını hedef edinir. Teklif ettiği tüm prensipler, insanları faziletlere yönlendirip; çirkin şeyleri ve ahlâksızlığı ortadan kaldırmayı amaçlar. Şeytan ise bunun tersine kötü ve çirkin fiillerin yapılması için vesveseleriyle telkinde bulunur, birey ve toplum olarak insanların kötü hasletler kazanması için çalışır. Nefs de insanı saptırmak adına kendi istek ve arzularını insana süsleyerek vesvese verir.

Kur'ân-ı Kerim'de insanların topluca teslimiyet göstererek barışa, huzur ve güvene kavuşabilecekleri ifade edilmektedir. Nefsin aşırı arzuları ile şeytanın peşine takılmak ise bunun zıttı tesirler meydana getirmektedir.

*'Ey iman edenler! Hep birden barışa (İslâm'a) girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin...'*⁵⁶³

Âyet-i kerimede kime hitap edildiği hakkında muhtelif görüşler mevcuttur. Bunların birincisine göre; âyet, münafıklar hakkında nazil olmuştur. Onlara, 'dil ile iman ettiniz; İslâm'a da tâbi olun ve nifaka devam etmek hususunda şeytanın aldatmalarına ve içinde bulunduğunuz durumu süslemesine kapılmayın' denilmektedir. Bunların ikincisine göre; Yahudilerden, iman ettiği halde eski dininin gereklerini yerine getirmeye çalışan kimselere hitap edilmektedir. Onlara, 'Tevrat'ın hükmünün artık geçerli olmadığını bildiğiniz halde şeytanın telkinlerine göre davranmayın' denilerek İslâm'ın hükmüne uymaları istenmektedir. Bunların üçüncüsüne göre; önceki kitaplara iman eden kimselere İslâm'a tâbi olmaları ve şeytanın izini takip etmemeleri söylenmektedir. Dördüncüsüne göre; hitap, iman eden kimselerdir. Mü'minlerin İslâm'a tâbi olmaya devam etmeleri; sapkın ve yoldan çıkmış kimselerin telkinlerine uymak sûretiyle şeytanın isteklerine hizmet etmemeleri istenmektedir. Beşincisine göre ise; iman edenlere barışa girin ve sizi dünyada aşırılıklara meylettiren şeytana uyup ta

⁵⁶² Tehanevî, I, s.178-179.

⁵⁶³ Bakara, 2/208.

birbirinize düşmeyin, denilmektedir.⁵⁶⁴ Âyette, İslâm'a girerek onda sebat etmek, iman ettiğini söyleyen kimseler için şeytanın tuzaklarına karşı bir çare olarak sunulmaktadır.

İslâm'a girmek, Allah'ın dininin gereklerini söz ve amel olarak tasdik etmek anlamındadır. Bu durum, hal ve hareketlerinde şeytanın telkin ve vesveselerine tâbi olmamayı; onun yolunu takip etmemeyi gerektirir.⁵⁶⁵ Silm kelimesi, İslâm'ın yanı sıra barış ve selâmet anlamı ifade ettiği için İslâm'a giren kimse aynı zamanda Allah'ın kendisi için vaad ettiği selâmete de kavuşmuş olur. Çünkü barış, toplum içindeki çekişme ve ayrılıkları kaldırarak insanları kardeşlik bağıyla birbirine bağlayan bir birliktelik meydana getirmektedir.⁵⁶⁶ Şeytan ise insanoğlu için apaçık bir düşmandır; insanların arasını bozar, süslü ve parlak fısıltılarıyla şaşırtmaya, vesveseleriyle Allah'ın emirlerini çiğnemeye, nehiyelerinin aksine davranmaya teşvik eder.⁵⁶⁷

Kur'ân-ı Kerim'de insanlara, Allah'ın tespit ettiği doğrultuda ilerlemeleri ve kendileri için başka yollar edinmemeleri emredilmektedir.⁵⁶⁸ Allah'ın kulları için belirlediği yol ise O'nun birliğine hiçbir şeyi ortak koşmamak, ibadeti yalnızca O'nun için yapmak, gönderdiği dinin helâl ve haramlarına riâyet etmek; emirlerine tâbi olmak ve nehiyelerinden sakınmaktır. Bu yolun esasları yüce Kitâb'ında bildirilmiştir. Farklı yolları takip etmek ise insanları birbirinden ayırır; Allah'ın kulları için belirlediği hidâyet yolundan saptırır.⁵⁶⁹ Şeytandan korunmanın en büyük yolu da ilim ve amel bakımından Allah'ın Kitâb'ına ve Rasûlünün sünnetine tâbi olmaktır. Cenâb-ı Allah'ın kulları için indirdiği Kitâb'ın hükümlerine uyarak emirleri yerine getirmek; nehiyelerden sakınmak, onları şeytanın tuzaklarından koruyucu bir işlev yerine getirmektedir.⁵⁷⁰

Peygamber Efendimiz (sas) zikri geçen âyeti izah eden bir hadis-i şerifinde tevhid yolundan başka takip edilen yolların izahını şu şekilde yapmaktadır. (Peygamberimiz) Yere düz bir çizgi çizerek, “İşte bu, rüşd yoludur,” buyurmuş, daha sonra bunun

⁵⁶⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, s.303; Fahreddin Râzî, V, s.207-208.

⁵⁶⁵ Taberî, I, s.565.

⁵⁶⁶ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, II, s.360.

⁵⁶⁷ Yazır, II, s.66.

⁵⁶⁸ En'am, 6/153.

⁵⁶⁹ Yazır, III, s.548.

⁵⁷⁰ Vahid Abdüsselam Bali, *Cin ve Şeytanlardan Nasıl Korunmalıyız?* trc: Taceddin Uzun, Konya:Uysal Kitabevi, 1995, s.291.

sağından ve solundan birçok çizgiler çizerek, ‘‘bunlar da birtakım yollardır ki her birinde bir şeytan vardır, ona çağırır!’’ diyerek yukarıda zikri geçen âyeti okumuştur.⁵⁷¹

Allah’a gittiği sanılan birçok yol vardır. Oysa Allah’ın dosdoğru yolu peygamberleri aracılığıyla gönderdiği İslâm dini ve onun prensipleridir. Buna ulaştırmayan başka din, mezhep ve felsefî düşünceler Allah’ın dosdoğru yolundan sapmaktır.⁵⁷² Bunlar insanları birbirinden koparır; çünkü şeytan bu yollara saparak ayrılmayı telkin etmektedir.

3.2. Allah’ı Zikretmek

‘‘Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan saptırıcı bir fikir doğduğunda O’nu düşünüp (O’nu hatırlayıp) hemen gerçeği görürler.’’⁵⁷³

Halil b. Ahmed ve İbn Manzûr’a göre *zikir* (ذِكْرٌ), bir şeyi ezberlemek ve bir şeyi dilde sürekli söylemek anlamındadır.⁵⁷⁴ Mecâzî olarak ise Kitâb, senâ, nam, şeref gibi manalarda kullanılmaktadır.⁵⁷⁵ İsfahânî zikrin, insanın kazanacağı veya elde edeceği bilgileri ezberlemesini veya hatırlamasını sağlayan nefsteki bir kabiliyet olduğunu söyler. Zikir kelimesi, ezberlemek anlamındaki hıfz sözcüğüne benzetmekle birlikte; ezberlenerek muhafaza edilen bilgilerin geri getirilmesini de içermektedir. Bu kelime bazen de bir şeyin kalpte veya dilde hazır bulunması anlamında kullanılır. Kalbin zikri, kalbin hatırlaması, anması; dilin zikri ise (sözle) anmak, yâd etmek anlamındadır.⁵⁷⁶

Kur’ân-ı Kerim’e göre zikirden gaflette olmak, şeytanın musallat olmasına imkân vermektedir. *‘‘Allah’ın mesajını (Zikrini) görmezden gelen kimseye bir şeytan tahsis ederiz; artık bu onun arkadaşıdır’’*⁵⁷⁷ âyetini müfessirler farklı şekillerde yorumlamışlardır. Zemahşerî âyetteki *ya’sû* fiilinin farklı okunuş vecihleri dikkate alındığında *‘Zikru’r Rahmân’* ifadesinin Kurân’ı okumak veya Zikre (Kur’ân’a) karşı kör olmak anlamına gelebileceğini söylemektedir. Yani âyette Kur’ân’ı okumayan ve Onun muhtevasına karşı ilgisiz olan kimselerden bahsedilmekte ve şeytanın bunlara musallat olmasına karşı Allah’ın bir engel çıkarmayacağı anlatılmaktadır. Çünkü bu

⁵⁷¹ Buhârî, Rikak 4; Tirmîzi, Kıyamet 22; İbn Mâce, Mukaddime1, Zühd 27; Dârimî, Mukaddime 23, Rikak 20.

⁵⁷² Yazır, III, s.548.

⁵⁷³ A’râf, 7/201.

⁵⁷⁴ Halil b. Ahmed, I, s.625; İbn Manzûr, V, s.48.

⁵⁷⁵ Zebîdi, X, s. 377-378.

⁵⁷⁶ İsfahânî, s.328-329.

⁵⁷⁷ Zuhruf, 43/36.

kimseler hidâyete ulaşma amacıyla olmayan kimselerdir.⁵⁷⁸ Dolayısıyla Zemahşerî, Rahmân'ın zikri ifadesinden Kur'ân'ın isimlerinden olan Zikr'i anlamaktadır. Zikrin bu şekilde mecâzî anlam ifade etmesinin yanısıra asıl manası üzerinden yorum yapan müfessirler, âyetteki ifadeyi Allah'ın zikredilmesi şeklinde anlamışlardır. Fahreddin Râzî, âyette dünyanın afetlerine dikkat çekildiğini söylemekte ve dünyanın mal ve mevki gibi süslerine kapılan kimselerin Allah'ın zikrine karşı âdeta körleştiklerinden, O'nu hatırlamaz bir hale geldiklerinden bahsedildiğini söylemektedir. Kendi umursamazlıkları sebebiyle içine düştükleri duruma Cenâb-ı Allah engel olmamakta ve yoldan çıkmış saptırıcı şeytanlar da bu kimselerle alabildiğine uğraşmaktadır.⁵⁷⁹

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın zikrinden yüz çevirenler kınandığı gibi O'nu zikreden kimseler de övülmektedir.⁵⁸⁰ Fahreddin Râzî, Allah'ı zikretmenin, yalnızca dil ile yapılan bir telaffuz olmayıp, kalple de gerçekleştirilen bir hatırlama olduğunu söyleyerek, zikrin en mükemmel şeklinin dil ve kalbin birlikte yaptığı zikir olduğundan bahseder. O, Kur'ân'da sözü edilen zikrin, sözel veya düşünsel boyutta Allah'ı anmak olabileceği gibi, namaz ibadetinin de bu kapsamda değerlendirilebileceği görüşündedir. Çünkü namaz bir ibadet olarak Allah'ı anmanın özel bir şeklidir.⁵⁸¹

Zikrin mekânı kalp ve dildir. Nefsin arzu ve isteklerinin bir yansıması olan vesvese de kalpte ortaya çıkmaktadır. Şeytan insanın kalbinde gaflet olduğunu hissederse günahlara teşvikten ibaret olan vesveseleri ona atmakta, kul Rabbini hatırladığında ise sinip, tutulmaktadır.⁵⁸² Kalpten vesveseyi atmak ise ancak Allah'ı tüm kalp ile zikretmek ve vesvesenin kalbi doldurmasına engel olmakla gerçekleşebilmektedir.⁵⁸³ Çünkü vesvese, zikir ve hayırlı şeylerle dolu olan kalbe daha zor nüfuz edebilmektedir.

Mücâdele Sûresinde şeytanın hâkimiyetine aldığı yani vesvese ve telkinleriyle her istediği şeyi yaptırdığı kimseleri Allah'ı zikirten alıkoyduğundan bahsedilmektedir. Bunlar, şeytanın etkisi altına girerek onun tarafına geçmeleri sebebiyle hüsrana uğramış

⁵⁷⁸ Zemahşerî, Keşşâf, III, s.488.

⁵⁷⁹ Fahreddin Râzî, XXVII, s.212.

⁵⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/191.

⁵⁸¹ Fahreddin Râzî, IX, s.135.

⁵⁸² Sâlih Ubeyd, s.27.

⁵⁸³ Yazır, I,s.445; İbn Ataullah el-İskenderî, *Tevekkülün İncelikleri: Tedbiri Bırakmanın Esasları = et-Tenvir fi İskati't-Tedbir* (âyet ve hadislerini tahric eden Halil el-Mansur), çev. Fatih Mehmet Albayrak, İstanbul: Üsküdar Yay., 2006, s.69.

kimseler olarak nitelendirilmektedir.⁵⁸⁴ Buna mukabil mü'min, Allah'ın zikrine devam ettiği müddetçe O'nun kendi üzerindeki himayesini hissetmekte; O'nun koruma ve gözetimi altında olduğu duygusu, maddi-manevî zorluk ve sıkıntılarla başa çıkmak için nefsinde bir dayanıklılık oluşturmaktadır.⁵⁸⁵

Kur'ân'a göre insanın manevî sıkıntılarının en önemli sebebi şeytandır. Şeytan nefsâni istekleri ve hevâyı vasıta edinerek insana Allah'ı unutturmakta ve vesveseleriyle dünyaya bağlamaktadır. Şeytanın kalpteki vesvesesinden kurtulmak için, onun insanı meşgul ettiği ve güzel gösterdiği her şeyi kalpten çıkarmak gerekir. Bu açıdan ancak Allah'ı çokça anmak şeytanın vesvesesini uzaklaştırabilir.⁵⁸⁶ Beraberinde tefekkür bulunan zikir ise Allah'ın kudretini kavramayı ve O'nun âyetleri üzerinde düşünmeyi sağlamaktadır.⁵⁸⁷ Kişi zikir ve tefekkürü terk ettiğinde Allah'ı layıkıyla tanıyamaz bir hale gelebilmekte ve bir bakıma şeytanın yörüngesine daha kolay girmektedir.

Hz. Peygamber (sas) bir hadis-i şerifinde Allah'ı zikretmenin şeytan üzerinde geriletici, sindirici bir etkisinin olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Şeytan insanoğlunun kalbinin üzerine tünemiş vaziyette bekler. Allah'ı zikredince siner, çekilir, gaflet etse vesvese verir”⁵⁸⁸ Hannâs olan şeytan âdeti vesvese verebilmek için sinsice bekleyen bir düşman gibi fırsat kollamakta, kul Allah'ı zikredince ise geri çekilip gaflet anını beklemektedir.

Allah'ı hatırlayan kimse kalbine gelen kötü ve çirkin düşüncelerin şeytanın etkisiyle gerçekleştiğini daha kolay kavrayabilmektedir. Bu farkındalığın kazanılması şeytanın tesir gücünü azaltarak, insanın iyi ve güzel düşüncelere yönelmesine yardımcı olmaktadır. Mü'min kimsenin Allah'ı zikre ve ibadetlere devam etmesi ise nefsinin kötü düşünce ve tesirlerden temizlenmesi ve huzura kavuşmasını sağlamaktadır.⁵⁸⁹

⁵⁸⁴ Mücâdele,58/19.

⁵⁸⁵ Necati, s.262.

⁵⁸⁶ Gazzâlî, *İhyâ u Ulûmu'd Din*, III, s.44.

⁵⁸⁷ Fahreddin Râzî, IX, s.136.

⁵⁸⁸ Buhârî, Tefsîr, Kul euzü bi-Rabbi'n-Nas 1.

⁵⁸⁹ Necati, s.261.

3.3. İstiâze

‘‘Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah’a sığın. Allah, işitendir, bilendir.’’⁵⁹⁰

‘‘Ve de ki: Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından (vesveselerinden) sana sığınırım.’’⁵⁹¹

Halil b. Ahmed’e göre *istiâze* (إِسْتِئَاذَة) iltica etmek anlamı ifade eden avz kökünden türemiş bir kelimedir.⁵⁹² İbn Manzûr ise kelimenin birine yapışmak, sığınmak ve günahlardan kaçınmak anlamlarından bahsetmektedir.⁵⁹³ Kelimenin tüm anlamları aslında iltica etmeyi ihtivâ etmektedir. Bir kimseye yapışan, sığınan kimse âdetâ ona iltica etmektedir. Günahlardan kaçınan kimse ise Allah’a iltica edip sığınmaktadır. İsfahânî kelimenin başkasına sığınmak anlamının yanında ona bağlanmak anlamı da ifade ettiğini söylemektedir.⁵⁹⁴

Fahreddin Râzî, bu kelimenin anlamlarından yola çıkarak istiâzenin iki şekilde anlaşılabileceğini söylemektedir: Birinci manaya göre kendimi Allah’ın lütuf ve rahmetine yapıştırıyorum; ikinciye göre ise Allah’ın rahmetine ve korumasına sığınıyorum; demektir.⁵⁹⁵ Yani kişi bağışlanma istemesi sebebiyle Allah’ın rahmetine yapışircasına yakınlaşmakta ve O’ndan kendisini korumasını talep etmektedir.

Fahreddin Râzî’ye göre istiâzeden maksat, insanlara vesvese veren şeytanın şerrinden her şeyi işitip gören, insanlara hâkim olan ve onları koruyup gözeten Rablerine sığınmak; Allah’ın yüceliğini kabul edip O’nun yardımını talep etmektir.⁵⁹⁶

Şeytan, insanoğlunun düşmanlığına talip olarak, üstlendiği misyonun gereğini yerine getirmeye çalışmaktadır. İnsanın içine işleyip şerre çağıran görünür-görünmez davetleriyle onu etki altına almaya gayret ederek insanı derin bir sapkınlığa düşürmek istemektedir. Şeytanın çağrısı alabildiğine sinsi ve rahatsız edici olmakla birlikte onun

⁵⁹⁰ Fussilet, 41/36.

⁵⁹¹ Mü’minûn, 23/97.

⁵⁹² Halil b. Ahmed, II, s.1308.

⁵⁹³ İbn Manzûr, IX, s.464.

⁵⁹⁴ İsfahânî, s.594.

⁵⁹⁵ Fahreddin Râzî, I, s.64.

⁵⁹⁶ Fahreddin Râzî, XXXII, s.197.

tesirinden kurtulmak ancak her şeyin yaratıcısına sığınmakla mümkündür.⁵⁹⁷ Cenâb-ı Allah tüm kâinatı ve mahlûkatı yaratan; her şeyi işiten, gören ve bilen olduğu halde O'nun gücüne -şeytan dâhil- karşı gelebilecek kimse mevcut değildir.⁵⁹⁸ Allah'a tam olarak sığınıp O'nun rahmetini ve hidâyetini ummak, kötü düşünce ve kuruntulara karşı insanın kalbine kuvvet verir. İnsanın, şeytanın hile ve vesveselerine karşı uyanık hale gelmesine yardımcı olur.⁵⁹⁹ İstiâze'nin mahiyeti, Allah'ın her şeyi kuşatıp gözetin olduğunu bilmek; buna karşın nefsinin, insandan belâ ve musibetleri savmakta âciz olduğunu kavramak ve dinî-dünyevî zararları defederek faydaları temin etme hususunda Allah'tan başka müracaat edilecek kimsenin olmadığını idrak etmekten ibarettir.⁶⁰⁰ Vesveseye müptela olma durumunda da Allah'a sığınarak dua etmek insanın gafletten sıyrılmasını sağlamaktadır.⁶⁰¹

Cenâb-ı Allah, insana musallat olan kötü düşünceler yanında bazı durumlarda özel olarak kendisine sığınılmasını istemektedir; *‘‘Kur’ân okuyacağın vakit o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın’’*⁶⁰² âyetiyle şeytanın Kur’ân okumaya başlarken verebileceği zararlara dikkat çekilmektedir. İnsan, Kur’ân okumaya niyetlendiğinde şeytan öncelikle onu çeşitli meşgalelerle oyalayarak bundan alıkoymaya çalışmakta; bunu yenen kimsenin kalbine Allah'ın âyetleri hakkında dinin özüne yakışmayan yorumları telkin etmektedir.⁶⁰³ Bazen de Kur’ân okuyan kimsenin âyetleri tefekkür edip anlayamaması ve âyetlerden istifade edememesi için kalbine çeşitli vesveseler sokmaktadır.⁶⁰⁴ Bu sebeple Kur’ân okumaya başlarken istiâzede bulunmak kalbi şeytanın yanıltıcı telkinlerine karşı uyanık hale getirmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de öfke halinde şeytanın vesveseleriyle tasallutuna dikkat çekilerek mü’minlerin, şeytanın dürtüklemelerinden Allah’a sığınması emredilmektedir.⁶⁰⁵ Âyet-i kerimeye göre istiâzenin, şeytan tarafından körüklenen öfke üzerinde yatıştırıcı bir tesiri vardır. Bu tesire işaret eden bir hadîs-i şerifte; Hz. Peygamber’in (sas) yanında

⁵⁹⁷ Ateş, s.414.

⁵⁹⁸ Hanefî, s.83.

⁵⁹⁹ İbn Kayyım, I, s.17.

⁶⁰⁰ Fahreddin Râzî, I, s.65.

⁶⁰¹ Abdurrahman b. Sâbir Avvâd, *el-Vesvese: Ru’ye Şer’iyye ve Tibbiyye ve Dirâsetun Meydâniyye*, Riyad: Daru İbni’l-Cevzi, h. 1431, s.114.

⁶⁰² Nahl,16/98.

⁶⁰³ Dihlevî, II, s.41.

⁶⁰⁴ Bali, s.295.

⁶⁰⁵ A’raf,7/200.

birbirlerine küfürlü sözler söyleyerek tartışan iki kişiden ve birinin diğerine yumruk atarak burnunu kırmasından bahsedilmektedir. Bu durum üzerine Hz. Peygamber (sas); kendisinin bildiği bir kelimenin öfkeyi gidereceğini söylemektir. Ashâbı o kelimenin ne olduğunu sorduğunda ise; -E'ûzu billahi mineşşeytanirracîm,⁶⁰⁶ buyurarak istiâze'nin öfkeyi yatıştıran ve şeytanın kışkırtıcı vesveselerine mâni olan etkisine işaret etmektedir.

İnsanoğlunun bu dünyanın menfaat ve zararlarına dair bilgisi sınırlıdır ancak akli ile bunları elde etmesi mümkündür. Buna rağmen insan öfkelenildiği zaman bu menfaat ve zararın dengesini kuramaz bir hale gelir, muhakeme kabiliyeti, aklın değil öfkenin kontrolüne girer. Şeytan da bu durumda insanın hiddetini daha fazla tahrik ederek Allah'ın hoşnut olmayacağı davranışlara teşvik eder. Oysaki insan öfkeli iken hakkın kimin tarafında olduğunu bilemez. Bu durumda Allah'a sığınmak, hakkın yerini bulması hususunda Allah'ın kudretine güvenmek; kendisinin ve karşı tarafın bir zulme maruz kalmaması için hüküm vermeyi Allah'a havale etmek anlamına gelir.⁶⁰⁷ Bu bilinçle istiâzede bulunmak şeytanın tahriklerinin tesirini azaltır ve sonradan pişmanlık getirecek şeyler yapmanın önüne geçer.

Cenâb-ı Allah, yüce kelâmını vesvese ve vesvesecilerin şerrinden kendisine sığınma tavsiyesiyle noktalamaktadır.⁶⁰⁸ Şeytanın vesvesesinden korunmak ancak kendisinden daha kudretli bir varlığın himayesini talep etmekle mümkündür. Şeytanın her türlü desisesine rağmen Allah'a sığınmak insana güven duygusu kazandırarak onun vesveselerinin kalpte yerleşmesine ve insanı etki altına almasına mâni olmaktadır.

3.4. Tevbe- İstiğfar

‘‘Bunun üzerine Âdem'e Rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tevbe etti); Rabbi de O'nun tevbesini kabul buyurdu...’’⁶⁰⁹

Hz. Âdem ve eşi şeytanın vesvesesine uymalarının ardından cennetten kovulmuş ve bundan büyük bir üzüntü duymuşlardı. Sonunda Rablerinden tevbe edebilecekleri

⁶⁰⁶ Buhârî, Bed'ul- Halk 11, Edeb 44,76; Müslim, Birr 109.

⁶⁰⁷ Fahreddin Râzî, I, s.67.

⁶⁰⁸ Nâs, 114/1-6.

⁶⁰⁹ Bakara, 2/37.

kelimeleri öğrenerek, bağışlanmalarını dilediler. Böylece içinde buldukları pişmanlık ve umutsuzluktan kurtulmuş oldular.

Halil b. Ahmed, *tevbenin* (تَوْبَةَ) mahcubiyet anlamı ifade ettiğini söylemektedir. Zira insan, Rabbine mahcubiyeti sebebiyle günahlarından dönmektedir.⁶¹⁰ *Tevbe ve istiğfâr*, dinen hata yapmış, günah işlemiş kimselerin hatalarından vazgeçerek Allah'tan bağışlanma dilemeleri anlamında iki terimdir. *Tevbe* kelimesi âbe fiilinden türemiş olup dönmek anlamındadır. *Tevbe* eden kimse tâib; günahlarından dönerek Allah'a çokça yönelen kimse ise evvâb kelimesi ile ifade edilmektedir.⁶¹¹ İsfahânî'ye göre *tevbe*, günah işlemeyi en övgüye layık bir yolla terk etmek, bırakmak; daha önce işlenmiş olan günahtan ötürü pişmanlık duymaktır.⁶¹² Cürcânî ise bu kelimenin insandaki kararlılıkla ilişkisine değinerek *tevbenin* Rabbin haklarını yerine getirmeye dair bir azmi de beraberinde bulundurduğunu söylemektedir.⁶¹³ Gazzâlîye göre bu azim, aynı hatayı gelecekte yapmamaya karar vermek ve önceden meydana gelen eksikliği gidermeye çalışmakla ilgilidir.⁶¹⁴

İstiğfâr (إِسْتِغْفَار) ise sözlükte bir nesneyi örtmek ya da ona, kendisini kir ve pislikten koruyacak bir şey giydirmek anlamındaki ğafera kelimesinden türemiştir. Daha sonra bu kelime günah ve kusurların örtülmesi anlamında bağışlama manası ifade edecek şekilde genişlemiştir. Ğafera kelimesinin mastarı olan ğufrân ve mağfiret kelimeleri ise, Cenâb-ı Allah'la ilgili olarak kullanıldıklarında, Allah'ın bir kulu, kendisine azabın dokunmasından koruması anlamına gelir.⁶¹⁵ İsfahânîye göre *istiğfâr* bu mağfiretin sözle veya fiille istenmesi demektir.⁶¹⁶ Cürcânî, *istiğfâr* kavramını biraz daha detaylı olarak ele almış ve kişinin yaptığı sâlih amelleri az bularak azımsaması; buna karşın yaptığı hataları büyük görerek bunlardan yüz çevirmesi anlamında olduğunu söylemiştir.⁶¹⁷

Genel olarak insan iyi ve yararlı bir iş yaptığında ferahlar; kötü ve çirkin ameller ise ruhunu daraltır ve sıkıntı oluşturur.⁶¹⁸ İnsanı *tevbe* ve *istiğfâr*ya götüren şey de dinî

⁶¹⁰ Halil b. Ahmed, I, s.229.

⁶¹¹ İbn Manzûr, I, s.257-258; Ezherî, XV, s.607-608.

⁶¹² İsfahânî, s.169.

⁶¹³ Cürcânî, s.95.

⁶¹⁴ Gazzâlî, İhyâ u Ulûmu'd-Din, IV, s.5.

⁶¹⁵ Zebîdî, XIII, s.246-247.

⁶¹⁶ İsfahânî, s.609.

⁶¹⁷ Cürcânî, s.36.

⁶¹⁸ Celal Yıldırım, *İlâhî Hikmetler Büyük Sevaplar*, 2.bs., Konya: Uysal Kitabevi, 1985, s.435.

inançlara aykırı bir davranışın meydana getirilmesi ya da bu yöndeki kararlılıktır. Bazen şeytanın tesiri, bazen nefsin bu davranışı işlemenin daha fazla fayda sağlayacağına dair kanaati, bazen ise sosyal motivler insanın günah olarak addedilen davranışı yapmasına neden olmaktadır. Fakat insandaki vicdan, kişisel özellikler kadar inancın da tesiriyle bu davranışı ölçüp biçmektedir. Dinî inançlarla uyuşmayan davranış insanda bir rahatsızlık meydana getirmiyorsa burada tevbe etme ihtiyacı ortaya çıkmamaktadır. Mü'min kimse ise Allah'a ma'siyet niteliği taşıyan bir şey yaptığında ya da aklına bu türden düşünceler geldiğinde bir sıkıntı ve üzüntü hissetmektedir. Çünkü günah olarak kabul edilen davranış, kişinin inançlarıyla çatışmakta ve insanın iç dünyasında bir huzursuzluk meydana getirmektedir. Bu durumda mü'minde, Allah ile olan ilişkisinin bozulması endişesi belirlemektedir ki bu huzursuzluk ve endişe sebebiyle tevbe etme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.⁶¹⁹ Tevbe, günahların affedilmesi ve insanda Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yönünde bir umut meydana getirmektedir. İnsan, ıslah olma düşüncesiyle işlediği hata ve kusurları işlememe yönünde bir azim ortaya koymakta ve insanın nefsinde bir huzur ve güven hissi oluşmaktadır.⁶²⁰ Bu bağlamda tevbe ve istiğfâr insanın manen temizlenmesine olanak sağlamaktadır.⁶²¹

İnsan yapısı gereği iyiliğe de ve kötülüğe de meyillidir. Bu meyil sebebiyledir ki dünya hayatında sınanmakta ve bunun neticesinde ahirette hak ettiği karşılığa ulaşacağı vaad edilmektedir. İnsanın kötülüğe meyiletmesinde ise şeytanın telkin ve vesveselerinin rolü çok büyüktür. O, insana bazen davranışlarını bazen ise düşüncelerini etkileyecek kötü telkinlerde bulunmaktadır. Bunun yanında insanın Allah'a olan inancı, meleklerin ilhamıyla birlikte iyi ve güzel doğrultuda telkinler vermektedir. Bu sebeple insan iyilik ve kötülük arasında gidip gelmektedir.⁶²² Şeytanın vesvesesine uymuş olsun veya olmasın, onun fısıldadığı kötü fikirler ise insanın kalbini karıştırıp bir tesir bırakmaktadır. Hz. Peygamber (sas) kendisine de bu tür düşüncelerin isabet ettiğini belirterek “muhakkak ki benim de kalbim dumanlanır. Bundan dolayı günde yüz defa Allah'a istiğfâr ederim”⁶²³ buyurmakta ve kalbe gelen her türlü olumsuz duygu ve düşünceden korunmak için tevbe etmeyi tavsiye etmektedir. Bu durumda Allah'tan

⁶¹⁹ Peker, s.134-135.

⁶²⁰ Necati, s.264.

⁶²¹ Âdem Dölek, “Hadisler Işığında Temizlik ve İbadet Konularındaki Vesveseler ve Tedavi Yolları,” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, c: IV, sayı:4, s.50.

⁶²² Yıldırım, s.425.

⁶²³ Müslim, Zikir,41 (4/2075).

bağışlanma dilemek, Allah'ın insan üzerindeki nimetinin büyüklüğünü ve azabının nasıl zorlu olduğunu düşündürür. İnsan, bunları düşündüğü zaman kalbini karıştıran sıkıntılı düşüncelerden uzaklaşır; Allah'ın razı olacağı davranışlara yönelir.⁶²⁴

Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, şeytanın verdiği vesveseden ancak sağlam bir iman ve hata işlendikten sonra yapılacak samimi bir tevbe ile kurtulunabileceğinden bahseder. İman genel anlamda insanı manen güçlendirirken, tevbe ile vesvesenin kötü tesiri tedavi edilebilmektedir.⁶²⁵ Cahillik veya şeytanın kandırmalarının tesiriyle işlenen hatalar sebebiyle tevbe etmek, insanın günahın sebep olduğu pişmanlık, sıkıntı ve Allah'a karşı mahcubiyetten kaynaklanan umutsuzluk gibi olumsuz düşüncelerden kurtulmasına vesile olmaktadır. Cenâb-ı Allah Yüce Kitâb'ında "*Sonuç olarak Senin Rabbin cahillikle kötülük işleyen, ama bunun ardından tevbe edip kendilerini düzeltenlerin yardımcısıdır*"⁶²⁶ buyurarak tevbe edenleri bağışlayacağını ifade etmektedir. Tevbe ise yapılan hataların terk edilmesi bağlamında azim gerektiren ve amaçlı bir davranıştır.⁶²⁷

İnsan yaratılışı itibariyle diğer varlıklardan farklı bir özelliğe sahiptir. İrade sıfatı sebebiyle İlahî imtihana muhatap olmuş ve kendisine istediğini yapabilme hürriyeti verilmiştir. Hak yolu gösteren kitaplar ve peygamberler vasıtasıyla hidâyete davet edilmiş, bu sayede hayır ve şer arasında tercihte bulunabilmiştir. Bazen meleklerin ilhamıyla iyi ve güzele yönelirken; bazen de şeytan ve dostlarının musallat olmasıyla vesveselere maruz kalmıştır.⁶²⁸ İşte tevbe imtihan dünyasında insanın yanılması durumunda tekrar hakka yönelebileceği bir fırsat sunmaktadır. Pişmanlık duygusu ile tevbe ederek işlenen hatalardan vazgeçmek nefste bir kararlılık meydana getirmekte; böylece şeytanın vesveseleriyle sürekli olarak tahrik etmesine karşı insan metanet kazanmaktadır. Allah'tan her türlü hata ve kusura binaen istenen bağışlanma ise O'na bağlılık ve samimiyeti kuvvetlendirdiği gibi manen yücelmeyi de sağlamaktadır.

⁶²⁴ Fahreddin Râzî, XV, s.97.

⁶²⁵ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, IX, s.193-194.

⁶²⁶ Nahl, 16/112.

⁶²⁷ Gazzâlî, *İhyâ u Ulûmu'd Din*, IV, s. 4.

⁶²⁸ Alaattin Başar, *Şeytanın Bir Oyunu*, 5.bs., İstanbul: Zafer Yay.,2014, s.59-60.

3.5. İhlâs

‘‘İblis,’’Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için yemin olsun ki ben de yeryüzünde onlara (günahları) şirin göstereceğim ve –aralarından Senin samimi kulların hariç- onların topunu mutlaka yoldan çıkaracağım’’ dedi.⁶²⁹

Halil b. Ahmed, *ihlâsın* (إِخْلَاس) kurtulmak, selamette olmak anlamındaki halesa kökünden türediğini ve tevhidi Allah’a mahsus kılmak anlamına geldiğini söylemektedir.⁶³⁰ Yani tevhid inancındaki *ihlâsı* sebebiyle insan, selamete erebilmektedir. İbn Manzûr ise *ihlâsın*, taâtler hususunda riyaı terk etmek sûretiyle kurtuluşa ulaşma anlamı ifade ettiğini söylemektedir.⁶³¹ Bu bağlamda İbn Manzûr, kelimeyi ibadet ve davranışlarda samimiyet olarak algılamaktadır. İsfahânî’ye göre bu sözcük hakikatinde, Cenâb-ı Allah’ın haricindeki her şeyden soyunmak, âri olmak demektir. Buna göre *ihlâs*, iman ve amel bağlamında sadece Allah’ın hoşnutluğunun gözetilmesi sûretiyle selamete ulaşılmasıdır.⁶³² Tehânevî’ye gelince o, bir amelin yalnızca Allah için yapılmasını gerçek anlamda *ihlâs* olarak değerlendirmektedir.⁶³³ Bu tanımlar dikkate alındığında *ihlâs*, bir insanın sözlerinde, fiillerinde, ibadetlerinde ve her türlü hal ve hareketinde Allah’ın hoşnutluğunu gözetmesi olarak ifade edilebilir.

Fahredden Râzî, *ihlâsın* amelle ilgili boyutuyla ilgili olarak; bir amel yapılırken üç amaçtan birinin gözetildiğinden bahsetmektedir. Ona göre bir amel işleyen onu ya Allah rızâsı için yapar ya Allah’tan başkası için yahut da hem Allah için hem de bir başkası için, dördüncü bir ihtimal ise söz konusu değildir, çünkü amaçsız bir iş yapılması mümkün değildir. Yaptığı işi yalnızca Allah’ın rızâsını gözeterek yapmak; Allah için *ihlâslı* olmaktır, gerçek *ihlâs* da budur. Allah’tan başkası için bir amelde bulunmak ise Allah için *ihlâslı* olmak anlamı taşımaz. Hem Allah hem de başkası için yapılan amel de ise *ihlâs* vardır ama saf ve katışıksız olduğu iddia edilemez.⁶³⁴ Gazzâlî de *ihlâsı*, temiz

⁶²⁹ Hicr, 15/39-40.

⁶³⁰ Halil b. Ahmed, I, s.515.

⁶³¹ İbn Manzûr, IV, s.173.

⁶³² İsfahânî, s.292.

⁶³³ Tehânevî, I, s.122.

⁶³⁴ Fahreddin Râzî, XIX, s.188.

ve karışksız olmak şeklinde izah etmekte ve ihlâsın saflık ifade ettiğini söylemektedir.⁶³⁵

İhlâs elde edilmesi zor bir özelliktir. İnsanın nefsinin dünya nimetlerinden keyif alması ve kalbinin bunlara meyletmesi; insanın ibadet ve amellerinde ulaşmayı hedeflediği ihlâsı elde etmesini zorlaştırmaktadır.⁶³⁶ İhlâsa ulaşabilmenin önündeki engellerin başında insanın hırsları ve tûl-i emel peşinde koşması gelir. Şeytan insanın hırslarını ve bitip tükenmez dünyevî isteklerini kullanarak vesveseler verir; o da dünyanın geçici istekleri uğruna Allah'a samimiyetle kulluk etmeyi arka plana atar.⁶³⁷ Bu durumda dünyanın ve dünya ile ilgili arzu ve isteklerin geçici olduğunu hatırlayarak şeytanın bunları insan için süslü gösterdiğinin bilincinde olmak iman ve ihlâsa yönelmeyi sağlar.

Şeytanın musallat olmadığı kimse yoktur. O kendisi için ayrılmış bir pay edinmek için durmadan uğraşır. Hayırlı işlerle uğraşanlara ise çokça musallat olur; insanın yapacağı hayır işlerin önüne birçok engel çıkarır. İyi ve güzel amellerden saptırmak ve şerre yönlendirebilmek için sürekli telkinde bulunur. En azından insanın işlemeye niyetlendiği amelleri çeşitli düşüncelerle ifsat etmek için gayret eder. Böyle durumlarda ihlâsa sarılmak insanın zihnini karıştıran düşüncelerden uzaklaşmasını ve şeytanın telkinlerine göre değil rızâ-yı ilâhiye göre davranmasını sağlar.⁶³⁸ Buna ilaveten yapılan işte yalnızca Allah'ın rızâsını gözetmek, nefsin aşırı isteklerini dizginleyerek yanlış bir davranış yapılmasının önüne geçer.⁶³⁹ Bu sebeple ihlâslı olmak nefsin ve şeytanın vesveselerinden kurtulmanın en önemli yollarından biridir.⁶⁴⁰

Cenâb-ı Allah, kullarının öncelikle ibadetlerini yerini getirme hususunda olmak üzere bütün hayatlarında ihlâsı esas edinmelerini istemektedir.⁶⁴¹ *'Ey Muhammed! De ki: Şüphesiz benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbi Allah içindir.'*⁶⁴² Samimi bir mü'min, imânını sağlamlaştırmak, ibadetlerini eksiksiz yerine getirmek, ahlâk ve davranışlarıyla tekâmül etmek için gayret eder. Böyle bir ruh halinde

⁶³⁵ Gazzâlî, *İhyâ u Ulûmu'd Din*, IV, s.379.

⁶³⁶ Bali, s.281.

⁶³⁷ Paksu, s.100.

⁶³⁸ Paksu, s.99.

⁶³⁹ Ebû'l Leys Semerkandî, *Tenbihü'l Gâfilin Büstanü'l Arifin*, trc. Abdülkadir Akçiçek, Ankara: Bedir Yay.;1997, I, s.13.

⁶⁴⁰ Bali, 278.

⁶⁴¹ Bali, s.284.

⁶⁴² En'âm, 6/162.

dinî vecibelerinin yerine getiren kimse, küçük- büyük günahlardan ve isyandan sakınır. Şeytanın vesveselerinin kalbine yerleşmesine fırsat vermez; her işi ve davranışında Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya odaklanır. Yani ihlâs, hem şeytanın teşvik ettiği şeylerden uzaklaştırmakta hem de insanı manen yüceltmektedir.⁶⁴³

3.6. Takvâ

*‘‘Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O’nu düşünüp hemen gerçeği görürler...’’*⁶⁴⁴

*‘‘Ey iman edenler! Eğer Allah’a saygıda (takvâ) kusur etmezseniz, O size bir temyiz kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter...’’*⁶⁴⁵

İbn Manzûr’a göre *takvâ* (تَقْوَى), Allah’ın azabına sürükleyen olumsuz davranışlardan sakınmak kadar O’nun mağfiretine ulaştıran şeyleri yapmayı gerektirmektedir.⁶⁴⁶ Firûzâbâdî’ye göre takvâ, genel anlamda (Allah’tan) sakınmaya denir.⁶⁴⁷ Ezherî ve İsfahânî, bu kelimenin bir şeyi kendisine zarar ve eziyet verecek şeylerden korumak anlamındaki *vegâ* kelimesinden türediğini ve şer’î bir tabir olarak nefsi günah olan şeylerden korumak anlamı ifade ettiğini söylemektedir.⁶⁴⁸ Cürcânî, İbn Manzûr ile aynı manayı ifade eden şeyler söylemekle beraber takvânın, taâtler ve ma’siyetlerle ilgili farklı iki boyutundan bahsetmektedir. Ona göre taâtlerde takvâ, dinî açıdan ihlâs ve samimiyetle ilişkilidir; ma’siyetler hususundaki takvâ ise günahları terk ve azabı gerektirecek şeylerden sakınmak anlamı ifade etmektedir.⁶⁴⁹ Yani takvâ, kişinin nefsinin koruması iyi ve güzel davranışlara yönelmesi ile isyan ve günah olan hususlardan kaçınması şeklinde düşünülmektedir.

İzutsu’ya göre bu kavramın dünyanın sonu ve kıyamet saati ile yakın bir ilişkisi vardır; bu özel anlamıyla takvânın, kıyamet saatinin dehşetinden ve o günün Rabbinden korku duymak anlamına geldiği söylenebilir. Bu korku sebebiyle kişi azabı gerektirecek çirkin

⁶⁴³ Dıhlevî, II, s.243

⁶⁴⁴ A’raf, 7/201.

⁶⁴⁵ Enfâl, 8/29.

⁶⁴⁶ İbn Manzûr, XV, s. 378.

⁶⁴⁷ Firûzâbâdî, III, s. 951.

⁶⁴⁸ Ezherî, IX, s.376; İsfahânî, s.881.

⁶⁴⁹ Cürcânî, s.90.

davranışlardan sakınmakta ve faydalı, güzel davranışlara yönelmektedir.⁶⁵⁰ Takvâ duygusuna sahip kimseye ise muttakî denir. Muttakî, Allah'ın emrettiği iyi ve güzel amelleri işleyip ihlâsla dua ederek Cenâb-ı Allah'ın azabından kendisini koruyan kimsedir.⁶⁵¹ Takvâ sahipleri kendisine bir vesvese iliştğinde, 'tezekkür' kelimesiyle ifade edilen bir hatırlama faaliyeti içine girmektedir. Bu yalın bir hatırlama faaliyetinden ziyade tefekkür ile birlikte bulunan bir düşünme ameliyesi olarak nitelendirilebilir. Kişiden kişiye farklı özellik arz eden takvâ sahiplerinin tezekkürü bazıları için hesap, ceza, sevap ve mükâfatı düşünme anlamı ifade ederken bazıları için Allah'ın verdiği nimetlere karşı hürmet, O'na verdiği ahdi yerine getirme ve karşı gelirse hissedeceği mahcubiyeti düşünme şeklinde bir anlam boyutu kazanmaktadır.⁶⁵²

Yazır, takvâyı insanın kendisini Allah'ın koruması altına koyarak ahirette zarar ve acı verecek şeylerden nefsinin korunması; günahlardan sakınarak iyiliklere sarılması şeklinde açıklamaktadır. O, tefsirinde takvânın üç mertebesinde bahsetmektedir: Birincisi; Allah'a şirk koştuktan ve ebedî azaba dûçar olmaktan sakınmak, ikincisi; farzları yerine getirerek büyük ve küçük günahlardan sakınmak, üçüncüsü ise Allah'ın dışındaki her şeyden gönlü sakındırmaktır.⁶⁵³ Üçüncü mertebenin takvânın en kâmil şekli olduğunu söylemek mümkündür. İnsanın, nefsinin aşırılıklarından, şeytanın tasallutundan ve dış dünyanın olumsuz tesirlerinden korunabilmesi ancak böyle bir takvâ anlayışıyla mümkündür. Giysiyle maddi varlığını harici tesirlere ve tehlikelere karşı koruyan insan, takvâ sayesinde Allah'ın azabını gerektirecek, kendisini mahcup edecek her türlü çirkin fiil ve davranıştan sakınmaya çalışır. Bu bağlamda takvâ, insanın manevî varlığının bir örtüsü gibidir.⁶⁵⁴

Mü'min olmanın gerekleri de en güzel şekliyle takvâ ile yerine getirilir. Muttakî, dinin emirlerine uyma hususunda hassasiyet gösterir; yasaklanan şeylerden kaçınmaya çalışır, insanî ihtiyaçlarını dinin belirlediği sınırlar içinde gidermeye gayret eder. Bütün işlerinde Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı amaçlar; sorumluluklarını layıkıyla yerine getirmek için uğraşır, en güzel insanî faziletlerle sahip olmak ister. Kötü ve ahlâksız davranışlardan, isyan içerikli fiillerden kaçınır; kendisini manen yüceltecek sebeplere

⁶⁵⁰ İzutsu, s.259.

⁶⁵¹ Kurtubî, I, s.249.

⁶⁵² İskenderî, s.72.

⁶⁵³ Yazır, I, s.161-162.

⁶⁵⁴ İşler, s.140.

sarılır.⁶⁵⁵ Nefsin her konuda aşırılığa olan meylini kavrar ve bunların insanı içine düşürebileceği durumlardan sakınır.⁶⁵⁶ Şeytan, kendilerine bir vesveseyle sokulmaya çalıştığında Allah'ın iyi amelleri mükâfatlandıracağını; kötü bir fiil işlediğinde ise O'nun cezasına, azabına maruz kalacağını bilir.⁶⁵⁷ Aslında muttakîler kalplerine gelen kötü düşünceler ve arzulara alışkın olmayan kimselerdir. Bu sebeple kendilerini meşgul eden kötü, çirkin hayaller veya fikirler karşısında vicdanî bir rahatsızlık hisseder; hemen Allah'a sığınmak gerektiğini anlarlar.⁶⁵⁸ Fuhşiyât ve çirkin fiillerin davetçisi olan şeytanın izini takip etmez, kendilerini Allah'ın hoşnut olmayacağı durumdan uzaklaştırırlar. Akıl ve iradenin önemini kavrayarak; bunları doğru yolda kullanmaya çalışırlar. Onlar doğru yolun ilahî irade ile uyumlu olduğunu bilirler.⁶⁵⁹

Kur'ân-ı Kerim'de muttakîler, gayba imân eden, namazı kılan, kendilerine rızık olarak verilen şeylerden infakta bulunan;⁶⁶⁰ öfkelendiklerinde affetmeyi tercih eden, bir kötülük yaptıklarında hemen Allah'ı hatırlayarak O'ndan bağışlanma isteyen kimseler⁶⁶¹ olarak tavsif edilmektedir. Bu bağlamda muttakîler, imtihan dünyasında Allah'ın râzı olduğu doğrultuda ilerlemekte,⁶⁶² hata ve kusur işleseler dahi bunda ısrarlı davranmamaktadırlar. Onlar, kalbe şeytan tarafından ilham edilen hayâl ve vehimlerle karşılaştıklarında bunun şeytanın vesvesesi olduğunu daha çabuk anlayabilecek bir kabiliyete sahiptirler. İman ve iradeleri sayesinde şeytanın kendilerini yönlendirdiği kötü düşüncelere tâbi olmazlar.⁶⁶³

Şeytanın vesvesesi muttakileri gafletten uyandırır. Onlar, kendilerine şeytanın en küçük dokunuşuyla dahi durumlarını düzeltmeye ve eskisinden daha samimi bir şekilde Hakk'a yönelmeye gayret ederler. Hastalık yapan mikropların sağlam bir bünyenin bağışıklığını güçlendirmesi gibi şeytanın vesvesesi de muttakînin gafletten sıyrılıp uyanması için bir vesile olur. Onlar Cenâb-ı Allah'ın kendileri üzerindeki lütfünü ve nimetini düşünerek şeytanın kendilerine telkin ettiği fenalıklardan çabucak yüz

⁶⁵⁵ Necati, s.244-245.

⁶⁵⁶ Gürsel Tokmakoğlu, *Muttaki*, İstanbul: İz Yay., 2012, s.242-243.

⁶⁵⁷ İbn Kesir, VII, s.3200.

⁶⁵⁸ Mustafa Tunçer, *Kur'ân'da Cin ve Şeytan*, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, trs., s.226.

⁶⁵⁹ Tokmakoğlu, s.246.

⁶⁶⁰ Bakara, 2/3-5.

⁶⁶¹ Âl-i İmrân, 3/134-135.

⁶⁶² Süleyman Kaya, *Kur'ân'da İmtihan*, 1.bs., İstanbul: İnsan Yay., 2003, s.188.

⁶⁶³ Tunçer, s.226.

çevirirler.⁶⁶⁴ Takvâ aynı zamanda insan için bir otokontrol işlevi görmektedir. Ma'siyetlere sapsaktan ve şeytanın vesvesesinden muzdarip olan kimse, kendisine rahatsızlık veren her kötülükten hem sevdiği hem de 'ikabından sakındığı yüce yaratıcısına yönelmektedir.⁶⁶⁵

3.7. Tevekkül

“Gerçek şu ki o şeytanın, iman etmiş olanlar ve Rablerine dayanıp güvenenler (tevekkül edenler) üzerinde bir hâkimiyeti olamaz.”⁶⁶⁶

İbn Manzûr, *tevekkülün* (تَوَكَّلَ) anlamını, insanın acziyetini kavramasının önemine vurgu yaparak insanın kendisinden başkasına dayanması şeklinde izah etmektedir.⁶⁶⁷ Ezherî de *tevekkül* eden kimsenin Allah'ın kendisinin rızkı, işi hususunda kefil olduğuna inanan ve bununla kalbi huzur bulan kimse olduğunu söylemektedir.⁶⁶⁸ Bu anlamda mütevekkil Allah'tan başkasına güvenip dayanmayan kimsenin niteliğidir. İsfahânî, *tevekkülü* genel anlamda kendinden başkasına dayanarak güvenmek ve onu kendi yerine geçirerek vekil yapmak şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁶⁹ Cürcânî ise Allah'a güvenip dayanan kimsenin insanlardan bir beklentisinin olmadığını vurgulamakta ve *tevekkülü* Allah'ın katında olana güvenip dayanmak ve insanlara karşı herhangi bir ümit beslememek şeklinde tarif etmektedir.⁶⁷⁰ Kurtubî *tevekkülün* esasının insanın acizliğini kabul etmesi olduğunu söylemektedir. Ona göre, insan bu yüzden kendinden başkasına güvenip dayanmaktadır.⁶⁷¹

Tevekkül, çoğunlukla tasavvuf alanında üzerinde durulan ve farklı şekillerde izah edilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Haris el-Muhâsibi, rızkın kesbi ile ilişkilendirdiği tevekkülü, şüphe ve tereddütlerden uzak bir şekilde Allah'a olan iman ve güvenin bir neticesi olarak izah etmektedir. İnsanın sonuçta kendisi için takdir edilmiş şeyi değiştiremeyeceğine dair bir kanaat besleyerek elde etmeyi istedikleri için çalışıp

⁶⁶⁴ Kurtubî, IX, s. 424-425; Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, VIII, s.99-101; XI, s.18.

⁶⁶⁵ Remzi Kaya, “Kur'ân'da İstiâze Kavramı,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X, sayı 1, 2001, s.102.

⁶⁶⁶ Nahl, 16/99.

⁶⁶⁷ İbn Manzûr, XV, s.387.

⁶⁶⁸ Ezherî, X, s. 371-372.

⁶⁶⁹ İsfahânî, s.882.

⁶⁷⁰ Cürcânî, s.97.

⁶⁷¹ Kurtubî, V, s.291.

çabalamasını ise mübah kabul etmektedir.⁶⁷² Gazzâlîye göre tevekkül, kalbe ait bir hal olup, Allah'ın birliğine ve Allah'ın insanın üzerindeki lütuf ve merhametine inanmaktan kaynaklanmaktadır. O, tevekkülü kalbin vekile güvenip dayanması, onunla huzur bulması olarak tanımlar. Ona göre imanî bağlamda tevekkül sahibi kişi dünya malına gönlünü bağlamaz, sebeplere ve tedbire başvurmaz; Allah'ın lütfuna güvenip dayanır. Amelî boyutta ise sebepleri terk etmenin, çaba ve gayret göstermeden netice beklemenin tevekkülle bağdaşmadığını vurgular.⁶⁷³

Tasavvufta Allah'a iman ve bağlılığın bir göstergesi olarak değerlendirilen tevekkül daha genel bir tabir olarak Şah Veliyyullah Dîhlevî (ö.1176/1762) tarafından şöyle izah edilmektedir; Cenâb-ı Allah, kullarının hayatlarını idame ettirebilmeleri için birtakım usuller ve yöntemler belirlemiştir ki Allah'ın kulları da bu usullere tâbi olmak sûretiyle maddî-manevî ihtiyaçlarını karşılar. İşte insanoğlunun bu usullere değil Allah'a güvenip dayanmasına tevekkül denir.⁶⁷⁴ Tevekkül, inanan kimse için Allah'a yakınlaştıran bir özellik arz eder. Kişi üzerine düşen vazifeleri yerine getirdikten sonra, gücünün yetmediği noktada Allah'a dayandığında, O'nun gücüne duyduğu güven duygusu, huzur ve mutluluğu yakalamasında destek olmaktadır.⁶⁷⁵

İnsan yaratılışı gereği sınırlı bir varlıktır. Yaratılıştan gelen erdemleri olduğu gibi zaafılara da sahiptir. Allah'ın gücü ve kudreti ise sınırsızdır.⁶⁷⁶ O, dünya ve ahirette insanların saadete ulaşabilmesi için ise belli prensipler tespit etmiş ve kendisine iman eden kimseleri apaçık düşmanları olan şeytana karşı uyarmıştır. Cenâb-ı Allah, Kur'ân-ı Kerim'de mü'minlerin hidâyet üzere olabilmeleri adına maddî sebepler kadar manevî sebeplere de müracaat etmelerini istemektedir. Bu manevî sebeplerden biri de tevhit inancının düşünce ve davranış dünyasına bir yansıması olan tevekküldür. Tevekkül, insanı karşılaştığı her türlü problem karşısında kendisinden daha güçlü bir varlığa güvenmesini sağlayarak, insana bir güven duygusu kazandırmakta; her durumda Allah'a dayanmasına vesile olmaktadır.⁶⁷⁷ Özellikle başa çıkılmakta zorlanılan sıkıntılı

⁶⁷² Abdülhalim Mahmud, *Muhâsibî (Hayatı, Eserleri, Fikirleri)*, çev., M. Beşir Eryarsoy, 1.bs., İstanbul: İnsan Yay.,2005, s.275-276.

⁶⁷³ Gazzâlî, *İhyâ u Ulûmu'd Din*, IV, s. 259-265.

⁶⁷⁴ Dîhlevî, II, s.270-271.

⁶⁷⁵ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s.200.

⁶⁷⁶ Gazzâlî, *İhyâ u Ulûmu'd Din*, IV, s.245.

⁶⁷⁷ Mirza Tokpınar, *Hangi Doğru Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009, s.112.

durumlarda her şeyi gören, bilen ve kudretiyle kuşatan Allah'ın yardımını talep etmek, insanın manen güçlenmesini sağlamakta ve insanı olumsuz duygu ve düşüncelerden uzaklaştırmaktadır.⁶⁷⁸ Allah'a güvenip dayanan kişi, içinde bulunduğu hastalıklardan, sıkıntılardan, kuruntu ve vesveselerden kurtulabilmek için gerekli olan şartları yerine getirir, sonrasında Allah'ın yardımını bekler. Böylece hayatta karşılaşılan maddî ve manevî her türlü musibete karşı bir direnç kazanılır.

3.8. Hikmet

Halil b. Ahmed *hikmetin* (حِكْمَة) mercûinin adalet, ilim ve hilm olduğunu söyler.⁶⁷⁹ İbn Manzûr ise *hikmetin* adalet anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁶⁸⁰ Genel anlamı itibariyle *hikmet*, ilim ve amel ile hakka isabet etme, ulaşma anlamına gelmektedir. Buna göre *hikmet*, Cenâb-ı Allah'tan olduğunda; eşyanın bilgisine sahip olma ve onları en muhkem biçimde var etmek, yaratmak anlamına gelir. İnsandan olduğu zaman ise varlıkların bilgisine sahip olma ve hayır olan fiilleri işleme anlamında kullanılır.⁶⁸¹ Cürcânî, *hikmeti* kişinin kendisinde bulunan beşerî güç nispetinde eşyanın hakîkatine vakıf olmaya çalışmasıdır, şeklinde tarif ederek, hikmetin nazarî ilimlerden olduğunu söylemektedir.⁶⁸² *Hikmet*, insan hayatında ilim ve amel boyu olan faziletlerdendir. Bu sebeple Tehânevî, *hikmetin* fiil, söz ve onlarla ilgili hükümlerin sağlam olması anlamına geldiğini söylemektedir.⁶⁸³

Mukatil b. Süleyman'a göre hikmetin aslı hayırlı ve yararlı bilgi, işlerin içyüzüyle ilgili hakîkate vâkıf olmaktır ki bunun vasıtasıyla değersiz ve aşağılık şeylerden uzak durulur. Peygamberlik gibi Kur'ân'a, ilme, adalete, akla da hikmet denilmiştir. Çünkü bunlarla faydasız ve çirkin şeylerden uzak durma kabiliyeti kazanılır.⁶⁸⁴

Fahreddin Râzî de hikmeti, insanın, dünya ve ahireti için işine en yararlı olanı bilmesi ve bunu tercih ederek yapması; yaptığı işi de muhkem bir şekilde yaparak zayıflık ihtimalini ortadan kaldırması şeklinde anlamıştır.⁶⁸⁵ Cenâb-ı Allah: "*Kime hikmet*

⁶⁷⁸ Nevzat Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi-Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, İstanbul: Timaş Yay.,2006, s.141.

⁶⁷⁹ Halil b. Ahmed, I, s.411.

⁶⁸⁰ İbn Manzûr, III, s.271.

⁶⁸¹ Firûzâbâdî, III, s. 431; İsfahânî, s. 239.

⁶⁸² Cürcânî, s. 123.

⁶⁸³ Tehânevî, I, s.701.

⁶⁸⁴ Mukatil b. Süleyman, *el-Eşbah ve'n Nezâir*, s. 58; Kurtubî, XVIII, s.149.

⁶⁸⁵ Fahreddin Râzî, XXVI, s.187.

verilirse gerçekten ona pek çok hayır verilmiştir" diye buyurmaktadır.⁶⁸⁶ Çünkü kendisine hikmet verilen kimse, işlerin içyüzü ile ilgili hakikat bilgisine sahip olur. Allah'ın emir ve yasaklarındaki sebepler üzerinde düşünür; nefsinin aşırı isteklerinin sonuçlarını idrak eder, böylece şeytanın ve nefsinin vesveselerinden kendisini korumuş olur. Bunun yanında her şeyde bir hikmet olduğu düşüncesiyle Allah'ın şeytanın vesvesesine fırsat vermesinin sebepleri üzerinde düşünür. O'nun vesveseyi kullarını helâke sürüklemek için değil, insanın sabrını, duasını, kendisine sığınmasını artırmak için bir sına ve vesilesi kıldığını kavrar.⁶⁸⁷ Cenâb-ı Allah, peygamberlerini de her insan gibi imtihana tâbi tutmuştur. Şeytanın Hz. Eyüp'e (as) vesveseleriyle musallat olmasına da sına ve imtihan maksadıyla fırsat vermiştir. Bu, Onun, başına gelen sıkıntı ve musibetler karşısında sabr-ı cemil göstererek dünya ve ahirette en güzel karşılığa nâil olması içindir. Nihayetinde kendisinden sıhhati, malı ve evladı hususundaki sıkıntılar giderilmiştir. Peygamberlerin başlarına gelen musibetler ve şeytanın bunları kullanarak vesvese vermesi onlar hakkında olduğu kadar diğer insanlar için de geçerlidir.⁶⁸⁸ Olayların hikmetini kavrayabilen kimse içince bunlar birer imtihandan ibarettir ve insanın Allah'a yönelişine vesile olmaktadır.

Bu sebeple hikmet ve tevekkül kavramları birbiriyle yakın ilişkilidir. Tevekkülün temelinde, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olup O'nun yarattıklarını koruyup gözetmesine olan inanç yatar. Allah, âlemdeki her şeyi lütuf ve merhametiyle kuşatmaktadır; bu sebeple insana isabet eden hastalık, dert, sıkıntı ve musibette bir hikmet vardır. Mü'min, hayata ve olaylara hikmet penceresinden baktığı zaman Allah'ın her şeyin üzerindeki kudretini daha iyi idrâk eder, olaylara bakışı değişir. Umutsuzluk, endişe, kaygı, karamsarlık gibi şeytanın vesvese vermek için kullanabileceği duygulardan uzaklaşır.

İnsan, hayatta şeytanla mücadelesinin ne anlama geldiğini en iyi hikmet boyutunu dikkate aldığı zaman fark edebilir. Çünkü insan kendisindeki kabiliyetlerin geliştirebilmek; Yaratıcısının istediği fazilet ve olgunluğa ulaşabilmek için maddî-manevî bazı engelleri aşmak zorundadır. Duygu, düşünce ve zekâsını Yaratıcısının istediği istikamette

⁶⁸⁶ Bakara, 2/269.

⁶⁸⁷ Avvâd, s.114.

⁶⁸⁸ Sâlih Ubeyd, s.59.

kullanan, onları geliştirerek iman, ibadet, ahlâkla kendisindeki cevheri işleyen kimse ise mükemmelleşmektedir.⁶⁸⁹

Bu bağlamda şeytanın telkinleri ve vesveseleri insanoğlu için iyi-kötü, hayır- şer arasında seçim yapmayı zorunlu kılmaktadır. İradesini hayırlı ve faydalı yönde kullanan kimse Allah'a yakınlaşmakta; şeytanın vesvese ve teşviklerine aldanarak şerri tercih eden kimse ise O'ndan uzaklaşmaktadır.

3.9. Orta Yolu Tutma (Aşırılıklardan Kaçınma)

*“Akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma! Çünkü savurganlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan da rabbine karşı çok nankördür”*⁶⁹⁰

*“İşte böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi vasat bir ümmet yaptık...”*⁶⁹¹

Kur’ân-ı Kerim’de *vasat* (وَسَط), kelimesi orta yolda olup ifrat ve tefrite düşmeyen kimselerin niteliği olarak kullanılmaktadır.⁶⁹² Taberî, *vasatın* hayırlı anlamına geldiğini, hayırlı olan kimsenin ise adalet vasfı taşıdığını,⁶⁹³ Fahreddin Râzî ve Kurtubî ise bu kelimenin âdil, dosdoğru anlamında kullanıldığını söylemektedir. Buna göre ‘*vasat ümmet*’ en doğru ve en dengeli ümmet demektir. Cenâb-ı Allah, âyette geçen bu ifadeyi her şeyin en iyi, seçkin ve faziletli anlamlarını ihtivâ eden bir övgü ifadesi olarak kullanmıştır. Bu, aynı zamanda din hususunda ifrat ve tefritten, aşırılıklardan uzak, dengeli ve orta yolu tutan bir toplum olması sebebiyle Hz. Muhammed’in (sas) ümmetini niteleyen bir ifadedir.⁶⁹⁴

Kur’ân-ı Kerim’de bazı âyetlerde, yolun dosdoğru olması; orta yolda olup ifrat ve tefrit arasında olmak anlamında *vasat* kelimesi ile aynı işlevi yerine getiren *kasd* (قَصْد) kelimesi kullanılmaktadır.⁶⁹⁵ Fâtır Sûresinde Cenâb-ı Allah, Kitâb’ı seçtiği kullarına miras olarak verdiğini beyan ederek, *“Onlardan kimi kendilerine kötülük eder, kimi*

⁶⁸⁹ Paksu, s.151-153.

⁶⁹⁰ İsrâ,17/26-27.

⁶⁹¹ Bakara, 2/143.

⁶⁹² İsfahânî, s.869.

⁶⁹³ Taberî, I, s. 412.

⁶⁹⁴ Fahreddin Râzî, IV, s. 97-98; Kurtubî, II, s.433.

⁶⁹⁵ İsfahânî, s. 672.

orta bir durumdadır, kimi de hayır işlerinde yarışır''⁶⁹⁶ buyurmaktadır. Fahreddin Râzî, âyetin tefsirinde muktesîdi; Allah'ın emirlerine riâyet etme, yasaklarına muhalefet etmeme konusunda gayret eden kimse olarak tarif etmektedir. Bu kimse, bazen kendisinden hata sâdır olsa dahi yine de doğru yola ulaşma yönünde çaba göstermektedir. Nefsinin aşırı istekleri ve arzularına karşı mücadele veren; şeytanın ve nefsinin tüm telkinlerine rağmen hakka ulaşmaya çalışan kimse muktesîddir.⁶⁹⁷ Bu anlamda muktesîd, bir övgü ifadesi olarak hedefini ve amacını bilerek bundan sapmayan kimseyi; aynı kökten türeyen iktisad ise hedefe ulaştıran ameli simgelemektedir.⁶⁹⁸ Hedefe ulaştıran amel ancak bir şeyin aşırılığa sapmayıp dosdoğru olması şeklinde gerçekleşmektedir.⁶⁹⁹

Genel olarak bütün dinler, aşırılıklara karşı bir tutum takınmakta; bencillik, israf, öfkeye tâbi olmak gibi olumsuzlukları yasaklayıp diğergamlık, cömertlik ve affedici olmak gibi olumlu özellikleri teşvik etmektedir. Bu özelliklere ek olarak İslâmiyet insanın fiziksel, ruhsal ve sosyal anlamda dengeli olabilmesi için birçok prensip ihtivâ etmektedir. İçki içmenin yasaklanması, zinanın haram olması, zekât vasıtasıyla toplumsal dayanışmaya katkı sağlaması bunlardan bazılarıdır.⁷⁰⁰ Tüm bu emredilen ve yasaklanan şeyler insanları iyi ve güzel olana yönelterek dengeli birey ve toplum oluşturmaya yöneliktir. Şeytan ise insanoğlunu saptırmak için aşırılıkları telkin etmekte bazen fakirlik korkusu verip bazen ise saçıp savurmayı güzel göstermektedir. Oysa Cenâb-ı Allah, başta harcamaları olmak üzere insanların her konuda ölçülü ve dengeli olmasını istemekte; saçıp savuranları şeytanların kardeşleri olarak nitelendirmektedir.⁷⁰¹ Buna karşın orta yolu tutarak, dengeli davrananlar övülmektedir.⁷⁰² Şeytanın insanoğlunu yönlendirmek istediği davranışlar ise dinin tavsiye ettiği aksine aşırılık ihtivâ edenlerdir. Şeytan, vesvese verirken insanın zaafalarını hesaba katmakta; her bir ferдин yetenekleri, yetiştığı koşullar ve ahlâkî özellikleri çerçevesinde nefsinin hoş gördüğü duruma kendisini yönlendirmektedir.⁷⁰³ Nefse gelince, o kendisinde mevcut bulunan kuvvetlerin aşırı uçları arasında gidip gelen bir özellik arzemektedir. Bu kuvvetlerin denge hali iffet,

⁶⁹⁶ Fâtır, 35/32.

⁶⁹⁷ Fahreddin Râzî, XXVI, s. 24.

⁶⁹⁸ Fahreddin Râzî, XII, s.47.

⁶⁹⁹ İbn Kayyım, II, s.19-20.

⁷⁰⁰ Armaner, s.104.

⁷⁰¹ İsrâ,17/27.

⁷⁰² Furkân,25/67.

⁷⁰³ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, XI, s.22.

şecaat ve hikmetten ibaret olmakla birlikte; nefis, hevâsına tâbi olduğunda insanın sapmasına vesile olabilmektedir.

Nefs gibi şeytan da doğru yoldan şaşdırtmak istediği kimselere aşırılıkları telkin eder. Bu bağlamda ilk merhalede insanı küfür ve inkâra yönlendirmek için çaba harcayan şeytan bunda başarı sağlayamazsa hurafelerle amellerini ifsâd etmenin yolunu arar. Bu yolla da istediği sonuca ulaşamazsa insanın meylini de hesaba katarak ifrat veya tefrite sapmasına neden olur. Şeytan, insanın bid'atlere sapmaya meyilli olduğunu anlarsa onu bid'atlarla amel etmeye yönlendirir. Dini konularda yeterli hassasiyeti olmayan kimseye temiz bir kalbin yeterli olacağı düşüncesini fısıldayarak amelin önemli olmadığına inandırır. Bazen de inancının gereğini yerine getirmeye çalışan kimseyi dinî uygulamalar hususunda aşırılıklara sevk eder.⁷⁰⁴ Bu, çoğu zaman dinde meşru kabul edilen bir şeyin üzerine ilaveler yapmak şeklinde ortaya çıkar. İnsan kendisini şeytanın vesvesesine kaptırarak dinen makbul olmadığı halde kendi üzerine birtakım ağır sorumluluklar yükler.⁷⁰⁵ Şeytan, vesveseleriyle abdest-gusül, yeme-içme, giyim-kuşam, ilim, iffet, itikat gibi konularda hep aşırılığı özendirir.⁷⁰⁶ Bu sebeple bir kimsenin dinin tavsiye ettiği denge halini simgeleyen orta yolu takip etmesi şeytanın onu etkilemesinin önüne geçebilmektedir.

3.10. Şeytanın İnsana Düşmanlığını ve İnsan Üzerinde Otoritesinin Olmadığını Bilmek

*'Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan maddelerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o apaçık düşmanınızdır.'*⁷⁰⁷

Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette şeytanın, insanın düşmanı olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁰⁸ Bu âyet-i kerimede ise Allah'ın emirlerine uyulması ve müşriklerin haram olan şeyleri helâl edinerek şeytanın izini takip etmesi gibi onun adımlarının izlenmemesi istenmektedir.⁷⁰⁹ Şeytanın adımlarını takip etmek, onun arkasından, izinden giderek

⁷⁰⁴ Abdülcélil Candan, *Dinde Aşırılık ve İtidal*, 3.bs., İstanbul: Düşün Yay, 2011, s.41.

⁷⁰⁵ İbn Kayyim, I, s.61

⁷⁰⁶ İbn Kayyim, I, s.26.

⁷⁰⁷ Bakara, 2/168.

⁷⁰⁸ Yûsuf, 12/5; Yâsin, 36/60-61; Nisâ, 4/119.

⁷⁰⁹ Hanefî, s.33.

vesveselerine tâbi olmak; isteklerine boyun eğip hal, davranış ve gidişatını onun telkinlerine uydurmak; onun çağırıldığı yola tâbi olmak demektir.⁷¹⁰

Şeytanın kendisini takip ettirmedeki çabası insanı saptırmak ve dalalete düşürmeye mâtuftur. Bunu gerçekleştirmek adına tedrici bir yöntem takip etmektedir. Öncelikle insanı vesveseleriyle küfre sürüklemek için uğraşmakta, bunu sağlayamadığı takdirde haram ve günahları işlemesi için çaba göstermekte, bunda da muvaffak olamazsa mü'min kimsenin inanç ve amelini şüphe ve tereddütlerle bulandırmaktadır.⁷¹¹ Onun en büyük amacı ise insanoğlunun alevli ateşe düşmesini sağlamaktır.⁷¹² Şeytan, kendisini dost, yardımcı ve destek edinen kimselere ise daha fazla musallat olmakta ve onları Rabbine kulluk etmekten alıkoymaktadır.⁷¹³ İnsanın kendisine düşmanlık edeni tanınması, kendisi hakkındaki niyetinden haberdar olması ise onun tuzağından korunması açısından son derece önemlidir.

Kur'ân-ı Kerim'de mü'minler şeytanın peşine takılmamaları, onun telkin ve teşviklerine kanmamaları için uyarılmaktadır. Şeytanın insana telkinleri ise gizli, fısıltılar şeklinde gerçekleşmektedir. Dışarıdan başka bir kimsenin duyup hissedemeyeceği bu fısıltılar, insana Allah'ın emirlerine karşı gelmeyi veya yasaklarını çiğnemeyi farklı şekillerde cazip gösterebilmektedir.⁷¹⁴ Buna rağmen şeytanın insan üzerinde zorlayıcı, tahakküm edici bir otoritesi yoktur. O sadece insana vaadleriyle çağrıda bulunmakta, insan da bu çağrıya uymaktadır. Şeytan sadece insanın iradesini olumlu yönde kullanma hususunda zayıflık göstermesi sebebiyle ona tesir edebilmektedir.⁷¹⁵ Her şey karara bağlanacağı anda ise şeytan insanların kendisini suçlamasını kabul etmemektedir. Şeytan, hesap gününde insanlar üzerinde bir otoritesinin olmadığını ifade ederek, asıl suçlanması gerekenin bizzat insanın kendisi olduğunu söylemektedir.⁷¹⁶ Âyette şeytanın vesvesesi, hükümdar ve yöneticilerin insanlar üzerindeki 'sultan' adı verilen otoritesine benzetilmiştir. Çünkü hükümdar ve yöneticiler ellerindeki otoriteyi kullanarak idareleri altındaki insanlara dilediği her şeyi yaptırabilmektedir, ancak şeytanın böyle bir

⁷¹⁰ Şevkânî, I, s.374.

⁷¹¹ Sâlih Ubeyd, s.50-54.

⁷¹² Fâtır, 35/6; Hacc, 22/5.

⁷¹³ Sâlih Ubeyd, s.106.

⁷¹⁴ Yazır, I, s.480

⁷¹⁵ Ahmet Öz, *Kur'ân'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, İstanbul: Çıra Yay., 2011, s. 274.

⁷¹⁶ İbrahim,14/22.

otoriteye sahip olması söz konusu değildir.⁷¹⁷ Şeytanın vesveseden başka insana etki edebilecek bir kudreti yoktur. Vesvese ise insanı zorlayıcı bir özelliğe sahip değildir. Şeytan vesvesesiyle şüphe ve kuruntulara sevk ederek bâtili süslü göstermekte; nefsin aşırılığa yönelik eğilimlerine uymaya çağırmaktadır. Şeytanın isteği ve çağrısına uyan kimse ise kendi iradesi ile ona tâbi olmaktadır. Bu sebeple şeytanın telkinlerine tâbi olarak yoldan çıkan kimse kendi sapkınlığından bizzat kendisi sorumludur.⁷¹⁸ Fahreddin Râzî, bu âyete göre asıl şeytanın nefis olduğunu ifade etmektedir. Çünkü şeytan birtakım çağrı ve davetlerle insanı yoldan çıkarmaya çalışmakla birlikte, nefsin istek ve arzuları, meyilleri şeytanın vesveselerini şekillendirmektedir. Nefste sapkınlık ve günaha dair bir meyil olmadığı sürece şeytanın fısıldamasının etkili olması mümkün değildir. Nefsin bu meyli; azim, kararlılık ve niyeti beraberinde getirmekte; böylece niyetlenen şey fiiliyata geçirilmektedir. Şeytan ise bu durumda sadece hatırlatıcı bir işlev yerine getirmektedir.⁷¹⁹

Mu‘tezilî âlim Kadı Abdulcebbar da şeytanın vesvese verebileceğini benimsemekle birlikte insanı, fiillerinin yaratıcısı olarak kabul ettiği için şeytanın ona zorla bir şey yaptırmasının sözkonusu olmadığını söylemektedir. Ona göre mü‘min basiretini kullanarak hayırla şerri ayırt eder ve itaate devam ederek ma‘siyetten sakınırsa vesvese ona tesir etmez. Aslında bu, şeytanın insanın üzerinde otoritesinin olmaması demektir. Buna mukabil kişi şeytanı dost kabul ederek telkinlerine boyun eğerse o zaman şeytan, şerri onun hatırına düşürür.⁷²⁰ İnsanın, şeytanın vesvese ve telkinlerine tâbi olmaması için öncelikle nefsinin aşırı isteklerine karşı iradesini kullanarak kendisini iyi ve güzele ulaştıracak tercihlerde bulunması ve ahlâkî faziletleri itiyat edinmesi gerekmektedir.⁷²¹ Bu durumda vesvesenin insanın benliğine tesir etmesi ve onu etki altına alması zorlaşacaktır.

İnsanın yaratılıştan getirdiği özellikler, şeytanın telkinlerine maruz kalmasında tesirlidir. Çünkü insan, zıt yönelimlerin kendisinde bulunduğu bir varlıktır. İyilik kadar kötülüğe de meyledebilmektedir. Özellikle nefsin hevâya uyması durumunda ortaya çıkabilecek

⁷¹⁷ Reşid Rızâ ve Muhammed Abduh, VIII, s.99.

⁷¹⁸ Fahreddin Râzî, XIX, s.111; Semerkandî, *Tefsiru’s Semerkandî*, II, s. 710- 714.; Tunçer, s.219.

⁷¹⁹ Fahreddin Râzî, XIX, s.112.

⁷²⁰ Kadı Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *Müteşâbihü’l Kur’ân*; thk. Adnan Muhammed Zerzur, Kahire: Dârü’t-Türas, 1969; s. 454.

⁷²¹ Tunçer, s.231.

problemler imtihan dünyasında insanı zor duruma sokabilecek niteliktedir. Bunun yanında şeytan ve dostları da insanı yoldan çıkarmak için çaba sarf etmekte; nefsin aşırı eğilimlerine meylettirmek için uğraşmaktadır. Onlardan gelen telkin ve vesveseler, insanın düşünmek istemediği halde zihninde dolaşan birtakım düşünce veya rahatsız edici hayallerden ibaret olmakla beraber insanda huzursuzluk ve sıkıntı oluşturmaktadır. Kalbinde bu tür telkinler hisseden kimsenin, bunların insanı zorlayıcı gücünün olmadığını bilmesi, bu düşünceleri önemsemeyerek zihnini meşgul etmesinin önüne geçmeyi sağlayabilmektedir.⁷²²

⁷²² Seyyid Şenel İlhan, *Sohbetler ve Vesveseye İlaç*, 3.bs, Ankara: Feyz Yay., 1996, s.18-19.

SONUÇ

Vesvese, Kur'ân-ı Kerim'de nefis veya şeytanın insanı saptırabilmek adına insana fısıldadıklarına verilen isimdir. Nefs, insana vesvese verme yetisine sahip birinci unsurdur. Kendisine fücür ve takvâsının ilham edilmesi sebebiyle iyilik ve kötülüğe meyilli bir yapıya sahiptir. Kendisinde bulunan güçler sebebiyle ifrat ve tefrite sapabilmekte, dış dünyadan aldığı uyarıcılardan da etkilenmektedir. Aşırı isteklerine yani hevâsına tâbi olan nefis ise insana bu doğrultuda vesvese vererek hak ve hakîkatten sapmasına neden olabilmektedir.

İnsana vesvese veren ikinci unsur ise şeytandır. Kur'ân-ı Kerim'de insan ve cin türünden şeytanların varlığından bahsedilmektedir. Bu bağlamda şeytan, özel bir isimden ziyade kötülük ve sapkınlığı kendisine meşgale edinmiş varlıkların niteliği konumundadır. İnsî şeytanların kötülüğü ve vesvesesi fiil ve davranışlarıyla görülebilmekte; cinnî şeytanların vesvesesi ise gönüllere bıraktıkları tesir sayesinde bilinebilmektedir. Cinnî şeytanların atası olan İblis, ilk insan ve eşini vesvese ile kandırarak Allah'ın emrine karşı gelmeye sevk etmiş ve insanlığa düşmanlığını da kendi soyundan gelenler vasıtasıyla devam ettirmiştir.

Kur'ân'ın genel bütünlüğü içinde nefis ve şeytanın çeşitli şekillerde insanoğluna vesvese verdiği bahsedilmektedir. Şeytanî varlıklar, günahları insana süslemekte, nefsin aşırılıklarına uymayı telkin etmekte, fuhşiyâtı, ahlâksızlığı güzel göstermekte, insanı sonu gelmez istek ve arzularla oyalamaktadır. Şeytanî varlıkların kullandığı yöntemlerin genel özelliği ise kişinin zaaf, eğilim, istek ve arzularıyla genel bir uyum arz etmesidir. Yani şeytanî varlıklar insanı saptırabilmek ve doğru yoldan çıkarabilmek için nefsin eğilimlerine göre vesvese vermektedir. Bu anlamda asıl saptırıcı unsur, zaaflarının peşinden sürüklenerek insanı da peşinden sürükleyen nefstir.

Kur'ân-ı Kerim'e göre şeytanî varlıkların vesvese vermediği kimse yoktur. İnsan ve cin şeytanları mü'min kimsenin yolundan şaşması için uğraştığı gibi kâfir kimselerin de azgınlığının artması için uğraşmaktadır. İnsanlığın rehberi konumunda olan peygamberler dahi şeytanın vesvesesinin hedefi olmuşlardır. Bireysel bağlamda vesveseye tâbî olup yoldan sapanlar olduğu gibi toplumlar da şeytanın vesveseleri vesilesiyle sapmıştır. Buna rağmen şer güçlerin insanı zorla saptıracak bir kudreti

yoktur. İnsan bilinçli bir şekilde tercihte bulunarak, iyilikten uzaklaştırıp kötülüğe davet eden çağrıya cevap vermektedir.

Kur'ân-ı Kerim, vesveseyle insanı hak yoldan şaşırtmaya çalışan şeytan ve nefsin hile ve tuzaklarına karşı insanoğlunun dikkatini çekerek vesvese ile nasıl mücadele edebileceği hususunda yol göstermektedir. Bu bağlamda insana iman, İslâm, zikir, istiğfâr, Allah'a sığınma, takvâ, tevekkül, hikmet kavramlarının içeriğiyle mücehhez olması; aşırılıklara tâbi olmaması ve şeytanın düşmanlığını unutmaması tavsiye edilmektedir. Sonuç olarak insan nefsinin iyi ve güzel niteliklerle donatılması ve var olan olumlu özelliklerin geliştirilmesi, kaynağı nefis veya şeytan olan saptırıcı telkinlerin insanı olumsuz bir şekilde yönlendirmesine engel olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ABDÎ'L KADİR ER-RÂZÎ, Zeynü'd Din Muhammed b. Ebi Berk b., *Tefsîru Garibi'l Kur'âni'l Azim*, nşr. Hüseyin Elmalı, 1.bs., Ankara: TDVY, 1997.
- ABDÎ'L KADİR ER-RÂZÎ, Zeynü'd Din Muhammed b. Ebi Berk b., *Muhtâru's Sihah*, thk. Ahmed İbrahim Zühve, Beyrut: Darü'l Kitabi'l Arabî, 2014.
- ABDÜLHALİM MAHMUD, *Muhâsibî (Hayatı, Eserleri, Fikirleri)*, çev., M. Beşir Eryarsoy, 1.bs., İstanbul: İnsan Yay., 2005
- AHMED b. HANBEL, (Ahmed b. Muhammed b. Hanbel) *el-Müsned*, I-VI, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985.
- AKGÜN, Nejat, *Obsesyonel Nevroz-Obsesif- Kompulsif Reaksiyon, Obsesif- Kompulsif Nevroz-Obsesif-Kompulsif Bozukluk*, 1.bs., Ankara: Nobel Tıp Kitabevi, 1989.
- ALİ el-KÂRÎ, *Şerh-u Kitâbi'l Fıkı'l Ekber*, Dâru'l Kütübü'l- İlmiyye, Beyrut, 1984.
- ARMANER, Neda, *Psikopatoloji'de Dinî Belirtiler*, Ankara: Demirbaş Yay., 1973.
- ATEŞ, Ali Osman, *Kur'an ve Hadislere Göre Şeytan*, İstanbul: Beyan Yay, 1995.
- BALİ, Vahid Abdüsselam, *Cin ve Şeytanlardan Nasıl Korunmalıyız?* trc: Taceddin Uzun, Konya: Uysal Kitabevi, 1995.
- BAŞAR, Alaattin, *Şeytanın Bir Oyunu*, 5.bs., İstanbul: Zafer Yay., 2014.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İstanbul: el-Mektebetü'l İslâmiyye, 1919.
- CANDAN, Abdülcelil, *Dinde Aşırılık ve İtidal*, 3.bs., İstanbul: Düşün Yay, 2011.
- CEBECİ, Lütfullah, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Cin-Şeytan*, Kayseri: İstişare Yay., 1989.
- CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş- Şerif, *et-Ta'rifât*, thk. İbrahim el-Ebyârî, yy: Dâru'd- Diyan, trs.
- DAMEGÂNÎ, Ebî Abdullah Huseyn b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n Nezâir li- Elfâzi'l Kitabi'llâhi'l Azîz*, thk. Muhammed Hasan Ebû'l Azm ez-Züfîti, Kahire: Vizaretü'l-Evkaf, 1995.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Mustafa Dib el-Buga, 1.bs., Dimaşk: Dâru'l-Mustafa, 2007.
- DIHLEVÎ, Şah Veliyyullah, *Hüccetü'l Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, Beyrut: Dâru'l İhyâi'l Ulum, 1994.

- EBÎ UBEYDE Ma'mer b. Müsenna et-Temimi, *Mecâzü'l Kur'ân*, thk. Mehmed Fuat Sezgin, 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-IV, İstanbul: el-Mektebetü'l İslâmiyye, trs.
- EBÛ'L BEKÂ, Eyyub b. Musa el-Hüseyni el-Kefevî, *Külliyâtu Ebi'l-Bekâ*, Bulak: Matbaa-i Amedî, 1870.
- EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi, *Tehzibü'l-Lüga*, thk. Abdüsselem (Muhammed) Harun, (yy, trs.), Kahire: ed-Dârü'l- Mısriyye li't-Te'lif ve't-Tercümenin Ofseti, trs.
- FAHREDDİN RÂZÎ, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsirü'l-Kebir = Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- FERİD VECDÎ, Muhammed Ferid b. Mustafa Vecdî, *el-Mushafu'l-Müfesser*, Kahire: Dârü's-Şa'b, 1968.
- FERRÂ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l Kur'ân*, Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1983.
- FİRÛZÂBÂDÎ, Ebü't Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *Kâmus Tercümesi=el-Okyanus'ül-Basit fi Tercüme-i Kâmusi'l Muhit*, trc. Mütercim Asım Efendi, İstanbul: Matbaatü'l Osmaniye, h.1305.
- GAZZÂLÎ, Hucetü'l İslâm Zeynü'd Din Ebû Hamid Muhammed, *İhya u Ulumu'd Din*, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983.
- GAZZÂLÎ, Hucetü'l İslâm Zenü'd Din Ebû Hamid Muhammed, *Tercüme-i Kimya-yı Saâdet*, İstanbul: Takvimhane-i Amire, h.1260.
- HÎRÎ, Ebû Abdurrahman İsmail b. Abdullah ed-Darir, *Vücu hü'l Kur'âni'l Kerim*, thk. Fatıma Yûsuf el- Hıyemi, Dımaşk: Dârü's-Sekafe, 1996.
- GEÇTAN, Engin, *Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar*, 1.bs., Ankara: Maya Matb. ve Yay., 1981.
- GÜRSES, İbrahim, *Dindarlık ve Kişilik*, 1.bs., Bursa: Emin Yay., 2010.
- HALİL B. AHMED, Ebû Abdurrahman, *Kitâbü'l Ayn*, thk. Mehdi Mahzumi, İbrahim Samerrai, Beyrut: Müessesetü'l Âlemi li'l- Matbuat, 1988.
- HANEFÎ, Seyyid Abdullah, *İblis fi't-Tasavvuri'l-İslâmî beyne'l-Hakika ve'l-Vehm*, (Eserin içinde Ahmed b. Hadi ile'l-Hakk Yahyâ b. Hüseyin Nasır Lidinillah'ın er-Red ala mesaili'l-mücbire an vesveseti iblis vesairi's-şeyatin adlı eserinin Hanefî Seyyid Abdullah tarafından yapılmış tahkiki de bulunmaktadır), Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye, 2001.
- HOROZCU, Ümit, *Din Psikolojisi Ders Kitabı*, İstanbul: Rağbet Yay., 2015.

- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, 1.bs., Ankara: TDVY, 1993.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *İslâm Psikolojisi Yazıları*,1.bs., İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yay.,2009.
- İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE, *Vesveseden Nasıl Kurtulabilirim*, çev. Ömer Temizel, İstanbul: Polen-Karınca Yay., 2007.
- İBN KESİR, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l- Kur'âni'l-Azim*, thk.Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Kahire:Mektebetü'l-Evladi'ş-Şeyh li't-Türas, 2000.
- İBN MÂCE, İbn Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, I-II Mısır: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabî, 1952.
- İBN MANZÛR, Ebü'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari, *Lisânü'l Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, Beyrut: Dârü'l-İhyai't-Türasi'l- Arabi, 1997.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b., *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücuha ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî,1.bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- İLHAN, Seyyid Şenel, *Sohbetler ve Vesveseye İlaç*, 3.bs, Ankara: Feyz Yay., 1996.
- İSKENDERÎ, İbn Ataullah, *Tevekkülün İncelikleri: Tedbiri Birakmanın Esasları = et-Tenvir fî İskati't-Tedbir* (âyet ve hadislerini tahriç eden Halil el-Mansur), çev. Fatih Mehmet Albayrak, İstanbul: Üsküdar Yay., 2006.
- İŞLER, Mehmet Hulusi, *Manevî Bünyemizin İki Mikrobu Nefis ve Şeytan*, İstanbul: Ahmed Sait Matb., 1968.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, 3.bs., İstanbul: Pınar Yay, trs.
- KADI ABDULCEBBAR b. Ahmed el-Hemedânî, *Müteşâbihü'l Kur'ân*; thk. Adnan Muhammed Zerzur, Kahire: Dârü't-Türas, 1969.
- KARAMAN, Hayrettin, Mustafa ÇAĞRICI, İbrahim Kâfi DÖNMEZ ve Sadreddin GÜMÜŞ, *Kur'ân Yolu Meâli*, 5.bs., İstanbul: DİB Yay., 2016.
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemalüddin b. Muhammed Said b. Kâsım el-Hallâk, *Mehâsinü't-Te'vil*, thk. Muhammed Bâsil Uyun es-Sûd, 5.bs., Beyrut: Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, h.1418.
- KAYA, Süleyman, *Kur'ân'da İmtihan*,1.bs., İstanbul: İnsan Yay., 2003.
- KÖKNEL, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, 1bs., İstanbul: Altın Kitaplar Matb,1982.
- KÖKNEL, Özcan, *Korkular Takıntılar Saplantılar*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1990.

- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. -- Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006.
- MÂLİK b. ENES, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri, *el- Muvatta*, Kahire: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1951.
- MARAŞLI, Üsame, *es-Sıhah fi'l-Luga ve'l-Ulum*, i' dad; Nedim Maraşlı, Beyrut: Dâru'l-Hadareti'l-Arabî, 1974.
- MÂTURİDÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilât-u Ehli's-Sünne*, thk. Fatıma Yûsuf el-Hiyemî, I.bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2004.
- MEHMETOĞLU, Ali Ulvi, *İnanç Psikolojisine Giriş*, 1.bs., İstanbul:Çamlıca Yay, 2013.
- MEKKÎ b. EBÎ TALİB, Ebî Muhammed el-Kaysi, *el-Umde fi Garibi'l-Kur'ân*; şrh., ta'lik Yûsuf Abdurrahman Mar'aşlı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981, s.302. (Ahmed Hasan Ferhât, Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlı'nın Mekkî b. Ebî Tâlib'e nisbet ederek neşrettiği (Beyrut 1404/1984) el-Umde fi garîbi'l-Kur'ân adlı eserin Mekkî'ye aidiyetini reddetmiş, bu kitabın Ebû Tâlib el-Mekkî'ye ait olduğunu ileri sürmüştür)
- MUKATİL B. SÜLEYMAN, Ebû'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir, *el-Vücuah ve'n-Nazair: (Kur'ân'daki çok anlamlı kelimelerin farklı manaları ve benzerleri)*, haz. Ali Özek. -- İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993, (İlmî Neşriyat; 9. İsav araştırma inceleme dizisi; 9).
- MUKATİL B. SÜLEYMAN, *Tefsir-i Kebir*, thk. Abdurrahman Mahmud Şehhate, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1979.
- MÜSLİM b. el-Haccâc el-Neysâbûrî, *el-Câmiu's-Sahîh (Sahîh-u Müslim)*, I-V, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1955.
- NECATİ, M. Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, trc. Hayati Aydın, 1. bs., Ankara: Fecr Yay., 1998.
- NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, I-VIII, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, trs.
- ÖZ, Ahmet, *Kur'ân'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, İstanbul: Çıra Yay., 2011.
- PAKSU, Mehmet, *Vesvese Sebepleri ve Kurtuluş Yolları*, 52.bs., İstanbul: Nesil Yay., 2015.
- PEKER, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, 2. bs. İstanbul: Çamlıca Yay., 2008.
- PURDON, Christine ve CLACK, David A., *Takıntılarla Başa Çıkma (Obsesif Kompulsif Bozukluğunuzu Kontrol Altına Almanın Yolları)*, çev. Aylin Gündoğdu, Pınar İşçen, 9.bs, İstanbul: Psikonet Yay., 2016.

- RÂGİB EL-İSFAHÂNÎ, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Müfredâtu Eلفazi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudî, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.
- RİZÂ, Muhammed Reşid ve Muhammed ABDUH; *Menar tefsiri (Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsiru'l-Menar)*; çev. Mehmet Erdoğan, Ali Rızâ Temel, Harun Ünal, Niyazi Beki, Nusret Bolelli; yay. haz. Fikret Başar, Hamza Türkmen, İstanbul: Ekin Yay., 2011.
- SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't- Tefâsir (Tefsirlerin Özü)*, trc. Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul: Ensar Neşr., 1992.
- SA'LEBÎ, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nisâbûrî, *el-Keşf ve'l Beyan fi-Tefsiri'l Kur'ân*, Beyrut: Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 2004.
- SALİH B. UBEYD, Abdülazîz b., *Adavetü's-Şeytan li'l-İnsan kema Cae fi'l-Kur'ân*, Mekke: Rabıtâtü'l-Âlemi'l-İslâmi, 2000.
- SAYGILI, Sefa, *Ruh Hastalıkları ve Korunma Yolları*, İstanbul: Türdav BasınYayın, 2001.
- SAYGILI, Sefa, *Strese Son*, 53.bs., Türdav Basın Yayım, İstanbul, 2015.
- SÂYİR AVVAD, Abdurrahman b., *el-Vesvese: Ru'ye Şer'iyye ve Tibbiyye ve Dirâsetun Meydâniyye*, Riyad: Daru İbni'l-Cevzi, h. 1431.
- SEMERKANDÎ, Ebû'l Leys, *Tenbihü'l Gâfilin Büstanü'l Arifin*, terc. Abdülkadir Akçiçek, Ankara: Bedir Yay.,1997.
- SEMERKANDÎ, Seyyid Alaaddin Ali b. Yahya, *Tefsiru's Semerkandî*, thk: Şeyh Ali Muhammed Muavvâd, Şeyh Adil Ahmed Abdi'l Mevcud, Beyrut: Darü'l Kütübü'l Âlemi, 1993.
- SUYÛTÎ, Ebû'l-Fazl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Durrü'l-Mensur fi't-Tefsir bi'l-Me'sur*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983.
- ŞEVKANÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *Fethü'l-Kadir: el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmi't-Tefsir*, thk. Abdurrahman Umeyra. 2. bs., Mansure: Dârü'l-Vefa, 1997.
- TABATABAÎ, Allâme Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, *el-Mahukatü'l-Hafiyye fi'l-Kur'ân: el-Melâike, el-Cin, İblis*, Beyrut: Dârü's-Safve, 1995.
- TABERÎ, Ebû Cafer ibn Cerir b. Yezid, *Tefsir-i Taberî (Cami'u'l Beyan an Te'vîli Âyi'l Kur'ân)*, thk, Beşşar Avvad, İsam Faris el-Horasani, 1.bs., Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1994.
- TARHAN, Nevzat, *Duyguların Dili*, 5.bs, İstanbul: Timaş Yay., 2008.
- TARHAN, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, haz, Zahide Ülkü Bakiler,1.bs. İstanbul: Timaş Yay, 2009.

- TARHAN, Nevzat, *Mutluluk Psikolojisi-Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, İstanbul: Timaş Yay., 2006.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed b. Â'la b. Ali el-Farûkî el-Hanefî, *Mevsûatu Keşşâfu Istulâhati'l Fünûn ve'l-Ulum*, ed. Refik el-Acem, thk. Ali Dahruc, çev., Corc Zeynati, Abdullah Hâlidî, Beyrut: Mektebetü Lübnan,1996.
- TIRMİZÎ, Muhammed b. Îsâ, *es-Sünen*, I-V, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1938.
- TOKMAKOĞLU, Gürsel, *Muttaki*, İstanbul: İz Yay., 2012.
- TOKPINAR, Mirza, *Hangi Doğru Tevekkül: Hadisler Işığında Yeni Bir Tanım*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2009.
- TUNÇER, Mustafa, *Kur'ân'da Cin ve Şeytan*, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, trs.
- YALAR, Mehmet, *Şeytanın Biyografisi*, Bursa: Emin Yay., 2009.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul: Hikmet Neşriyat, trs.
- YILDIRIM, Celal, *İlâhî Hikmetler Büyük Sevaplar*, 2.bs., Konya: Uysal Kitabevi, 1985.
- ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l Arûs min Cevâhiri'l Kâmus*, thk. İbrâhim Terzi, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1985.
- ZECCÂC, Ebü İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, şerh ve thk. Abdülcelil Abduh Şelebi, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyunü'l-Ekavi'l fî Vücuhi't-Te'vil*, 1.bs, Beyrut: Dâru'l-Fikr,1983.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l Kasım Cârullah Mahmud b Ömer b. Muhammed, *Esâsü'l Belâğa*, thk. Mezid Neim, Şevki Mearri, Beyrut: Mektebetü Lübnan,1998.

Sürelî Yayınlar

- AYDIN, Hayati, “Kur’ân Açısından Şeytanın Etkisi Bağlamında Vesvese ve Şüphe”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XV, sayı: 4, 2002, ss.537-542.
- DÖLEK, Âdem, Âdem Dölek, “Hadisler Işığında Temizlik ve İbadet Konularındaki Vesveseler ve Tedavi Yolları,” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, c: IV, sayı:4, ss.48-71.
- DÖLEK, Âdem, “Hadislerde İman Hususundaki Vesveseler, Tedavi Yolları ve Telkinin Önemi,” *Diyanet İlmi Dergi*, 2006, cilt: XLII, sayı: 4, ss.121-143.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, “Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin ve Şeytan Algımız,” *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, X: 2, 2012, ss.11-30.
- IŞIK, Harun, “Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’ân’a Göre Şeytan,” *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13,13 (2018/13)ss.35-74.
- KAYA, Remzi, “Kur’ân’da İstiâze Kavramı,” *Uludağ niversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X, sayı 1, 2001, ss.95-112.
- KAYA, Remzi, “Kur’ân-ı Kerim’de İnsan Şeytan İlişkisi,” *Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, XII, sayı12,2013, ss.1-30
- POLAT, Emanullah, “Kur’ân’da Vesvese Kavramının Semantik Analizi,” *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18 sayı: 60 (Yaz 2014), ss.355-388.
- ŞENTÜRK, Nurettin, “Hadislere Göre Şeytan,” *Dergiabant (Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, Bahar 2015, cilt:3, Yıl:3, Sayı:5, 3,ss.139-165.
- YAKIT, İsmail, “Semantik Analizler Işığında Kur’ân’da Rayb ve Yakîn Kavramları,” *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2003, I, sayı:2, ss.49-56.

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Aslen Rizelidir. Ortaöğrenimi Pendik İmam Hatip Lisesi'nde tamamlamıştır. 1994 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yükseköğrenimine başlamış olup, 1999 yılında mezun olmuştur.

2012-2013 Eğitim-Öğretim yılından itibaren İmam Hatip Meslek Dersleri öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Yüksek Lisans öğrenimine Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmektedir. Orta düzeyde Arapça ve İngilizce bilmektedir.

